

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ
ANABİLİMDALI

14 0950

TÜRKİYE'DE ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN İSTİSMARI: ANKARA
ULUS SANAYİ BÖLGESİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Özge Yalçın

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Hayriye Erbaş

Ankara-2004

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN İSTİSMARI: ANKARA
ULUS SANAYİ BÖLGESİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Hayriye Erbaş

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Aytül Karsapoğlu
Doç. Dr. Hayriye Erbaş
Doç. Dr. Mehmet Özyazıcı

A. Karsapoğlu
Hayriye Erbaş
Mehmet Özyazıcı

Tez Sınavı Tarihi 16.08.2004

Ankara-2004

İÇİNDEKİLER

<i>Teşekkür:</i>	iii
<i>Tablolar Dizini:</i>	iv
<i>Kısaltmalar Dizini:</i>	vi
1. BÖLÜM: GİRİŞ	1
1.1. <i>Araştırmanın Konusu ve Problemi</i>	1
1.2. <i>Araştırmanın Önemi</i>	5
1.3. <i>Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri</i>	5
1.4. <i>Sınırlılıklar</i>	6
1.5. <i>Yöntem</i>	7
1.5.1. <i>Araştırmada Benimsenen Sosyolojik Yaklaşım</i>	8
1.5.2. <i>Araştırmanın Evreni ve Örneklem Uygulanması</i>	11
1.5.3. <i>Veri Toplama ve Araştırmanın Uygulanma Şekli</i>	12
1.5.4. <i>Verilerin Analizi</i>	13
2. BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	14
2.1. <i>Kavramsal Çerçeve</i>	14
2.1.1. <i>Gelişmişlik-Az Gelişmişlik</i>	14
2.1.2. <i>Emek Piyasası</i>	15
2.1.3. <i>Çocuk</i>	16
2.1.4. <i>Çocuk İşçiliği ve Çocuk İstismarı</i>	17
2.2. <i>Kuramsal Çerçeve</i>	20
2.2.1. <i>Geçmişten Günümüze Emek Piyasası ve Çalışan Çocuklar</i>	21
2.2.1.1. <i>Gelişmiş Ülkelerde Emek Piyasası</i>	21
2.2.1.1.1. <i>Merkantalist Dönem</i>	22
2.2.1.1.2. <i>Fordist Dönem</i>	23
2.2.1.1.3. <i>Post-Fordist Dönem</i>	26
2.2.1.2. <i>Gelişmiş Ülkelerde Çalışan Çocuklar</i>	29
2.2.1.2.1. <i>Sanayi Devriminden Birinci Dünya Savaşına</i>	29
2.2.1.2.2. <i>Birinci Dünya Savaşından 1970 Dünya Bunalımına</i>	33
2.2.1.2.3. <i>1970 Dünya Bunalımından Günümüze</i>	37
2.2.1.3. <i>Dünyada İzlenen Değişimlerin Az Gelişmiş Ülkelerdeki Emek Piyasasına ve Çalışan Çocuklara Yansınması</i>	40
2.2.1.3.1. <i>Merkantalist Dönem</i>	40
2.2.1.3.2. <i>Birinci Dünya Savaşından 1970 Ekonomik Krizine</i>	42
2.2.1.3.3. <i>1970 Ekonomik Krizinden Günümüze</i>	47
3. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE EMEK PİYASASI VE ÇALIŞAN ÇOCUKLAR	51
3.1. <i>Tanzimat'tan 1945 II. Dünya Savaşına</i>	51
3.1.1. <i>Emek Piyasası</i>	51
3.1.2. <i>Çocuk İşçiliği</i>	57
3.2. <i>II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze</i>	60
3.2.1. <i>1945-1980 Arası Dönem</i>	60
3.2.1.1. <i>Emek Piyasası</i>	60
3.2.1.2. <i>Çocuk İşçiliği</i>	65
3.2.2. <i>1980'den Günümüze Kadarki Dönem</i>	68
3.2.2.1. <i>Emek Piyasası</i>	69
3.2.2.2. <i>Çocuk İşçiliği</i>	72
4. BÖLÜM: BULGULAR VE TARTIŞMA	77
4.1. <i>Örnekleme İlişkin Genel Veriler</i>	77
4.2. <i>Çocuk İşçiliğinin Temelleri</i>	81

4.2.1. Ülkenin Ekonomik ve Sosyal Yapısı.....	81
4.2.2. Ekonomik Krizler.....	86
4.2.3. Çalışan Çocukların Aile Yapısı.....	89
4.2.3.1. Çalışan Çocukların Aile Yapılarına İlişkin Genel Bulgular.....	89
4.2.3.2. Çalışan Çocukların ve Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Durumu.....	91
4.2.3.3. Çalışan Çocukların ve Ailelerinin Eğitim Düzeyi.....	93
4.2.3.3.1. Ailenin Eğitim Düzeyi.....	93
4.2.3.3.2. Çalışan Çocukların Eğitim Düzeyi.....	95
4.2.4. Çalışan Çocuklar ve Göç.....	100
4.3. Çalışan Çocuklar ve İstismar Düzeyleri.....	107
4.3.1. Çocukların Çalıştıkları İş Alanlarına İlişkin Genel Veriler.....	108
4.3.2. Çocukların Çalıştıkları Yerde Karşılaştıkları İstismarlara İlişkin Genel Veriler.....	111
4.3.3. Çalışan Çocukların Yaşları ve Karşılaştıkları İstismarlar.....	114
4.3.4. Çocukların Çalıştıkları İş Kolu ve İstismar Edilme Düzeyleri.....	120
4.3.5. Mesleki Öğrenim Görme Durumlarına Göre Çalışan Çocukların İstismarlarla Karşılaşma Oranları.....	135
5. BÖLÜM: SONUÇ.....	143
KAYNAKÇA.....	153
ÖZET.....	163
SUMMARY.....	165
EKLER.....	166

Teşekkür:

Sosyoloji bilimiyle bilimsel anlamda tanışmamı ve bu doğrultuda ilerlememi sağlayan ve bunun için gerekli olan her türlü çabayı sarf eden Doç. Dr. Hayriye Erbaş'a,

Edindiği bilgi ve deneyimlerini paylaşmaktan çekinmeyen, tez yazım süresince hiçbir desteğini benden esirgememiş olan Doç. Dr. Mehmet Okyayuz'e,

Yaptığı araştırmalar ve incelemelerle, nitelikli bilim insanları olma yolundaki çabalarımıza ışık tutan Prof. Dr. Aytül Kasapoğlu'na

SPSS programını öğrenmem için her türlü çabayı sarf eden ve manevi desteğini esirgemeyen sevgili arkadaşım Levent Özbek'e,

Yaptığım bu araştırma süresince ellerinden gelen her türlü desteği esirgememiş olan aileme teşekkürlerimi sunarım.

Dilerim ki, yoğun bir emek sonucu edindiğim bilgileri aktardığım bu tez, okuyanlara katkıda bulunabilir ve umarım ki çalışan çocuklar, naçizane benim de görebildiğim bir süreçte, sorun olmaktan çıkar ve bu olgu tamamen ortadan kalkar.

Özge YALÇIN

Tablolar Dizini

Tablo-1:	1938 Yılında Dünyanın Sanayileşme Grafiği.....	42
Tablo-2:	Ülkelere Göre Çalışılan İş Kolları.....	43
Tablo-3:	1927-1938 Döneminde Çeşitli Sektörlerin Türkiye'deki Pay Oranları.....	56
Tablo-4:	12-19 yaş arası grubun Türkiye nüfusu içindeki dağılımları.....	74
Tablo-5:	Örneklemin Genel Verileri.....	77
Tablo-6:	1998 Yılında Çocukların Çalıştıkları İş ve Faaliyet Kolları.....	78
Tablo-7:	Çocukların İş Yerinde Çalışan Kişi Sayısı.....	81
Tablo-8:	Çocukların Mesleki Eğitim Alma Oranlarıyla Çalıştıkları İş Yerinin Büyüklüğü Arasındaki İlişki.....	83
Tablo-9:	Çalıştıkları Yerde 18 Yaşından Küçük Çalışan Çocuk Sayısı.....	84
Tablo-10:	Çalışılan İş Koluyla İş Yerinde Çalışan Kişi Sayısı Arasındaki İlişki.....	84
Tablo-11:	Çocukların 2001 Yılı Krizi Öncesinde Çalışma Durumu.....	87
Tablo-12:	Yaş Gruplarına Göre Çocukların 2001 Yılı Kriz Dönemi.....	88
Tablo-13:	Çalışan Çocukların Aile Yapılarına İlişkin Genel Veriler.....	89
Tablo-14:	Anne ve Babanın İşi	91
Tablo-15:	Ailede Sokakta Çalışan Çocuk Sayısı.....	92
Tablo-16:	Aylık Hane Geliri.....	92
Tablo-17:	Anne ve Babanın Eğitim Düzeyi.....	94
Tablo-18:	Ailedeki En Yüksek Öğrenim Düzeyi.....	94
Tablo-19:	1995 Yılında Türkiye'de Okullaşma Oranları.....	96
Tablo-20:	Çocukların Okula Devam Etmeme Nedenleri.....	98
Tablo-21:	Çalışan Çocukların Doğdukları Bölge.....	100
Tablo-22:	Çocukların Doğdukları İl	100
Tablo-23:	Ailenin Ankara'da İkametgah Süresi	103
Tablo-24:	Çalışılan İş Kolu.....	108
Tablo-25:	Çocukların Çalıştıkları Yere İlişkin Genel Veriler.....	112
Tablo-26:	Çalıştıkları Yerde Karşılaştıkları İstismarlar.....	112
Tablo-27:	Çocukların İstismarla Karşılaşma Oranı.....	114
Tablo-28:	Çocukların Yaşı ve Her Hangi Bir İstismarla Karşılaşma Oranı	117
Tablo-29:	Çocukların Yaşları ve Sosyal Güvencelerinin Karşılanma Oranı.....	119
Tablo-30:	1999 Yılı İçin Çalışma Süresi ve İş Kollarına Göre Çalışan Çocuklar.....	120
Tablo-31:	Çocukların Yaptıkları İşe Göre Çalışma Sürelerinin Dağılımı.....	121
Tablo-32:	Çocukların Günlük Çalışma Süresi ve Karşılığında Aldıkları Ücret	122
Tablo-33:	Çocukların Çalıştıkları İş Koluna Göre Aldıkları Ücretin Dağılımı	123
Tablo-34:	Ailenin Aylık Ortalama Geliri ve Alınan Ücretin Yeterliliği.....	123
Tablo-35:	Çalışılan İş Kolu ve Alınan Ücretin Düzenliliği	124
Tablo-36:	Çalıştıkları Yerde Çocukların Aldıkları Ücretin Diğer Çalışanların Aldıkları Ücret İçindeki İfadesi.....	125
Tablo-37:	Çalışılan İş Kolu ile Çocukların İstismarla Karşılaşma Oranı arasındaki İlişki.....	127
Tablo-38:	Çalışılan İş Kolu ve Dayakla Karşılaşma Oranı	128

Tablo-39:	Çalışılan İş Kolu ve Azarla Karşılaşma Oranı.....	128
Tablo-40:	Çalışılan İş Kolu ve Hor Görülme Oranı.....	129
Tablo-41:	Çalışılan İş Kolu ve Ayak İşlerine Koşturulma Oranı.....	130
Tablo-42:	Çalışılan İş Kolu ve Öğle Yemeğinin Verilme Oranı.....	130
Tablo-43:	Çalışılan İş Kolu ve Sigortanın Ödenme Oranı.....	131
Tablo-44:	Çalışılan İş Kolu ve Fazla Mesai Yapma Oranı.....	131
Tablo-45:	Çalışan Çocukların Mesleki Eğitim Alma Durumu ve İstismarla Karşılaşma Oranı	135
Tablo-46:	Çalışan Çocukların Mesleki Bir Eğitim Alma Durumu ve Sosyal Güvencelerinin Sağlanma Oranı.....	136
Tablo-47:	Mesleki Eğitim Alınması ve Çocukların Aldıkları Ücretin Diğer Çalışanların Aldıkları Ücret İçindeki ifadesi	137
Tablo-48:	Mesleki Eğitim Alma Durumlarına Göre Çocukların İş Yerinde Ayak İşlerine Koşturulma Oranı.....	140
Tablo-49:	Mesleki Eğitim Alma Durumlarına Göre Çocukların Çalıştıkları Yerde Azarlanma Oranı.....	140
Tablo-50:	Mesleki Eğitim Alma Durumlarına Göre Fazla Mesainin Ödenme Oranı	141

Kısaltmalar Dizini

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü

ILO: Uluslararası İşçi Örgütü

WHO: Dünya Sağlık Örgütü

GATT: Uluslar arası Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Anlaşması

ÇEM: Çıraklık Eğitim Merkezi

KİT: Kamu İktisadi Teşekkülleri

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

NCLC: Ulusal Çocuk İşçi Komitesi

ÇSGB: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

YDK: Yüksek Denetleme Kurulu

1. BÖLÜM: GİRİŞ

Çocuk emeğinin kullanımı ya da çocuk işçiliği çok eski çağlardan günümüze kadar varlığını sürdürmüş bir olgudur. ilkel kominal dönemden feodal döneme ve hatta birinci sanayi devriminin yaşandığı döneme kadarki süreçte çocuk daha çok dinsel açıklamalarla ele alınmakta ve çocuk emeğinin kullanım alanı da ağırlıklı olarak ev içi emek olarak kendini göstermekteydi¹. Sanayileşmeyle birlikte gerek bilimsel alanda gerekse üretim ilişkilerinde meydana gelen değişimler çocuğa ve çocuk emeğinin kullanımına ilişkin geliştirilmiş olan bu bakış açısının değişimiyle sonuçlanmış, çocuk psikolojik alanda belli bir gelişim evresi izleyen ve çevresel faktörlerle kişilik yapısını şekillendiren bir varlık olarak ele alınırken, üretim ilişkilerinde de ucuz emek gücü olarak değerlendirilmiştir. Çocuğun emek piyasasındaki kullanımı ve çocuk emeğine duyulan ihtiyaç (dolayısıyla çocukların istismar düzeyi) dönemler içinde değişim gösterse de varlığını sürdüren bir olgu ve problem olmaya devam etmiştir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Çocuk emeğinin kullanımının tarihi çok eski zamanlara kadar uzanmakla birlikte, ‘çocuk işçiliği’ yani çocuk emeğinin sanayide kullanılmaya başlanması, sanayileşmenin başladığı 19. yüzyıla dayanmaktadır. Çocuk emeği, emeğin iş gücündeki kullanımını ve pazar ilişkilerindeki konumlanışını tanımlayan ‘emek piyasası’ içinde, sanayileşmeden günümüze kadar, ekonomi-politikadaki değişimlere paralel olarak değişim göstermiştir.

¹ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Meydan Laorusse, 1993: 496 ve Geçtan, 1981: 49-54.

Birleşmiş Milletlerin Çocuk Haklarına dair sözleşmesinin birinci maddesine göre, daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, 18 yaşına kadar her insan çocuk sayılmaktadır (İLO, 2000: 3). Emek piyasasında bir emek türü olarak değer gören çocuklar, fiziksel ve psikolojik farklılıkları içermesi nedeniyle, yetişkinlerle aynı kategoride tutulamazlar. Bu veriyi kabul etmiş olan Birleşmiş Milletler, Dünya Sağlık Örgütü vb. uluslar arası organizasyonlar, bu farklılığın göz önünde bulundurulması gerekliliğinden yola çıkarak, emek piyasasında çalışan çocuklara ilişkin özel bir takım hak ve yükümlülükler getirmiştir. Ancak gerek uluslar arası gerekse ulusal düzlemde çocuk emeğinin korunmasını amaçlayan bu ve benzeri bir takım yasal düzenlemeler, tarihsel süreç ve bu süreci oluşturan yapısal faktörlerden ayrı ele alınamaz.

Farklı bir düzlemde de olsa, köle ticaretinin hala yoğun olarak yaşandığı merkantalist dönemde çocuk emeği, özellikle sömürge ülkelerden elde edilen ucuz iş gücünün önemli bir parçasını oluşturuyordu. Özellikle emek-yoğun üretimin yerini makinelere bıraktığı sanayileşme dönemiyle birlikte, kadın ve çocuk emeğinin kullanımında da önemli artışlar gündeme gelmiştir. Bu durum ise çocuk emeğinin sömürsünün, yeni sistemin yeni üretim alanlarında artarak devam etmesini mümkün hale getirmiştir. Sanayileşmenin şekillenmeye başladığı bu dönemde Amerika ve batı Avrupa'da çocuklar günde 12-14 saat arası ağır iş koşullarında çalışmaya maruz kalıyorlardı. Sanayileşme sürecini geç tamamlaması nedeniyle sonraki dönemlerde 'az gelişmiş ülke' olarak tanımlanacak olan bu sömürge ülkelerden elde edilen ucuz iş gücünün (ve ucuz işgücünün önemli bir parçasını oluşturan çocukların), tarımsal faaliyetlerdeki kullanımına sanayileşmenin başlangıcından günümüze kadarki süreçte de devam edilmiştir.

Çocuk emeğinin sömürüsünün önlenmesinde 1830 olayları önemli bir etkiye sahiptir. Bu dönemde meydana gelen ayaklanmalar, tüm emek piyasasında olduğu gibi, çocuk haklarında da bir takım düzenlemelerin yapılması zorunluluğunu getirmiştir (Kirby, 1999: 101). Bu düzenlemeler 1929 Dünya Bunalımının ardından meydana gelen değişimlere paralel olarak hız kazanmıştır. Çalışma süresinin günlük 8 saat olması, çocuklara verilen zorunlu eğitimin süresinin uzatılması ve bunun parasız hale getirilmesi, çocuk emeğinin iş gücündeki yoğun kullanımının önüne geçilmesinde ufak da olsa bir etki yaratmıştır. 1919'da ILO'nun kurulması ise, çocuk emeğine ilişkin yürütülen çalışmaların çok daha sistematize hale gelmesinde önemli bir adım olmuştur. Özellikle 1929 Dünya Bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Batıda sosyal devlet anlayışının kabulü ile, çocuk emeğine yönelik çalışmalar hız kazanmış ve yeni düzenlemelerle, çocuk emeği sömürüsünün önüne geçilmeye çalışılmıştır. 1959'da hazırlanan Çocuk Hakları Bildirgesinde, çocukların eşit olduğu vurgulanarak, her türlü haktan eşit bir biçimde yararlanmaları esası kabul edilmiştir (ILO,2000: 27). Gelişmiş ülkelerde bu gelişmeler yaşanırken, az gelişmiş ülkelerde durumun çok da iç açıcı bir görünüm arz etmediği görülmektedir. Bu ülkelerin sanayileşme sürecine geç girmiş olması ve bu nedenle de gelişmiş ülkelere olan bağımlılık düzeylerinin artarak devam etmesi, bu ülkelerde çocuk emeğinin kullanımında azalmanın meydana gelmesini ve çocuk istismarının önlenmesi için gerekli olan pek çok düzenlemenin yapılmasını engellemiştir. Az gelişmiş ülkelere biri olan Türkiye'de de özellikle 1990'lı yıllara kadar çocuk emeğinin kullanımının ya da istismarının önüne geçilebilmesi için gerekli olan yasal düzenlemelerin oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren ise Türkiye, Avrupa Birliği'nin bir parçası olmak için çok daha fazla çaba sarf etmeye başlamış ve Avrupa Birliği'nce

kabul edilen yasal düzenlemelerin tümünü kabul etme yönünde çabalar göstermeye başlamıştır. Bu durum çocuk istismarının önlenmesinde de olumlu bir etki yaratmış, dolayısıyla istismarın önlenmesi amacıyla pek çok yasa, bu dönemden itibaren kabul edilmeye başlanmıştır.

Sosyal devlet anlayışının önemini kaybettiği, esnek üretimin, üretimde teknik gelişmelerin, ve uluslar arası pazar ihtiyacının temele alındığı küresel dönemde ise, emek gücünde ve dolayısıyla çocuk emeğinin kullanımında ve istismarında, savunulduğunun aksine, artışın gözlenmiş olması ise, uluslar arası organizasyonların ve konuyla ilgili bilimsel çevrenin araştırmalarını bu konu üzerinde yoğunlaştırmalarına neden olmuştur.

Daha önce de değinildiği gibi, çocuk emeği, emek piyasasından ve emek piyasasının tarihsel süreç içinde geçirdiği değişimlerden ayrı ele alınamaz. Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısı ve bu yapı içinde emek piyasasında meydana gelen değişimler, çocuk emeğinin kullanım oranı ve kullanım biçimini belirleyen önemli bir etmendir. Bu nedenle bu araştırmanın konusu 'Türkiye'de Çalışan Çocukların İstismarı' olarak belirlenmiştir.

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de çocuk emeği ve istismarı, üzerinde durulan bir sorundur. Türkiye'de bu sorun üzerine odaklanmış olan, uluslar arası organizasyonların alt birimlerinden (İLO-Ankara Bürosu, UNICEF-Ankara Bürosu vs) dernek ve sendikalara kadar pek çok kuruluşun bulunduğu bilinmektedir.

Çocuk işçiliğine yönelik bugüne kadar gerçekleştirilmiş araştırmaların temel sorununu oluşturan çocuk istismarı bu araştırmada da bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuk emeğinin kullanımının önlenmesi yönünde harcanan çabaların yetersizliği, bu sorununun devam etmesinde neden olmaktadır. Dolayısıyla bu

araştırmada açıklanması gereken temel problem; günümüz küresel dünyasının bir parçası olan Türkiye’de çocuk istismarının olup olmadığı ve bu istismarın nasıl ve hangi biçimlerde şekillendiğidir.

1.2. Araştırmanın Önemi

Çocuk emeğinin kullanımı tarihin her döneminde rastlanan bir olguyken sanayileşmeyle birlikte bu olgu “çocuk işçiliği” adı altında sistematize edilerek nitel bir dönüşüme uğramıştır. Çocuk işçiliğinin bilimsel yöntemlerle ele alınarak, çocuk emeğinin istismar edilmesinin önüne geçilme çabalarının ise ancak 1970’lerden sonra, özellikle 1977 yılının Dünya Çocuk Yılı olarak belirlenmesinin ardından yürütülen çalışmalarla yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bu dönemden itibaren çocuk emeğinin istismar edilmesinin önüne geçilebilmesini amaçlayan tüm çabaların, küresel dönemin ‘esnek üretim’ anlayışının da etkisiyle, yetersiz kaldığı gerek sanayide çalışan gerekse sokakta çalışan çocukların artan varlığı göz önünde bulundurulduğunda, açıkça görülmektedir. Dolayısıyla bu araştırmada, günümüzde de devamlılığını koruyan çocuk işçiliğinin istismarının ne şekillerde gerçekleştiğinin temele alınması ve bu sorunun nedenlerinin belirlenmesi, çocuk emeğinin istismarının önlenmesi için gerekli olan çözümlerin üretilebilmesine katkı sağlama ve çocuk emeğinin istismarına yönelik getirilen düzenlemelerin etkinliğinin artırılabilmesi için önemlidir.

1.3. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Çocuk emeği, gerek İLO gerekse WHO vb. kuruluşların açıklamalarından da anlaşılacağı üzere, tarihsel gelişim içinde özellikle kadın işçiliğiyle benzer düzlemde

ele alınan ve günümüzde, özellikle az gelişmiş ülkelerde, istismara oldukça açık olan bir emek türüdür. Bu araştırmada ortaya konulan problemin çözümlenebilmesi için, Ankara’da ele alınan örneklem üzerinden aşağıda verilen amaçlar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

- a) Türkiye’de emek piyasasının tarihsel değişimi nasıl şekillenmiştir?
- b) Çocuk emeğinin bu süreçteki konumu ve işlevi nedir?
- c) Son dönemde emek piyasasında meydana gelen değişimlerin çocuk işçiliğine etkisi nasıl olmuştur?
- d) Çocuk işçiliği emek piyasasında nerelerde kullanılmaktadır.
- e) Çocuk işçiliğinde istismar kendini ne şekillerde göstermektedir?

Tüm bu sorulardan yola çıkılarak araştırılması tasarlanan bu araştırmada temele alınan hipotezler ise şunlardır:

- Çocukların karşılaştıkları istismarlar, çocukların yaşlarına göre farklılık göstermektedir.
- Çocukların karşılaştıkları istismarlar, çalıştıkları iş kollarına göre farklılık göstermektedir
- Çıraklık Eğitim Merkezlerinde eğitim gören çocuklarla herhangi bir eğitim görmeyen çocukların istismarla karşılaşma düzeyleri farklıdır
- Çocuk haklarına ilişkin getirilen düzenlemeler çocuk emeğinin sömürsünün azalmasında etkili olmuştur.

1.4. Sınırlılıklar

Bu araştırmada emek piyasası ve çalışan çocuklar konu edilmekle birlikte, bu konu ele alınırken, Ankara’da Ulus Sanayi Bölgesinde çalışan çocuklarla

sınırlandırılmıştır. Araştırmaya harcanan bütçenin son derece sınırlı olmasından kaynaklı, araştırmada örneklemin Ankara ile sınırlandırılması, araştırmada günümüzde çalışan çocukların Türkiye’deki görünümüne ilişkin verilerin elde edilmesini mümkün kılammıştır. Bu sınırlılığa karşın araştırmanın, diğer bölgelerde yapılan/yapılacak olan araştırmalara katkı sağlaması söz konusudur.

Emek piyasasının dünyada ve Türkiye’deki gelişimine tarihsel bir perspektifle yaklaşılmış ve emek piyasasındaki değişimlerin çocuk emeğine yansımaları ele alınmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla araştırmada tarihsel süreçte bilimsel çevrelerce geliştirilmiş olan paradigmalardan çok, bu paradigmların çıkmasına olanak sağlayan olayların çocuk emeğine yansımaları göz önünde bulundurulmuştur.

Araştırmanın bulgular ve tartışmalar bölümünde, örneklem seçiminin yapıldığı alan içerisinde çalışan kız çocuğuna rastlanmamıştır. Bu bölgedeki iş türleri ağırlıklı olarak oto-tamir, matbaacılık, mobilya bakım-onarım, kuaförlük gibi işletmelerin oluşturduğu yerlerdir. Kız çocuklarının çoğunlukla halı örme, tekstil-dokuma gibi sektörlerde çalıştırıldıkları ve Ankara’da bu sektörlerin İstanbul, İzmir gibi illere oranla daha az olduğu bilgisi göz önünde bulundurulduğunda Ankara Ulus Sanayi bölgesinde araştırma yapmaya değecek kadar kız çocuğunun bulunmaması daha anlaşılır bir hal almaktadır.

1.5. Yöntem

Bir araştırmada yöntem, o araştırmanın bilimsel niteliğini belirleyen önemli bir haritadır. Dolayısıyla burada da bu araştırmada izlenecek olan aşamaların belirlenebilmesi için ‘araştırmada benimsenen yaklaşım, araştırmanın evreni ve örneklem uygulaması, veri toplama ve araştırmanın uygulanma şekli ve verilerin

analizi' başlıklarıyla 'Türkiye'de Çalışan Çocukların İstismarı'nın ele alındığı bu araştırmanın yöntemi açıklanmaktadır.

1.5.1. Araştırmada Benimsenen Sosyolojik Yaklaşım

Sanayide çalışan çocuklar konusu ele alınırken daha önce de değinildiği gibi tarihsel süreçte bilimsel çevrelerce geliştirilmiş olan paradigmalardan çok, bu paradigmalara çıkmasına olanak sağlayan olayların çocuk emeğine yansımaları göz önünde bulundurulmuştur. Bununla birlikte araştırmada, az gelişmişlik-gelişmişlik ayırımını ve bu ayırım içinde emek piyasasının dönüşümlerini, modernleşme kuramının tezlerine alternatif tezler getirerek tartışan bağımlılık okulunun tezleri savunulmaktadır. Bu yaklaşımın bilimsel içeriğinin temellerini hazırlayan Marx, her türlü eşitsizliğin ve sömürünün nedenini hemen her kitabında üretim ilişkilerinde aramış, kapitalizmi ise sermayedarların ulusal ve uluslar arası boyuttaki egemenlik ilişkisi olarak tanımlamıştır². Gelişmişlik ve az gelişmişlik ayırımına da değinen Marx, "19. yy Çin ve Osmanlı'da İngiliz Emperyalizmi'nin Değişen İki Yüzü" adlı makalesinde bu ayırımı ve gelişmiş ülkelerin merkantalist dönemden kendisinin yaşadığı döneme kadar uyguladığı politikaları ve emek piyasasının ulusal ve uluslar arası düzlemdeki eşitsiz görünümünü eleştirel bir perspektifle açıklamıştır³.

Temellerini her ne kadar Marx'a dayandırmış olsa da tezlerini daha çok gelişmiş ülkeler yerine az gelişmiş ülkeler üzerine yoğunlaştırmış olan bağımlılık okulunun temel savunularının yapısalcı yaklaşımla şekillendiğini söylemek gerekmektedir. Bu yaklaşım içinde ECLA okulu da önemli bir yere sahiptir ve Furdato, bu okulun önemli bir temsilcisidir. Teorik yaklaşımının temelini yine üretim

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Marx ve Engels, 1999: 60.

³ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ölçen, 1992.

ilişkilerine ve bu ilişkilerle şekillenen ulusal ve uluslar arası düzlemdeki eşitsiz ve dengesiz gelişmeye dayandıran Furdato, ikili yapının (gelişmişlik-az gelişmişlik) kapitalizmle birlikte ortaya çıktığını göz önünde bulundurarak, kapitalist kesim bu yerleşim döneminde bir gelişme sağlayamadıysa, sonra da sağlayamayacağı gibi bir çelişkiyi ortaya koyarak, bu “gelişme”yi sağlayacak kesimin, Brezilya örneğinde olduğu gibi, özellikle bunalım dönemlerinde gelişme olanağı bulan ithal ikameci kesim olacağını belirtmiştir (Gülalp,1983;124).

İthal ikameci modelin az gelişmiş ülkelerde beklenen ilerlemeyi sağlayamamış olması yine bu okul içinde alternatif çözümlerin üretilmesini ya da Marksist bir bakış açısına yönelinilmesini sağlamıştır. Paul Baran, Bağımlılık Okulunun Marksizme yaklaşmasında önemli bir köprü olmuş, azgelişmişliğin nedenini “sömürü”; gelişme ekonomisini ise “sömürünün gizlenmesine yardımcı olan ideolojik destek” olarak tanımlamıştır (Ercan,1996;147). Baran, bu önemli açıklamasından sonra ise, tüm çalışmasında “azgelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınması, gelişmiş kapitalist ülkelerin egemen çıkarlarına ters düşmektedir”(Ercan,1996;147) açıklamasını yapmıştır. Tarihsel bir analiz içinde Baran, sömürgeci dönemden günümüze kadar, azgelişmiş ülkelerin hammadde, emek vb. ihtiyaçlardan kaynaklı kullanılmasının, bu ülkelerin gelişme olanaklarını ortadan kaldırdığını belirterek, merkantalist dönemle, azgelişmiş ülkelerin ilk sermaye-birikim olanaklarının önünün tıkanmış ve gelişmiş (merkez) ülkelerin getirdikleri politikalarla da birlikte az gelişmiş ülkelerin önünün hiçbir zaman açılmadığına dikkati çekmiştir (Ercan,1996;148). Klasik bağımlılık okulu olarak bilinen WEFA okulu da benzer bir teoriyi savunarak, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere bağımsız politikalar üretmeksizin yoksulluğun ve emek piyasası içindeki kendini var edemeyeceği tezini temele almıştır.

Günümüz eleştirel yaklaşımının önemli temsilcilerinden biri olan WEFA okulu da emek piyasasının eşitsiz konumlanışının kaynağını varolan üretim ilişkilerine dayandırırken, araştırmalarını özellikle az gelişmiş ülkeler üzerinde yoğunlaştırmış ve az gelişmişliğin nedenini de bu eşitsiz ve dengesiz büyümeyle açıklamışlardır. Bu okul 1960'lı yıllarda oluşturulmaya başlanmış ve oluşturulduktan sonra da dünyada şekillenen eleştirel bakışta etkin bir rol oynamıştır. Başlıca temsilcileri Wallerstein, Emmanuel, Frank ve Amin'dir. Yine bağımlılık kanadı içinde yer alan bu okul, Marksist yazın ve terminolojiye eleştiriler getirerek dünya kapitalist sistemini ve azgelişmişliği getirdikleri alternatif önerilerle de şekillendirerek açıklamaya çalışmışlardır. WEFA Okuluna göre, çevre kapitalizminde üretim araçlarının gelişmemesi ve ücretlerin düşük olması nedeniyle, çevre kapitalizmi dışa bağımlıdır ve iç pazar koşullarında gelişemez (Savran, 1986; 54). Bu nedene bağlı olarak azgelişmiş ülkelerde tarihsel gelişme bugünün gelişmiş ülkelerinin geçtiği yolu izlemeyecektir (Savran, 1986; 54). Bağımlılık okulunun bilimsel analizlerine kısaca değindikten sonra denebilir ki bu araştırmada Marx'tan, WEFA okuluna kadar oldukça geniş bir yelpazeyi içeren ve bu yaklaşımın temel savlarını oluşturan⁴,

- Emek piyasasındaki değişimlerin nedeninin üretim ilişkilerinde aranması gerektiği tezi ve bu doğrultuda çocuk emeğinin daha çok toplumun alt (yoksul) kesimlerinde görüldüğü düşüncesi
- Çalışan çocukların çalışma nedenlerinin anlaşılabilmesi için emek piyasasının anlaşılması gerektiği düşüncesi,

⁴ Eleştirel yaklaşım içerisinde çocuk emeğine ilişkin ayrıntılı açıklamalar yer almamaktadır. Buna karşın çocuk emeği emek piyasasının bir parçasıdır. Dolayısıyla burada çocuk emeğine ilişkin, eleştirel yaklaşımın teorik analizlerine bağlı kalınmak şartıyla çıkarımlar yapılmış ve sayıtlar bu doğrultuda sunulmuştur.

- Küreselleşme sonrasında meydana gelen esnek üretim ve işgücünde uzmanlaşma gibi olguların çalışan çocuklar üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu düşüncesi,
- Çocukların çalışma nedeninin, sistemin azami kar yasasıyla ilişkili olduğu düşüncesi,
- Az gelişmiş ülkelerin sosyo-ekonomik yapıları içinde karşılaştığı sorunların ve çocuk emeğinin kullanımının, bu ülkelerin dışa bağımlı karakterinden kurtulmaksızın ortadan kalkamayacağı düşüncesi kabul görmektedir.

1.5.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Uygulaması

Araştırma, Ulus Sanayi bölgesi üzerindeki iş yerlerinde gerçekleştirilmiştir. Küçük üreticiliğe dayalı olan bu iş yerlerinde oto-montaj sanayi ağırlıklı kısmı oluşturduğundan oto-montaj sanayi, seçilen örneklemin çalıştığı yerler arasında da ağırlıklı oranı oluşturmaktadır.

Ankara'nın Ulus Mahallesi'nde ÇEM'e bağlı toplam 850 civarında çırak, eğitim görmektedir. Bu öğrenciler arasından 51 kişi ve herhangi bir eğitim almayan Ulus sanayi merkezinde çalışan toplam çocuklar arasından da 51 kişi, tesadüfi yolla seçilerek, araştırma kapsamına alınmıştır.

Araştırmada her ne kadar 12-18 yaş grubu hedef alınmışsa da Türkiye'nin 1990'larda kabul ettiği 15 yaşın altındaki çocukların çalıştırılma yasağının ardından yapılan bu çalışmada 12 yaş ve 14 yaş arası çocuk toplam 2 kişi olarak belirlendiğinden araştırmada yaş grubu 14-18 yaş arasında yoğunlaşmıştır. Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocukların neredeyse tamamının 15 yaşından büyük

olduğu görülmüştür. Dolayısıyla araştırmada ağırlıklı yaş ortalaması 16'dır. Oto tamir/bakım, oto elektrik/elektronik, kuaförlük, mobilya/ağaç işleri, matbaa gibi işlerde eğitim gören veya bu iş kollarında çalışan çocukların yoğunlukta olması nedeniyle iş kolları bu alanlardan seçilmiştir.

ÇEM'de eğitim gören çocuklar haftanın bir günü eğitim görürken haftanın beş günü eğitim aldıkları alanla ilgili bir iş kolunda çalışmaktadır. Okulda çalıştıkları iş koluna özgü mesleki eğitim derslerinin yanı sıra, Matematik, Türkçe, Din Bilgisi gibi dersler de görmektedirler.

Montaj sanayinde Ankara'da çalışan kız çocuğuna rastlanmadığından araştırma, erkek çocuklarla sınırlı tutulmuştur. Nitelikli işgücünün çalışan çocuklardaki görünümünün anlaşılabilmesi açısından işle ilgili herhangi bir eğitim alan çalışan çocuklarla herhangi bir eğitim almayan çalışan çocukların istismar edilme biçimleri ve sıklıkları, ayrı bir başlık altında ele alınmış, aralarında temel bir farklılığın olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

1.5.3. Veri Toplama ve Araştırmanın Uygulanma Şekli

Araştırmanın esas verileri görüşme formu aracılığıyla toplanmış olup, bir görüşme formunun uygulanması yaklaşık 30 dakika sürmüştür. Araştırma Ulus'ta Çıraklık Eğitim Merkezinde ve kayıt dışı istihdamın gerçekleştirildiği işletmelerde yapılmıştır. ÇEM merkezinde gerçekleştirilen görüşmelere öğretmenler de yardımcı olmuş ve bu sayede soru formları sınıf ortamında gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada derinlemesine görüşmeler aracılığıyla da nitel veri toplanmaya çalışılmıştır. Derinlemesine görüşme, 102 örneklem içinden seçilmiş olan 10 çocukla yapılmış ve araştırmada çocukların derinlemesine görüşme sırasında yapmış olduğu

açıklamalara yer verilirken, çocukların isimleri gizli tutularak, çocukların yaptıkları açıklamalar farklı isimler altında sunulmuştur.

1.5.4. Verilerin Analizi

Araştırmada yaş, çalışılan iş yerinin niteliği ve çocukların herhangi mesleki bir eğitim alma durumu bağımsız değişkendir. Bağımlı değişkenler ise; Örneklemin çalışma süresi, sosyal güvencesinin verilme durumu, fazla mesaiye kalma durumu, ücretin düzensiz ödenmesi ve dayak, azar, ayak işlerine koşturulma gibi istismarlarla karşılaşma oranıdır.

Verilerin değerlendirilmesinde SPSS istatistik programı kullanılmıştır. İstatistik analizlerde varyansların homojenlik testi yapılarak parametrik koşulların sağlanıp sağlanmadığına bakılmıştır. İki grup arasında önemlilik testi yapılırken parametrik koşulların sağlanmadığı durumlarda “Ki-Kare Önemlilik Testi” kullanılmıştır.

2. BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerde emek piyasasının ve çocuk işçiliğinin geçmişten bugüne kadarki görünümünün incelenmesi, günümüz emek piyasasında Ankara Ulus Sanayi Bölgesi örneğinde çalışan çocukların istismar nedenlerinin ve istismar düzeylerinin anlaşılmasında önemli ipuçları verecektir. Bu nedenle bu bölümde araştırma içinde temel bir öneme sahip olan belli kavram ve terimler açıklandıktan sonra, emek piyasasının sanayileşmenin başladığı 19.yüzyıldan günümüze kadarki süreçte yaşadığı değişimlere paralel olarak çocuk emeğinin kullanım ve istismarında meydana gelen değişimler ele alınacak ve böylece bugünün çalışan çocuklarının istismarının anlaşılmasına ışık tutulmaya çalışılacaktır.

2.1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde, gelişmişlik-az gelişmişlik, emek piyasası, çocuk, çocuk işçiliği ve çocuk istismarı gibi kavram ve terimler tanımlanarak, araştırmada karşılaşılabilecek herhangi bir kavram karmaşasının önüne geçilmeye çalışılacaktır.

2.1.1. Gelişmişlik-Az Gelişmişlik

Gelişmişlik, bazı toplumların sosyo-ekonomik düzeylerinin diğer toplumlara oranla ileri seviyede olması olarak tanımlanan ve örneklerine sınıflı toplumun oluşmasından günümüze kadarki süreçte sürekli olarak rastlanmış olan bir kavramdır. Bu kavram sosyal bilimlerde daha çok, bazı ülkelerin, sosyo-ekonomik ve politik açılardan diğer ülkelere göre görece ileri konumunu tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu ‘ileri’ konum her ne kadar kendi içinde pek çok tartışmaya neden olan açılımları barındırsa da günümüzde gerçekleştirilen bilimsel analizlerde sıkça kullanılmasına

devam edilmesi nedeniyle burada da bu ülkelerden ‘gelişmiş ülkeler’ olarak söz edilecektir. Azgelişmişlik-gelişmişlik ayrımı ve bu iki olgunun her ikisi sanayileşmeden sonra kavramsallaştırılan ve üzerinde uzun yıllar tartışılan ve görülen o ki, sistemin devamlılığı içinde tartışılacak olan kavramlar halini almıştır.

Azgelişmişlik göstergeleri genel olarak şu şekildedir; birikimler azdır, yığılım fazladır, kapital kullanımı kötüdür, spekülasyon düşkünlüğü vardır, iç pazar dardır, alt yapı yetersizdir, toplumda feodal ve yarı feodal güçler etkindir, ekonomi tümüyle tekelleşmemiştir, işgücü niteliksizdir, güçlü bir orta sınıf yoktur, pazar ekonomisinde aksaklıklar vardır, kaynakların dağıtımında yanlışlıklar vardır, ekonomide dar boğazlar vardır, gizli işsizlik vardır, sanayileşme sınırlıdır, tüketim eğilimi yüksektir, kişi başına GSMH düşüktür, gelir dağılımı bozuktur, ekonomide darboğazlar vardır, sermaye azdır, GSYİH içinde tarımın payı yüksektir, modern sektörün payı düşüktür, endüstriyel yapıda kısır döngü vardır (Sevindirici, 1999: 78).

Gelişmişlik-az gelişmişlik ayrımı, emek piyasasının şekillenişinde önemli bir yere sahiptir. Gelişmiş ülkelerde ağır sanayiye dayalı üretimin yaşanıyor olması emek piyasasında da uzmanlaşmış emeğin kullanımını birincil planda gerekli kılarken az gelişmiş ülkelerde, teknolojik gelişmeye fazla ihtiyaç duyulmayan küçük üreticiliğin, özellikle de montaj sanayinin kullanılması, iş gücünde uzmanlaşmış emek yerine basit el emeğinin kullanımını gerekli kılmıştır⁵

2.1.2. Emek Piyasası

İş gücünün üretim ilişkilerindeki yerini, tarihsel süreç içindeki konumlanışını tarif etmek amacıyla kullanılan bu terim, araştırmada işgücünün sanayileşmenin

⁵ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Makal, 2002 ve Belek, 1993.

başlangıcından günümüze kadarki konumlanışıyla sınırlı tutulmaktadır. Bu terim, değişen ekonomi politikalarının işgücündeki yansımalarını, yine bu süreç içinde işgücüne yönelik getirilen yasal düzenlemeleri ve sosyal hakları kısacası, tarihsel süreç içinde işgücünde meydana gelen değişimleri tarif etmektedir.

2.1.3. Çocuk

Çocuk kavramının tarihte ancak 16 ve 17. yüzyıldan itibaren gelişmeye başladığı görülmektedir. Bu döneme kadar çocuk ailenin erkek ya da kız ferdi olarak algılanıyor, barındırdığı fiziksel ve ruhsal farklılıklar dikkate alınmıyordu (Onur, 1993: 26). 17. yüzyıl filozoflarından John Lock çocuğu çevresel güçlerin biçimlendirdiği edilgen bir ürün olarak ele alırken, Jean-Jacques Rousseau çocuğun çevresini de etkin bir biçimde ele almaktadır (Fırat, 1998: 4). Günümüzde 18 yaşından küçük olan herkes çocuk olarak kabul edilmektedir. Çocuğun gelişim sürecinde yaşadığı değişimler dikkate alındığında çocuğun doğumundan 18 yaşına ve sonraki yetişkinlik ve yaşlılık dönemine kadarki sürecinin belli dönemlerle ayrıldığı görülmektedir. Freud insan gelişimini oral dönem (doğum-1.5 yaş arası), Anal dönem (1.5-3 yaş arası) fallik dönem (3-6 yaş arası), örtülü dönem (6-11 yaş arası) ve genital dönem (ergenlik) olarak tanımlarken, bu her dönem için belli gelişim grafikleri çizmiştir (Geçtan, 1981: 59). Erikson'un bu dönemlere ilişkin getirdiği yaklaşım ise şu şekildedir: Doğum-1.5 yaş arası Güvene karşı güvensizliğin yaşandığı dönem, 1.5-3 yaş arası özerkliğe karşı utanç duygusunun yaşandığı dönem, 3-6 yaş arası girişimciliğe karşı suçluluk duygusunun yaşandığı dönem, 6-11 yaş arası çalışkanlığa karşı aşağılık duygusunun yaşandığı dönem, ergenlikte kimlik duygusuna karşı rol karışıklığının yaşandığı dönem, genç yetişkinlikte yakınlığa

karşı yalıtılmışlığın yaşandığı dönem, yetişkinlikte yaratıcılığa karşı durgunluğun yaşandığı dönem ve yaşlılıkta benlik bütünlüğüne karşı umutsuzluğun yaşandığı dönem (Erikson, 1963: 18-24). Görüldüğü gibi Rousseau ile birlikte çocuk etkin bir varlık olarak ele alınmaya başlamış ve sonrasında Freud ve Erikson'un çalışmalarıyla da etkin bir varlık olduğu kadar, çevresel faktörlerle de etkilendiği ve gelişimini bu karşılıklı ilişki içerisinde sürdürdüğü tezi öne sürülmüştür. Çocuğun etkin bir varlık olarak ele alınmasının ise onun kişisel gelişiminde olumlu bir etkiye sahip olmasının yanı sıra işgücündeki kullanımının ve istismarının meşru bir hal almasında da etkili olduğu düşünülmektedir. Erikson'un kuramına bakıldığında çocuğun hangi duygusal ve kişisel bir yapıya sahip olacağı çocuğun bu gelişim evrelerinde karşılaştığı tutum ve davranışlarla ilişkili olduğu görülmektedir. Çocuk ergenlik dönemine geldiğinde ruhsal karışıklık yaşayan ve kişisel bütünlüğünü sağlayamamış bir yapıda ya da kimlik duygusunu kazanmış bir yapıda bir yetişkin olabilir. Dolayısıyla çocuğa yönelik ailede başlayan istismarın ergenlik yaşına gelmiş olan çocuğun çalıştığı yerlerde de devam etmesi çocuğun normal gelişimini olumsuz etkilemektedir.

2.1.4. Çocuk İşçiliği ve Çocuk İstismarı

İş gücünde 18 yaşından küçük kimselerin emeğinin kullanımını tarif etmektedir. Çocuk emeği, tarihsel süreç boyunca yaşanan bir olguyken, çocuk işçiliği sanayileşmeyle birlikte vücut bulmaktadır.

Çocuk istismarı, çocuğun normal gelişim biçimini olumsuz etkileyen doğrudan müdahaleler olarak tanımlanabilir⁶. Bu boyutuyla istismar çocuğun kişisel bütünlüğünü oluşturacak olan 2-7 yaş arası dönemde ailede yaşanabileceği gibi

⁶ Bu tanım Freud, Erikson gibi psikologların çocuğun normal bir gelişim evresi çizibilmesi için gerekli gördükleri tutum ve davranışlar göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Freud, 1975 ve Erikson, 1963.

sonrasında karşılaştığı çevresel faktörler de istismar tanımının içinde yer almaktadır. Çocuğun çalıştırılması özellikle üretim ilişkilerine bağlı olarak şekillenirken aslında gelişim evresini rahat, güvenli ve sevgi dolu bir ortamda gerçekleştirmesi gereken çocuğun, yoksulluk, göç ve ucuz işgücü ihtiyacına bağlı olarak üretim ilişkilerinde emek piyasasındaki kullanımı başlı başına bir istismar sayılmalıdır. Buna karşın bu emek türünün günümüzdeki kullanım düzeyindeki artış, çeşitli uluslar arası organizasyonların ve derneklerin çalışmalarında çocuk emeğinin kullanımının bir istismar olarak kabulünün önünü kapatmaktadır. UNICEF'in (1997: 15-45) yapmış olduğu çalışmada çocuk emeğinin istismarı aşağıdaki gibi belirlenmektedir:

- *Çok küçük yaşta tam gün çalışma*
- *Çok uzun saat çalışma*
- *Aşırı fiziksel, toplumsal ya da psikolojik stres yaratan işler,*
- *Sokakta kötü koşullarda çalışma ve yaşama,*
- *Düşük ve yetersiz ücret,*
- *Ağır sorumluluk,*
- *Öğrenimi engelleyen işler,*
- *Kölelik, zorunlu çalışma ya da cinsel sömürü gibi çocukların onuruna ve öz saygısına zarar veren işler,*
- *Toplumsal ve psikolojik gelişmeyi aksatan işler*

Çocuk emeğinin istismarı yukarıdaki maddelerle özetlenebilir ancak bu maddeler çocuk istismarı kavramını tamamen kapsamaz. Çocuk istismarının ise sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel oluşumlar çerçevesinde değişimler gösterebileceğini söylemek gerekmektedir. Tarihte çocuğun istismar edilmesine farklı biçim ve boyutlarda rastlanmakta ve bu farklılığın ise, egemen iktidarın ve toplumsal yapının din, aile, devlet vb. kurumlarının çocuğa bakış açısındaki değişimlere paralel olarak değişiklik arz ettiği görülmektedir. örneğin Meydan

Larousse'da (1993: 498) Persler, Mısırlılar ve Museviler'de dini inançları gereği çocuğun korunduğu belirtilirken, Hristiyanlığın kabul gördüğü ülkelerde bu dini inanç ortaya çıkmadan önce çocuğu korumaya ilişkin herhangi bir çabanın harcanmadığı belirtilmektedir. Toplumsal yapının temel görünümünü oluşturan ailenin ve ailenin çocuğa yaklaşımının da yine bu sosyo-ekonomik ve kültürel şekillenişe paralel olarak değişim gösterdiğini de belirtmek gerekmektedir. Örneğin, sanayileşme sürecini henüz tamamlayamamış ve ekonomik anlamda dışa bağımlı niteliğe sahip olan Türkiye'de otoriter ilişki birincil öneme sahipken, sanayileşme sürecini tamamlamış ve farklı toplumsal değişimlerle dünyada ekonomik anlamda egemen olan batı Avrupa ülkelerinde çocuğa yaklaşımın daha farklı olduğu görülmektedir. Türkiye'de geleneksel toplum gruplarında yetişen çocukların karşılaştıkları sorunları Geçtan (1981: 204) şu şekilde özetlemektedir:

Anadolu'nun geleneksel toplum gruplarında çocuklar büyüklerinin isteklerini ve düşüncelerini soru sormadan kabul etmek zorundadır. Böyle bir ortamda büyüyen çocuk, ileriki yaşamında kendi geleneksel toplum grubundan kopup çağdaş dünyanın beklentileri ile baş etmek durumunda kalırsa girişim isteklerine anksiyete ve suçluluk duyguları eşlik eder: seçim yapma güçlüğü, kendini ortaya koymaktan utanma ve düşüncelerini dile getirmede güçlük gibi çağdaş toplum gereklerine göre davranış kusuru sayılabilecek durumlar ortaya çıkar.... Bu davranışlar toplumun geleneksel statüsünü sürdürebildiği ve bireyin bir değişiklik ya da atılım yapılmasını gerektirmeyen koşullarda herhangi bir sorun yaratmaz...

Erikson'un kuramında 1,5-6 yaş arası döneme denk gelen çocuk geleneksel aile modeli içinde yaşamış olduğu bu ilişkinin sonucu olarak 'aşağılık duygusu' yaşamakta, emek piyasasında da kendini bu kişisel duyguyla tanımlamaktadır. Çalıştığı yerde çocuğun karşılaştığı olumsuz tutum ve davranışlar ise çocuğun yaşamış olduğu 'aşağılık duygusunun' motivasyonunu sağlamaktadır. Uzmanlaşmış

bir emeğin ve teorik birikimin gerekmediği montaj sanayinin egemen olduğu Türkiye’de bu otoriter ilişkiler ağı emek piyasasındaki ilişkiler içinde de devam etmekte ve çocuk, yaşamış olduğu kimlik bunalımını bir sorun olarak görmeden yaşamını sürdürmeye devam etmektedir. Bu süreç ise Geçtan’ın (1981: 205) da belirttiği gibi ‘kuşaktan kuşağa aktarılarak devam etmektedir’. Dolayısıyla çocuk istismarı ailede başlamakta, ekonomik ya da kültürel ilişkilerle de devam edebilmektedir. Yine çocuk sahip olduğu din, dil, milliyet ya da cinsiyet temelinde de istismarla karşı karşıya kalabilmektedir.⁷

2.2. Kuramsal Çerçeve

Türkiye’de sanayide çalışan çocukların neden çalıştıkları ya da çalıştırıldıklarının anlaşılabilmesi onların da içinde bulundukları emek piyasasının niteliğinin ve geçmişten günümüze kadarki süreçte geçirmiş olduğu değişimlerin belirlenmesiyle mümkün olacaktır. Bu süreç doğru bir şekilde kavranılmadığı takdirde, çocukların günümüzde neden ağırlıklı montaj sanayide ve tarım sektöründe çalıştıkları sorusu ve neden istismarla karşılaştıkları sorusu muğlak kalacaktır. Dolayısıyla bu sosyo ekonomik ve siyasal yapı ayrıntılarıyla tartışılmadığı takdirde, Türkiye’nin emek piyasasının ve bu emek piyasasının bir parçası olan çalışan çocukların, diğer az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi daha fazla istismarla karşılaşırken, gelişmiş ülkelerde görece iyi koşulların yaşandığı gerçeğinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bu temel yapının göz ardı edilmesi ise, çocukların karşılaştıkları istismarların niteliğinin ve niceliğinin tartışılmasının anlamsız bir hal almasına neden olacaktır. Bu nedenle bu bölümde dünyada ve Türkiye’de gelişmişlik

⁷ Bu araştırmada çocuk istismarı, emek piyasası içinde yer alan çocuklarla sınırlandırıldığından ‘çocuk istismarı’ kavramı ayrıntılarıyla tartışılmayacaktır. Polat bu istismar biçimini, “Çocuk ve Şiddet” adlı kitabında getirilmiş olan çeşitli hukuksal hakları da göz önünde bulundurarak açıklamaktadır (Polat, 2001:106-108).

ve az gelişmişlik ayırımı da ortaya konarak, emek piyasasının geçirdiği evrim ve bu evrimin çalışan çocuklardaki yansımaları ayrıntılarıyla ele alınacak böylece günümüz emek piyasasında çalışan çocukların çalışma nedenlerinin, istismar edilme nedenlerinin ve istismarla karşılaşma oranlarında bir değişimin yaşanıp yaşanmadığının ortaya konabilmesi mümkün olacaktır.

2.2.1. Geçmişten Günümüze Emek Piyasası ve Çalışan Çocuklar

Burada çocuk işçiliğinin kullanım ve istismarı, parçası olduğu emek piyasasında 19. yüzyıldan günümüze kadarki süreçte meydana gelen değişimlere paralel olarak ele alınacaktır. Az gelişmişlik-gelişmişlik ayırımı da yine farklı emek politikalarının üretilmesinde etkili olduğundan araştırma sırasında bu ayırım da göz önünde bulundurulmaktadır.

2.2.1.1. Gelişmiş Ülkelerde Emek Piyasası

Emek piyasasını değerlendirirken iki önemli boyut göz önünde bulundurulmalıdır. Bunlardan ilkinin, sanayileşmenin başlangıcından günümüze kadarki dönemde uygulanan ekonomik rejimler ve bu rejimlerde meydana gelen değişimlerin emek piyasasına yansımaları oluştururken, ikinci boyutu da bu ekonomik rejimlerin merkez-çevre ya da gelişmiş-az gelişmiş olarak nitelendirilen ülkelerdeki yansımaları oluşturmaktadır.

Ekonomik rejimlerdeki farklılıklar temele alındığında kapitalizmin ve emek piyasasının açıklanmasında 3 önemli dönem ve bu döneme adını veren üç önemli kavram göz önünde bulundurulabilir;

a) Merkantalist Dönem

b) Fordist Dönem

c) Post-Fordist Dönem

Ekonomik politikalardaki dönüşümleri ifade eden bu dönemlerin temelinde ise, tarihsel süreçlerin belli anlarında kriz hadlerinin belli bir doyuma ulaşması ile şekillenen krizler ve bu krizlere üretilen alternatif ekonomik politikalar yatmaktadır. Tarihte, 1870, 1929, 1945 ve 1970 yılları büyük krizlerin yaşandığı dönemler olarak değerlendirilmektedir (Erbaş, 2002: 177).

2.2.1.1.1. Merkantalist Dönem

Yaklaşık üç yüz yıl süren merkantalist dönem, Batı Avrupa'nın sermaye, emek ve pazar ihtiyacını karşılayarak güçlendiği bir dönem olarak kabul edilirken, aynı süreç batı Avrupa'nın bu ihtiyacını karşılamış olduğu Afrika, Amerika ve Asya için az gelişmişlik teriminin ortaya çıkmasının ilk nüvelerinin olduğu dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde Asya'dan ithal edilen malların önemli bir bölümü Amerika ve Afrika'ya yeniden ihraç edilirken Afrika'dan da verilen mal karşılığında zenciler satın alınmış ve bu zenciler köle olarak altın ve gümüş madenlerinde ve plantasyonlarında çalıştırılmıştır (Başkaya, 1995: 55). Örneğin, Ömer Barkan '16. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri' adlı kitabında 1521-1660 yılları arasında İspanya'ya ithal edildiği resmen kayıtlı bulunan kıymetli madenlerin miktarının 18000 ton gümüş ve 200 ton altını geçtiğini, bu miktarın ise Avrupa'nın maden stokunu 3-4 kat arttırdığını belirtmektedir (Barkan, 1970: 580).

Hammadde vb. ihtiyaçlar doğrultusunda Batı Avrupa'nın yöneldiği bu ülkelerin, sonrasında az gelişmişliğin yoğun yaşandığı ülkeler haline gelmesi ise tesadüf olmasa

gerek. Bu dönemin ekonomik rejimine ve emek piyasasına bakıldığında ise basit el emeğine ve sonrasında manifaktüre dayalı bir rejim uygulandığı görülmektedir.

2.2.1.1.2. Fordist Dönem

1929 bunalımına kadar egemen olan serbest piyasa ekonomisi batı Avrupa'ya (özellikle de bu dönemin egemen gücü olan İngiltere'ye) önemli kazanımlar getirirken, uluslaşma sürecini yeni tamamlamış ve sanayileşme sürecini tamamlayamamış ülkelerde aynı kazanımlar sağlanamamıştır. Özellikle serbest piyasa ekonomisinde, her ülkenin dünya ticaretine kendi kaynakları ve ürettikleri ürünler çerçevesinde katılımlarının temele alındığı dikkate alındığında, feodal dönemi yaşamamış ve uluslaşma sürecini yeni tamamlamış ülkelerin uluslar arası pazara tarımsal kaynaklarla katılımı, bu ülkelerin sanayileşme yönündeki adımlarının gerilemesine neden olmuştur. Yine bu dönemin sonrasında oluşturulan GATT ve benzeri anlaşmalar ise bu durumu desteklemiştir. Dolayısıyla benzer piyasa koşullarında ve üretim ilişkileri ağında olmalarından kaynaklı, az gelişmiş ülkelerin sanayileşme sürecine katılmadıkları değil, fakat bu süreci farklı bir düzlemde yaşadıkları söylenebilir. Bu farklılığa koşut olarak az gelişmiş veya çevre ülke denen ya da denilecek olan ülkelerde emeğin örgütlenme biçimi de farklı şekillenmiştir. Yine Batı Avrupa'da daimi bir işçi sınıfının⁸ oluşumunda ve kalifiye iş gücünün oluşturulmasında önemli bir kaynak teşkil eden çocuk işgücü de bu dönemde Türkiye gibi çevre ülkelerde merkezi bir rol üstlenmemiştir (Makal, 2002: 44).

Bu dönemin ekonomik rejimine bakılacak olursa dönemin Taylorist politikalarla ve kaynağını bu politikalardan alan fordist üretim biçimiyle yani bant tipi üretim

⁸ Burada daimi işçi sınıfı denmesi, aynı dönemde Türkiye vb. çevre ülkelerindeki işçi sınıfının mevsimlik işçi olarak çalışmasından kaynaklı, değişken bir yapıya sahip olmasından ileri gelmektedir (ayrıntılı bilgi için bkz. Özgür, 1976:198-220)

biçimiyle şekillendiği dikkati çekecektir (Boratav, 1987:121). Emegın özelleştirilmesi, standardizasyonu ve basitleştirilmesi ilkelerini temele alan Taylorist politikanın şekillendirdiğı bant tipi üretimin temel ilkeleri ise Schumpeter (1991: 12) tarafından şu şekilde özetlenmektedir:

- a) *Çalışmanın mekanik akışı*
- b) *Yineleyici karakteri,*
- c) *Minimum düzeyde beceri gerektirışı*
- d) *Alet ve tekniklerin kullanımında seçeneksizlik*
- e) *Çalışılan ürünün aşırı bölümlenmesi*
- f) *Sürekli yüzeysel dikkat gerekliliğı*

Karar alma mekanizmalarının tümüyle elinden alındığı ve monoton bir çalışma temposuyla yaratıcılık gücünün yitirildiğı bu üretim biçiminde ücretlerle çalışma temposu arasında doğrudan bir ilişki görülmemektedir. Buna karşın çalışma aralıklarının değiştirilmesinin ve moral ve sosyal desteğın sağlanmasının iş gücündeki verimin artmasıyla sonuçlandığı özellikle Mayo deneyleriyle kanıtlanmış, bu ise Keynes'le birlikte sunulacak olan sosyal devlet anlayışının ve sonrasında Friedmancı ekonomi politikalarının temellerini oluşturmuştur.

Üretimdeki verimin düşmesi, Keynesyen politikalara geçilmesinde temel bir neden olarak kabul edilebileceğı gibi özellikle 1929'da aşırı üretimin getirmiş olduğı dünya bunalımı da yine aynı ölçüde etkili bir neden olarak kabul edilebilir⁹. İşte bu nedenlerin etkisiyle Keynesyen politikaların temele alındığı İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise ABD, bu dönemin egemen gücü olma rolünü üstlenmiş ve ekonomik dengeler bu doğrultuda değişim göstermiştir.

⁹ Burada, yapılmış olan incelemelerin okunmasının ardından dolaylı bir çıkarımında bulunulmuştur. Örneğın Keyder ve Boratav'ın kitabında üretimin artırılma ve alım gücünün artırılma çabalarının sosyal hakların tanınmasında önemli bir neden oluşturduğuna (Keyder ve Boratav, 1987: 47) yine Amin'in ve Sallangül'ün kitaplarında 1929 Dünya Bunalımının ardından ekonomide farklı çözüm arayışlarına gidildiğine (Amin, 1999:41-44 ve Sallangül, 2004: 146) değinilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nda en az zarar gören ve en çok yarar sağlayan büyük devlet ABD olmuştur. ABD bu dönemde savaş sonrası dünya düzeninin kurulmasını sağlayacak olan yeni örgütlerin kurulmasına da öncülük etmiştir. Batı Avrupa'nın Keynesyen politikalardan da güç alarak kar maksimizasyonunu "demokratikleşme" söylemi altında ilerletme amacı, bir yandan batı Avrupa'nın Birleşmiş Milletler, IMF, Dünya Bankası (Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası) OECD ve GATT gibi uluslararası örgütleri 1940'lı yıllarda kurmasını sağlarken, bir yandan da Avrupa'nın İngiltere, Fransa gibi büyük sömürgeci devletlerin sömürgelerini tasfiye etmesine ve savaşta yenik düşen Almanya, Japonya gibi otoriter devletlerin 'demokrasiyi' benimsemesine öncülük etmiştir.

1930'lu yıllarda serbest piyasa ekonomisinin çökmesi ile büyük oranda işsizlik ve yoksulluğun ABD, Avrupa ve deniz aşırı topraklarda yayılması farklı bir çözüm arayışına gidilmesine neden olmuş ve böylece "sosyal devlet" anlayışı 1970'li yılların başına dek devam etmiştir.

Sosyal devlet politikası doğrultusunda bu dönemde batı Avrupa'da devlet, toplumsal risklere karşı, çalışanları sosyal sigorta sistemiyle, diğer toplumsal grupları da 'sosyal yardım programlarıyla' sosyal güvenlik sistemi içine dahil ederek koruma ve temel bir yaşam seviyesi sağlama görevini üstlenmiştir (Sallangül, 2004: 147)¹⁰.

Bununla birlikte uluslar arası örgütlenmelerin de etkisiyle merkantalizmden bu güne kadar süren egemenlik ilişkileri, gelişmiş ülkeler lehinde olmak üzere, kar maksimizasyonunda sürekli artışın yaşanmasına kaynaklık etmiştir/etmektedir.

Kapitalist genişleme 1960'ların sonlarına gelindiğinde olumsuz sinyaller vermeye başlamıştır. Amerikan ekonomisinde verimlilik ve kar oranları düşmeye,

¹⁰ Keynesyen modelin az gelişmiş ülkelerdeki yansıması ithal ikameci modeldir. Ancak bu modelin uygulandığı ülkelere bakıldığında durumun hiç de iç açıcı olmadığı görülmektedir. Ancak bu konuya ileriki bölümde değinilecektir.

fiyatlar tırmanışa geçmeye ve 1974-1975 yıllarına gelindiğinde ise bu durum bütün emperyalist ülkeleri etkisi altına almaya başlamıştır. Kapitalist ülkelerin bu kriz döneminin petrol fiyatlarının arttırıldığı döneme rastlaması, krizin bir petrol krizi ve petrol fiyatlarının yükseltilmesinin neden olduğu bir kriz gibi sunulmasına olanak vermiştir (Kazgan, 1993: 43).

2.2.1.1.3. Post-Fordist Dönem

1970'lerin başında büyük çok uluslu şirketler, yaşadıkları petrol bunalımının ardından, dünya çapındaki yayılmanın olanaklarını sağlayacak yeni bir sisteme geçilmesi yönünde önerilerde bulunmuştur. 1980'lerde keskinleşen bu sistemin beş alanda belirgin bir değişime damgasını vurduğu gözlenmiştir:

- a) Sanayi sermayesi güç kaybına uğrarken rantıye sermayesi ön plana çıktı (Başkaya, 1995: 51).
- b) Devlet-sermaye ilişkisi devletin kontrolünden çıkarak aşınmaya uğradı (Başkaya, 1995: 51) .
- c) Ulus-devletlerin liderleri kendi toprakları üzerinde bir zamanlar sahip oldukları kontrolün büyük kısmını yitirmeye başladı.
- d) Kutuplaşmanın boyutu ve derinliği, farklı bir görünüme sıçramasından kaynaklı, genişledi.
- e) Emek-sermaye ilişkisi, emek aleyhine olmak üzere küresel çerçevede değişime uğradı. Dünyanın her yerinde farklı oranlarda ücretler düştü, işsizlik arttı, gelir dağılımı daha da bozuldu, sendikalar güç kaybına uğradı.

Küresel dönemin ekonomik rejimi ve bu temelde uygulanan emek yaklaşımları ise yine bir teoriysen ve teori etrafında şekillenmektedir; Friedmen'in temellerini oluşturmuş olduğu özelleşme ve esnek üretime dayalı olan post-fordizm temelde;

- a) İmalat sisteminde meydana gelen esnekleşme,
- b) Üretim dizgesi içindeki çeşitli işlerin sözleşmeler yoluyla başka firmalara devredilmesi olarak ifade edilmektedir.

Özellikle iş gücünün heterojenleştiği bu sistemde esnekleşme, teknolojik gelişimlerin de etkisiyle, çalışma saatinden işin niteliğine kadar pek çok alanda farklı biçimlerde yaşanabileceği gibi aynı esnekleşme süreci uluslar arası düzleme de sıçrayarak kendisini var etmeyi sürdürebilir. Özellikle batı Avrupa'nın gelişmiş konumu göz önünde bulundurulduğunda esnekleşme belli sayıdaki şirketin uluslar arası düzlemdeki geniş örgütlenişi olarak da tanımlanabilmektedir. Van Dijk (1995: 223-4) OECD'nin belirlemiş olduğu esneklik biçimlerini şu şekilde özetlemektedir;

- a) *Dışsal sayısal esneklik, yani işçi sayısının işverenin ihtiyaçlarına göre ayarlanması,*
- b) *Dışsallaşma, yani firma işlerinden bazılarının taşeron sözleşmesi yoluyla firma dışında yapılması,*
- c) *İçsel sayısal esneklik, yani çalışma saatlerinin uzunluğunun ve çalışma sürelerinin dağılımının işverenlerin ihtiyaçlarına göre ayarlanması,*
- d) *İşlevsel esneklik, yani işçilerin işlerinin işverenin ihtiyaçlarına göre ayarlanması,*
- e) *Ücret esnekliği, yani üretkenlik ve piyasa koşullarına göre emeğin ödüllendirilmesi*

Esnekleşme politikaları sayesinde gelişmiş ülkeler tarafından az gelişmiş ülkelere ucuz iş gücü getirilmekte ve bu işçilerin maliyeti ise asgari düzeyde tutulmaktadır. Az gelişmiş ülkelere getirilmiş olan bu emek gücünün çalışma

saatleri ve koşullarında da önemli değişiklikler meydana gelebilmekte, 5 saatten çok daha uzun çalışma sürelerine kadar sağlanan esneklik yine emek piyasası açısından oldukça olumsuz koşullar doğurabilmektedir. Özellikle ucuz iş gücünün az gelişmiş ülkelerden sağlanıyor olması, bir yandan emek piyasasında rekabetin oluşmasına ve sınıflar arasında bölünmeler yaşanmasına neden olurken bir yandan da niteliksiz iş gücünün sahip olduğu sosyal hakların giderek kullanışsız hale gelmesine neden olmaktadır. Bu durum ise pratikte, dünyada yoksullaşma oranının artışı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yoksullaşma az gelişmiş ülkelerde çok daha açık bir biçimde görülse de, etkisini tüm dünyada göstermektedir. Örneğin bu gün sanayileşme içinde egemen güç olarak kabul edilen ABD’de işsizlik oranının hızla azalmaya başlaması ücretlere yansımamakta, reel ücretlerdeki düşüklük devam etmektedir¹¹ (Çolak, 1998: 48).

Küreselleşmenin getirdiği en önemli olgulardan birisi de, özelleştirmenin hız kazanması, özelleşen firmaların ise dünyayı elinde tutmaya çalışan (ABD, Japonya, Fransa vb.) birkaç sermayenin egemenliği arasına girmesidir. Piyasalar ne kadar serbest, devlet müdahalesi ne kadar azsa istenilen değişimlerin yayılımı ve dünyanın, gelişmiş ülke şirketlerinin gereklerine uydurulması, o ölçüde hızlı ve güçlü olabilmektedir. Oysa ki azgelişmiş bir ülkede KİT’ler olmadan ya da sanayileşme olmadan gelişme mümkün değildir. Bu durumda özelleştirme, özelleştirmeyi savunan gelişmiş ülkelerin amaçlarıyla tamamen örtüşmektedir. Özelleştirme ile ulusal sınırlar dışlanarak dünya ekonomisi sınırlı sayıdaki sermayenin elinde tutulmaktadır. Bu durum ise, az gelişmiş ülkelerin gelişme düzeylerindeki düşüklüğün devamlılığında

¹¹ 1997 Temmuz ayı itibarıyla reel ücretler % 4,8 oranında düşmüştür (Çolak, 1998: 48)

temel bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla sorun KİT'lerin özelleştirilmesi ile değil iyileştirme çalışmalarıyla, toplumun temel yapısı haline getirilmesiyle çözümlenmelidir.

2.2.1.2. Gelişmiş Ülkelerde Çalışan Çocuklar

Bu bölümde, gelişmiş ülkelerde emek piyasasında meydana gelen değişimlerin çocuk emeğinin kullanım oranlarına ve düzeylerine yansımaları ele alınmaktadır.

2.2.1.2.1. Sanayi Devriminden Birinci Dünya Savaşına

Dünyada çalışan çocukları araştırırken öncelikle çalışan çocuklarla çocuk işçiliği arasında önemli bir ayırım olduğunu vurgulamakta yarar vardır. Unutulmamalıdır ki çocukların çalıştırılmasına tarihin her döneminde rastlanmasına karşın, çalışan çocukların 'çocuk işçiler' olarak kavramsallaştırılarak sistematize edilmesi 19 yüzyılda sanayileşme sürecine girildiği döneme denk düşmektedir (Dikmen, 1998: 471). Sanayileşmeyle beraber çocuk işgücü sayısında önemli bir artış olmamakla birlikte çalışan çocuklar bu dönemle birlikte nitel bir dönüşüme uğramıştır. Çalışan çocukların 'çocuk işgücü' adı altında sistematize edilmesi bir yandan var olan tarihsel gerçekliğin gözler önüne serilmesine katkıda bulunurken, bir yandan da çalışan çocukların yaşadıkları istismarların gözler önüne serilmesini sağlamıştır. Bu dönemde daha çok yetişkin erkeklere özgü olan "emek-yoğun" işler artık makineler aracılığıyla kadın ve çocuklar tarafından da kolayca yapılabilir hale gelmiştir. Yine tarımla uğraşan kesimlerin ve küçük işletmelerin büyük imalathane ve fabrikalarla rekabet edemeyecek duruma gelmelerinin ardından, buralarda çalışan pek çok işçi büyük fabrikalarda ve imalathanelerde çalışmak üzere başvurularda bulunmuşlardır ve böylece de çocuklar bu değişimle birlikte ilk defa geniş kitleler halinde "kurumsal"

işgücü konumuna düşmüşlerdir (Duyar ve Özener, 2003: 12). Sanayileşmeyle beraber gelişen emek piyasası sanayileşmenin bu ilk döneminde oldukça olumsuz koşullar altında çalıştırılırken, bu koşullardan en çok etkilenenler ise kadın ve çocuklar olmuştur (Duyar ve Özener, 2003: 12). Bu döneme ilişkin nicel içerikli dokümanlar olmamakla birlikte yine aynı dönemde yazılan teorik yazılarda bu veriler kaba biçimde de olsa sergilenmektedir. Örneğin 1945'e kadar dünyanın birinci gücü olan İngiltere'de çocukların 17. yüzyılın sonlarından itibaren, fabrika ya da madenlerde bazen beş, bazen de daha küçük yaşlarda çalıştırılmaları olağan karşılanmaktaydı. Ekonomik durumu kısıtlı olan işçilerin çocuklarının oluşturduğu bu grup 6 yaşına geldiğinde ağırlıklı olarak keten dokumacılığında 9 yaşına geldiğinde ise yün ve iplik dokumada çalıştırılıyordu (Horrell and Humphries, 1999: 77). Hatta bu dönemlerde üç ya da dört yaşındaki çocuklar büyüklerin giremediği makinelerin altına girerek pamuk artıklarını toplamaktaydılar (Tanner 1981: 147). Çocukların çalıştırılmaları sanayileşmeye başlayan her ülkede yoğun bir şekilde yaşanan bir durumdur. Örneğin Britanya'nın ardından sanayileşen ikinci ülke olan Belçika'da 1880'lerin başında altı-yedi yaşındaki çocuklar hasır örme ve sepet yapımı gibi işlerde yaygın biçimde çalıştırılmaktaydı (De Herdt, 1996: 25). Yine sanayileşme sürecine geç giren İspanya'nın Katalonya bölgesinde çocukların ağırlıklı çalışma yaşının altı-yedi civarında olduğu belirtilmektedir. Belçika'nın Wallonia kömür ocaklarında ise bunun en kötü örnekleri görülmektedir. 1846 yılında bu ocaklarda 10-12 yaşlarında yaklaşık on bin çocuk çalışmaktaydı (De Herdt, 1996: 26). Bu dönemde küçük yaştaki çocukların çalıştırılmasının yanı sıra çalışma süreleri ve koşulları da oldukça kötü durumdaydı. 18. yüzyılda ortalama çalışma süresi İngiltere'de ve sanayileşmeye adımını atan diğer ülkelerde 12-15 saat arasındaydı (Horrell and Humphries, 1999: 78).

Eğitim olanaklarının bu günkü anlamına yakın bir şekilde sağlanma çabası ve açılan okul sayısı İngiltere’de 1790’larda artmaya başladığı halde çocukların okula gitme oranları oldukça düşük düzeylerde kalmaya devam etmiştir. İngiltere’de çalışan çocukların sayısındaki azalma ancak 1840’lardan, okula gitme oranındaki artış ise ancak 1860’lardan sonra görülmeye başlamıştır (Horrell and Humphries, 1999: 78). Buna karşın bu çocuklar haftada sadece bir gün okula gidiyorlar diğer günlerde ise çalışmaya devam ediyorlardı. Özellikle kömür ve maden ocaklarında çocuklar 5 yaşında çalışmaya başlıyor, 25 yaşından önce de ölüyorlardı (Horrell and Humphries, 1999: 78).

1945’ten sonra dünyanın egemen gücü olma rolünü üstlenen Amerika’da çocuk işçiliği de yine farklı bir niteliğe sahip değildi. 1820’de çalışan çocukların genele oranı yaklaşık olarak % 50 civarındaydı (McKechnie, 1999: 196). Sanayileşme oranında meydana gelen hızlı artış ve nüfusun kısıtlı oluşu, çocuk ve kadın iş gücünün ücretlerinin azlığı gibi nedenler batı Avrupa’da ve ABD’de çocuk iş gücünün çalıştırılmasında belirleyici faktörleri oluştururken, ABD’de göç, özellikle çocukların çalıştırılmasında belirleyici olan diğer bir unsuru oluşturmuştur. Örneğin 1890-94 yılları arasında bu ülke 14 milyon kadar göçmen almış, bu göçmenlerin ardında ise 10-15 yaş arası çalışan çocukların sayısı 1,5 milyona ulaşmıştır ki bu oran toplam çalışan çocukların % 18’ini oluşturmaktadır (McKechnie, 1999: 196).

Sınıfsal şekillenişlerin homojen bir nitelik taşıdığı ve hiyerarşik yapılanmanın temele alındığı bu dönemde nüfusun azlığı çocuk iş gücünün çalıştırılmasında kuşkusuz önemli bir etkenken diğer önemli etken ise işçi ücretlerindeki genel azlıktır. Buna karşın çocukların çalıştırılması çok daha az bir maliyet getirdiğinden çocukların ve kadınların iş gücünde kullanılmaları da ağırlığını korumaya devam etmiştir.

Çocukların çalıştırılma koşullarına ilişkin ilk yasal düzenleme olan “Çırakların Bedensel ve Tinsel Sağlıkları Hakkında Yasa” İngiltere’de 1802 yılında getirilmişse de (Kirby, 1999: 98), çalışma yaşamına ilişkin bu düzenlemeler kağıt üzerinde kalmış ve pratikte uygulanamamıştır¹². Çocuk ve işçi haklarına ilişkin düzenlemelerin geliştirilmesinde ise 1830 ve sonrasındaki sınıfsal eylemler oldukça önemli bir role sahiptir. Çocuk emeğinin kullanımına sınırlama getirmeye yönelik mücadelelerde ilk ciddi kazanımlar da aynı dönemlerde elde edilmiştir. 1833’te Britanya’da 1841’de Fransa’da çıkan fabrika yasaları bu kazanımları gösteren önemli örneklerdir. Bu yasalarla İngiltere’de 8-12 yaş arası çocukların dokuma fabrikalarında çalışmaları yasaklanmış, Fransa’da da 8-12 yaş arası çocukların 8 saatten fazla çalıştırılmasının önüne geçilirken 12 yaşına dek zorunlu eğitime tabi tutulmaları da gündeme gelmiştir (Tanner, 1981:151-2;). İngiltere’de maden ocaklarında 10 yaşındaki küçük çocukların çalıştırılmasının yasaklanması ise ancak 1842 yılında yapılan ‘Maden Sözleşmesi’ ile mümkün olabilmıştır (Kirby, 1999: 101). Görülmektedir ki, 1830’dan itibaren işçi sınıfında meydana gelen karşı çıkışların sonrasında, gerek işçi ücretlerinde gerekse bir takım sosyal haklarda düzeltmelere gidilmiş bu durum ise çocuk emeğinin kullanılması ihtiyacını azaltmıştır. Ancak bu yasaların çıkması ve uygulanmasında, gerçekleştirilen mücadeleler kadar, iş gücü sayısındaki artışla birlikte, çocuk emeğine duyulan ihtiyacın azalmasının da etkili olduğu söylenebilir. Çocukların çalışmalarına ilişkin yasal düzenlemelerin mücadelelerin gerçekleştiği 1830 ve sonrası döneme denk düşmesi de, mücadelelerin çocuk emeğindeki istismarı gidermedeki etkisini göstermektedir. Yine Belçika’ya bakıldığında da çocuk işçiliğine ilişkin ilk yasal

¹² Bu tarihten önce çocuk haklarına ilişkin gerek Norveç’te gerekse diğer ülkelerde getirilmiş olan bir takım yasal düzenlemeler ya da kilise tarafından getirilen yükümlülükler olsa da (örneğin bkz. Flekkoy, 1996: 176) çocukların çalıştırılmasına özellikle de sanayi bölgelerinde çalıştırılmasına ilişkin ilk yasal düzenleme yukarıda belirtilen 1802 yılında olmuştur.

düzenlemelerin 1848’de başladığı görülmektedir. Bu yasal düzenlemelerle Belçika’da 10 yaşından küçüklerin çalışmasına yasal engeller getirilmiş, ayrıca 10-14 yaş dilimindeki çocuklar için çalışma süresi günde 6,5 saatle sınırlandırılmıştır (De Herdt 1996: 26).

ABD için de durum benzerdir. 1902’de maden işçilerinin greve gitmesi üzerine çocukların çalıştırılmasına bazı sınırlamalar getirilmiş, asıl düzenleme ise Ulusal Çocuk İşçi Komitesinin (NCLC) kurulmasıyla getirilmiştir. Yine 1938’de imzalanan “Adil Çalışma Standardı Akti”nin kabul edilmesi, çocuk işçiliği sayısında azalmaya gidilmesi doğrultusunda alınan önemli bir karardır. Ancak bu azalmanın beklenen düzeyde olmadığını söylemek de yerinde olacaktır (McKechnie, 1999: 196). Çocuk işçiliğine ilişkin geliştirilen düzenlemelerde itici gücü oluşturan önemli bir değişim ise ILO’nun kurulmasıdır.

2.2.1.2.2. Birinci Dünya Savaşından 1970 Dünya Bunalımına

Birinci dünya savaşının ardından dünya emek piyasasında bazı düzenlemelerin gerçekleştirilmesine karar verilmiş ve bu kapsamda da 1919’da Milletler Cemiyeti’ne bağlı olarak çalışan Uluslar Arası Çalışma Örgütü (İLO) kurulmuştur. Bu kuruluş işçi çıkarlarının korunmasında önemlidir kuşkusuz ancak daha sonra da görüleceği üzere emek piyasası açısından önemli değişikliklerin oluşturulabilmesinde yeterli olamamıştır. Uluslar arası çalışma örgütünün görevleri şu şekilde belirlenmiştir;

“a) sözleşmeler akdetme,

b) menkul ve gayri menkul satın alma ve bunları mülkiyetinde bulundurma,

c) dava açma” (İLO, 2000: 60).

Tüm bu yasal düzenlemelerin ışığında ILO ile birlikte daha önce uluslar arası toplantılarda alınan ancak bir türlü uygulamaya konulamayan kararlar ILO aracılığıyla

tekrar gündeme getirilmiştir. İLO'nun ilgilendiği alanlardan birisi de çocuk emeğine ilişkindir ve almış olduğu önemli kararlardan biri de 14 yaşından küçüklerin çalıştırılmasının yasaklanmasının istenmesidir¹³. Dolayısıyla İLO çocuk ve gençlerin iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanmasına ilişkin düzenlemelerde de bulunmuş, bu çabaların sonuçları ise öncelikle batı toplumlarında görülmüştür. Ancak daha önce de söylendiği gibi bu çabaların çocuk emeğinin kullanımında ciddi bir azalmaya neden olduğunu söylemek mümkün değildir. Hatta ilerde de görülebileceği üzere çocuk emeğinin kullanım oranlarındaki değişimler toplumsal gelişmelere paralel olarak değişim göstermiş ve bu da bizi İLO vb. kuruluşların önemine her ne kadar vurgu yapılsa da, yapısal formlardaki değişimlerin çocuk emeğinin kullanım ve istismar düzeylerinde daha belirleyici olduğu önermesini sunmaya götürmüştür. Batı Avrupa'da çocuk işçiliğini azaltılmasında belirleyici olan dört ana etken Duyar ve Özener (2003:19) tarafından şu şekilde ifade edilmektedir;

- Ücretlerde artışın meydana gelmesi
- Teknolojideki gelişmeler sonucunda daha çok çocuklar tarafından yapılan işlerin artık makineler aracılığıyla yapılmaya başlanması
- sanayileşmiş ülkelerde getirilmiş olan bir takım yasal düzenlemelerin etkisini göstermesi
- Çocukların belli bir yaşa kadar eğitimlerinin zorunlu tutulması

Yukarıda gerçekleştirilen değerlendirmeler gerçekten de önemlidir ancak temel nedenleri anlatmadığından yeterli değildir. Yani ücret artışlarının çocukların çalıştırılmasında azalmaya neden olması kuşkusuz doğrudur ancak neden ücretlerin artırılma çabasına gidildiği de en az bu gerçeklik kadar önemlidir. 1840'lı yıllarda işçi eylemlerinin ardından gerçekleştirilen göreceli düzeltmelerle birlikte çocuk işçiliğinde

¹³ Alınan tüm bu kararlar Ek-2'de kronolojik sıra ile gösterilmektedir.

görece azalmanın yaşandığı yukarıda anlatılmıştı. Aynı durum Birinci Dünya Savaşı sonrası için de geçerlidir. Savaş sonrasında bilindiği gibi batı Avrupa'nın pazar ihtiyacını karşılaması üretimde ciddi bir artış yaşanmasına neden olmuştu. Ancak üretimin artış göstermesine karşılık alım gücünde gözlenen yetersizliğin arz ve talep dengesinde bir düzensizliğe ve dolayısıyla yeni bir dünya bunalımının oluşmasına neden olduğuna da yukarıdaki bölümde değinilmişti. Dolayısıyla bu durumun düzeltilebilmesi için ücret artışlarında iyileşme çabalarına gidilmesi tasarlanmış ve bunun çocuk işçiliğine yansması ise çocuk işçilerin çalışma ve çalıştırılma gereksinimlerinin azalması yönünde olmuştur. Ancak tüm bu iyileştirme çabalarının büyük oranda batı Avrupa ülkeleriyle yani merkez ülkelerle sınırlı kaldığı gözden kaçırılmamalıdır. 1945'e kadar uluslar arası kongrelerce kabul gören ve İLO sözleşmelerinde yer alan kararlardan¹⁴ 25 Ekim 1921'de 18 yaşından küçüklerin Trimci ve Ateşçi Sıfatıyla Gemilerde İşe alınmalarının yasaklanmasına ilişkin karar (ILO, 2000: 61), 4 haziran 1935'te Maden Ocaklarında Yer Altı İşlerinde Kadınların Çalıştırılmasının yasaklanmasıyla ilgili karar, 22 Ekim 1936'da da 15 yaşın altındaki çocukların Deniz İşlerinde Çalıştırılmasının yasaklanmasına ilişkin karar (ILO, 2000: 69) belli başlılarını oluşturmaktadır. Çeşitli sözleşmeler doğrultusunda alınmış olan bu kararların özellikle çocuk işçiliğinin en yoğun olduğu maden ocaklarını ve fabrikaları kapsamaması, alınan bu kararların yetersizliğini gözler önüne sermektedir. Çocuk işçiliğinin yasaklanmasının tüm sanayi alanlarına yayılması da kuşkusuz yeterli görülmemektedir çünkü bu durum aile içinde babanın bulunmadığı ve annenin ve çocukların yaşamak ve geçinmek zorunda kaldıkları durumlarda yetersizliğini korumaya devam etmektedir. Yine bu tarihlerde alınmış olan zorunlu eğitim yasası da

¹⁴ Burada sadece İLO tarafından getirilmiş olan yasal düzenlemelerin belli başlıları ele alınmıştır. EK-2'de ise gerek gelişmiş ülkelerde gerekse az gelişmiş ülkelerde ve Türkiye'de çocuk emeğinin istismarının önlenmesi yönünde alınmış olan kararlar ayrıntılarıyla açıklanmaktadır.

belirli bir düzeyde de olsa, çocuk işçiliğinde azalmaya neden olmuş ancak önemli bir sorun olmaktan çıkaramamıştır. Bu yasanın getirildiği tarihin sonrasında İngiltere’de hafta sonları çalıştırılan çocuk sayısı 81,000’dir ve 12 yaş ve üzeri çalışan çocuk sayısı bu oranın % 15’ini oluşturmaktadır. Bu oran düşmek yerine 1937’de 95,000’e ulaşmıştır (Cunningham, 1999: 160). Bu durum ise, gelir düzeyi belli bir seviyeye getirilmeden çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılamayacağı sonucunu doğrulamaktadır.

Birinci Dünya Savaşı’nın ardından kurulan ve bugünkü Birleşmiş Milletler’in temelini oluşturan Milletler Cemiyeti’nin temel amacı dünyada barışın sağlanmasıydı. Bu barışın sağlanmasında temel rolü çocukların üstlendiğini savunan Milletler Cemiyeti ilk defa 26 Eylül 1924’te Çocuk Hakları Bildirgesi’ni hazırlamıştır. Çocukların yaşatılmaları, korunmaları ve gelişmelerinin uluslar arası bağlamda ilk kez ilke olarak kabul edildiği bu 5 maddelik bildirgeyi imzalayan devlet büyükleri arasında Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu olan Gazi Mustafa Kemal de vardır (Müftü, 2001: 10). 1939’da İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesi ise, bir iyi niyet göstergesi olan bu girişimin hem sonunu hazırlamış hem de bildirgenin işlevini yerine getirmediği gerçeğini kanıtlamıştır.

1945 İkinci Dünya Savaşı’nın ardından uluslar arası örgütlenmelerde artış gözlemlendiğine ve dolayısıyla 1970’te başlayacak olan küresel modelin kaynaklarının da hazırlanmaya başlandığına daha önceki bölümlerde değinilmişti. İkinci Dünya Savaşı’nın, tüm dünyada, özellikle de çocuklarda açtığı yaraların sarılması amacıyla, 1959’da yeni bir Çocuk Hakları Bildirgesi hazırlanmıştır. Bu bildirgede çocukların fiziksel ve ruhsal olarak olgunlaşmamış olduğu göz önünde tutularak, doğum öncesi ve sonrasında özel bakıma ve korunmaya muhtaç olduğu kabul edilmiş ve çocukların doğum öncesi ve sonrasında bakıma ve korunmaya muhtaç olduğu vurgulanarak, artık

çocuklar arasında ayırım yapılmaması, çocukların gelişmelerini sağlayacak tüm olanaklardan yararlanmaları gereği vurgulanmıştır (Müftü, 2001: 10). Görüldüğü gibi İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslar arası örgütlenmeler emek piyasası ve çalışan çocuklar açısından da hız kazanmış çocukların çalıştırılmasına ilişkin yasaklar Birleşmiş Milletler'in sosyal şartı ve 26 Şubat 1965'te Avrupa Birliği Üyeliği'nin sosyal şartı olarak kabul edilmiştir (İLO, 2000: 27). Yine bu sosyal şartta çalışma yaşı asgari 15 olarak belirlenmiş ve istihdam olanaklarının sürekli artırılması kabul edilmiş, çocukların ise özel korumaya alındıkları belirtilmiştir.

2.2.1.2.3. 1970 Dünya Bunalımından Günümüze

Bilindiği üzere 1970'lerde dünya ekonomik sisteminde meydana gelen değişimler ve küresel ekonomik politikalar, üretimde esnekliği, teknolojiye meydana gelen değişimler sonucunda emek piyasasında sınıfsal anlamda bölünmeleri ve dolayısıyla mavi ve beyaz yakalı işçilik gibi kavramları beraberinde getirmiştir. Teknolojik anlamda ciddi ilerlemeler sağlamış olan gelişmiş ülkelerde çocuk işçiliğinin kullanımı daha çok tarım sektöründe ve kol gücüne dayalı alanlarda gerçekleştirilirken, bu alanların sınırlı olması da dünya ölçeğiyle kıyaslandığında, çocuk işçiliği oranlarının gelişmiş ülkelerde daha düşük olması sonucunu doğurmakta ancak bu görece azlığa karşın bu gelişmiş ülkelerin iç dinamiklerine bakıldığında çocuk işçiliği oranlarının çok da düşük olmadığı görülmektedir. Bunun temel nedeni bu ülkelerde çalıştırılan iş gücünün maliyetlerinin olabildiğince düşük bir seviyede tutulma amacının temele alınmasına dayanmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ya da çevre ülkeler olarak tanımlanan ülkelerde 1970'lerde ihracata yönelik gelişme stratejisinin uygulanmasının yaratmış olduğu olumsuz sonuçlardan birisi de

işsizliktir (Çolak, 1998: 63). Bu işsizliğin sonucunda ise yurt dışına göç hareketinde bir canlanma gözlenmiştir. Çocuk işçiliğinde görülen artış, bu alana ilişkin gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde pek çok araştırmanın yapılmasında ve çocuk emeğinin kullanımının önlenmesine yönelik bir takım yasal düzenlemeler getirilmesinde etkili olmuş, böylece de çocuk işçiliğinin önemi üretim alanında olduğu kadar bilimsel ve hukuksal platformda da yerini almıştır. Ancak çocuk işçiliğinin nicel ve nitel anlamdaki değişimi, çocuk işçiliğine yönelik çalışmaların artmasının tek nedeni değildir. Çolak (1998: 54) bu nedenleri şu şekilde özetlemektedir;

- a) küreselleşme boyutunun büyümesi ile işgücü piyasasının yapısının değişmesi ve özellikle işgücü arzında önemli farklılaşmalar görülmesi,
- b) Genel olarak bu değişim ile birlikte çocuk işgücü kullanımının patlamasının sosyal gelişme üzerindeki yıkıcı etkisinin hızlanması,
- c) İstihdam edilen çocuk işgücünün yaş ve çalışma koşullarının standartlaşmasının tüm ülkelere benimsenmemesi nedeni ile bazı ülkelerin, üretim maliyetleri açısından sağladığı karşılaştırmalı üstünlüğün ortaya çıkması (sosyal damping),
- d) Çocuk işgücü kullanımının insan hakları, özellikle çocuk hakları ile ilişkilendirilmesi (Çolak, 1998: 54).

Bu nedenlerle çocuk emeğinin kullanımının ve istismarının önlenmesi amacıyla yürütülen çalışmaların yoğunluk kazanması 1979 yılının, dünyada ‘Birleşmiş Milletler Çocuk Yılı’ olarak kabul edilmesine neden olmuş ve pek çok ülke çocuk emeğinin istismarını önlemek amacıyla önemli girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Bu tarihten itibaren 10 yıl süren ve çocuk emeğini konu alan çalışmaların sonucunda 20 Kasım 1989’da Çocuk Haklarına dair sözleşme hazırlanmış ve katılımın gerçekleştirildiği 61 ülke tarafından bu sözleşme imzalanmıştır¹⁵. Çocuğun uygun koşullarda bakımından her türlü sömürüyü yasaklamasına ve 18 yaşına kadar her

¹⁵ Türkiye bu sözleşmeyi 14 Eylül 1990’da imzalamıştır.

şahsın çocuk olarak kabul edilmesine kadar pek çok kişisel hak ve hakuklar 20 Kasım 1989'da kabul gören bu sözleşmeyle güvence altına alınmıştır. Ancak gerçekleştirilen tüm bu sosyal haklara karşın çocuklar çalıştırılmaya, köle olarak kullanılmaya ve pek çok alanda istismar edilmeye devam edilmiştir. 1996'da ABD'de 12-17 yaş arasında çalışan çocukların sayısı 5,5 milyondur ve bugün tüm dünyada çalışan çocukların sayısı 352 milyon olarak belirtilmektedir (ILO, 2002: 12). Üstelik alınan tüm önlemlere karşın gelişmiş ülkeler dahil tüm dünyada çocuk işçiliğinde artışın gözlenmesi ise oldukça ilginç ancak anlaşılabilir bir durumdur.

Bu gün İngiltere'de çocuk işçiliğinin tüm işgücüne oranı % 36 ile % 66 arasında değişmektedir (Fyfe, 1989: 13). 1983 ile 1990 yılları arasında ABD'de çocuk işçiliğine yönelik istismarda meydana gelen artış ise % 250 civarındadır (Horrell and Humphries, 1999: 79) ve ABD'de Ulusal Sağlık ve Güvenlik Kurumu'nun yayınladığı bir rapor her yıl 18 yaşından küçük en az 64 bin çocuğun mesleki yaralanma dolayısıyla tedavi altına alındığını ileri sürmektedir (Dikmen, 2000: 468). Yine ABD'de 1990'da yasadışı çalışan çocuk sayısı 11 bindir (Dikmen, 2000: 468). Gelişmiş ülkelerde günümüzde çocuk işçilerin kullanım düzeylerine ilişkin bu veriler, bir takım sözleşmelerin imzalanmasında ön ayak olan gelişmiş ülkelerin kendisinde dahi uygulamaların yetersiz kaldığını göstermekle birlikte, bir takım sözleşmelerin ve anlaşmaların hazırlanma ve uygulanma çabası, en azından çocuk emeğinin önlenmesinin önemsendiğini göstermesi açısından önemlidir¹⁶.

Sanayileşme hareketlerinin az gelişmiş ülkelere yansımaları göz önünde bulundurulduğunda özellikle enformel sektörlerde yoğun olarak görülen çocuk işçiliğinin az gelişmiş olan ülkelere çok daha fazla olabileceğini tahmin etmek çok

¹⁶ Sözleşme maddelerinin belli başlı maddelerine araştırmanın sonundaki ekler bölümünde yer verilmiştir.

da güç olmamaktadır. Bu durumda özellikle az gelişmiş bir ülke sayılabilecek olan Türkiye ve Türkiye’de çocuk işçiliğinin anlaşılabilmesi için, bu ülkelerdeki emek piyasası ve çocuk işçiliğin genel görünümüne kısmen de olsa değinmek gerekmektedir.

2.2.1.3. Dünyada İzlenen Değişimlerin Az Gelişmiş Ülkelerdeki Emek Piyasasına ve Çalışan Çocuklara Yansıması

Farklı ekonomik göstergelere ve toplumsal ilişkilere sahip olan az gelişmiş ülkelerin ve dolayısıyla az gelişmiş ya da çevre olarak nitelendirilen Türkiye’nin az gelişme göstergelerinin, Türkiye’de emek piyasasının ve çocuk işçiliğinin diğer az gelişmiş ülkelerin göstergeleriyle benzerliklerinin ve farklılıklarının ortaya konması için, dünyadaki değişimlerin, bu az gelişmiş ülkelerdeki yansımalarına da kısaca değinmek gerekmektedir.

2.2.1.3.1. Merkantalist Dönem

Sanayileşmenin tarihsel perspektifine, gelişmiş ülkelerin bu süreçteki rolüne ve emek piyasasının bu ülkelerdeki gelişim ve değişimlerine değinilmesinin ardından az gelişmiş ülkelere gelindiğinde, azgelişmiş ülkelerdeki emek piyasasının ve çalışan çocukların gelişmiş ülkelere göre oldukça farklı bir çizgi izlediği söylenebilir. Az gelişmiş ülkeler aslında sanayileşme sürecinin farklı bir yönünü yani madalyonun diğer yüzünü oluşturmaktadır. Özellikle sanayileşme süreciyle birlikte şekillenmeye başlayan bu kavramsallaştırımın temelini ise yine daha önce değinildiği üzere piyasa ilişkileri oluşturmaktadır.

Merkantalist dönemle birlikte Batı Avrupa geniş sermaye birikimiyle zenginleşirken çevre ülkeler ise yoksullaşmaya başlamışlardır. Bu süreçte Güney Amerika, Hindistan gibi ülkeler başta İngiltere olmak üzere batı Avrupa'nın hammadde ve sermaye ihtiyacını karşılar¹⁷ Afrika da bu ülkelerin iş gücü açığının kapatılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. 16. yüzyıldan 19. yüzyıl ortalarına kadar geçen sürede, yaklaşık 100 milyon Afrikalı'nın Afrika toprağından sökülüp atıldığı tahmin edilmektedir (Curtin, 1964: 57). Afrika ülkelerinden biri olan Moritanya'nın merkantalist dönem ve sonrasındaki iş gücü açığının karşılanmasındaki rolü oldukça büyüktür (Bales, 2002: 103).¹⁸

Dünya ölçeğinde eşitsiz dengelerin oluşumunun temellerinin oluşturulduğu bu dönemde, sözü edilen çevre ülkelerin sanayileşme doğrultusunda gerekli olan adımları atamamış olması nedeniyle bu ülkelerin gelişmiş ülkelerin hammadde ve işgücü ihtiyacını karşılayan ülkeler haline gelmeleri, bu dönem sonrasında da artarak devam etmiştir. Bu durum ise gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ya da çevre olarak adlandırılan ülkelerin emek piyasası arasındaki farklılığın giderek artmasında itici gücü oluşturmuştur. Özellikle çocuk emeğinin birincil kaynağını yoksulluk ve metanın üretimindeki maliyet fiyatının düşürölme amacının oluşturması göz önünde bulundurulduğunda görölmektedir ki, çevre ülkelerin sanayileşemeyen ve giderek yoksullaşan konumları ucuz emeğın ve çocuk işçiliğinin kullanılma oranlarında artışa neden olmaktadır. Çevre ülkelerde çocuk işçiliğinin kullanılmaya devam edilmesi ise, az gelişmiş ülkelerin yoksulluk düzeylerinin devamlılığının bir göstergesidir. Bu

¹⁷ 1760 ve 1780 yılları arasında sadece Hindistan ve batı Hint Adalarından elde edilen kar, sanayiye finanse etmek için gerekli olan sermayeyi iki katına çıkarmıştı (Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Curtin, 1964: 23).

¹⁸ Bu dönemdeki köle ihracatı sadece Afrika ülkelerine ait değildi kuşkusuz. Bales 'Yeni Kölelik' adlı kitabında 19. yüzyılda Brezilya'dan ihraç edilen köle sayısının Afrika'dan Amerika'ya gönderilen köle sayısının 10 katı olduğunu vurgulamaktadır (Bales, 2002: 135). Ancak diğer ülkelerden sadece kölenin değil hammaddenin de ithal ediliyor olması bu ülkelerin biraz daha farklı bir alanda değeriendirilmelerine neden olmaktadır.

karşılıklı ilişki ise bir yandan çocuk işçiliğinin kullanımının süreklilik göstermesine, diğer yandan da çocuk işçiliğinin koşullarında düzelmeye gidilmesi amacıyla getirilen düzenlemelerin pratikte yetersiz kalmasına neden olmaktadır.

2.2.1.3.2. Birinci Dünya Savaşından 1970 Ekonomik Krizine

19. yüzyılda Leissez Feirer’la şekillenen serbest ticaretin bu yüzyıldaki formu Birinci Dünya Savaşı’ndan itibaren temel özelliklerini korusa da farklı bir görünüm arz etmiştir. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra uluslaşma ve sanayileşme sürecine giren pek çok ülke bu dönemle birlikte, gelişmiş ülkelerce geliştirilen borçlandırma politikalarının da etkisiyle, eşitsizliklerin çok daha derinleştiği bir döneme girmiştir. Sanayileşmesini henüz tamamlayamamış, batı Avrupa ve Amerika’ya bağımlı olan bu pek çok çevre ülkenin sanayileşme yönünde olumlu adımlar atamamalarında yine batı Avrupa ve Amerika’nın dolaylı veya doğrudan baskıları da oldukça önemli bir rol oynamıştır. 1938 yılına gelindiğinde dünyanın sanayileşme grafiği şöyle bir görünüm arz etmektedir;

Tablo-1: 1938 Yılında Dünyanın Sanayileşme Grafiği

ÜLKELER	NÜFUS (%)	TOPLAM GELİR (%)	SANAYİ ÜRETİM (%)
1938			
Gelişmiş Ülkeler	32.7	82.4	90.7
Geri Kalmış Ülkeler	67.3	17.6	9.3
1961			
Gelişmiş Ülkeler	29.7	82.4	90.7
Geri Kalmış Ülkeler	70.3	17.6	9.3

Kaynak: Özgür, 1976: 38

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere yurt dışı alanlarda hammadde ihtiyacının karşılanması yanında sermaye ihtiyacının sürekliliğinin sağlanması ve kâr marjlarının sürekli artırılması talebi batı Avrupa ve Amerika’nın çevre ülkelerde

çeşitli yatırımlar yapmasında etkili olmuş bu ise dünya sermayesinin ağırlıklı olarak gelişmiş ülkeler tarafından kullanımına olanak sağlamıştır. 1929'da Dünya Bunalımının yaşandığı dönemde az gelişmiş ülkelerde ihracat fiyatlarının düşmesi, dışa kapalı sanayileşme modelinin yani ithal ikameci sanayileşme modelinin kullanılabilmesinin de koşullarını oluşturmuş bu durum ise bazı çevre ülkelerde olumlu sonuçlar yaratırken, bazı ülke ekonomilerinde ise derin yarıkların açılmasına neden olmuştur. İhracat gelirleriyle belirli bir birikimi sağlayamayan ülkeler 1970'li yılların sonlarında, özellikle 1960'larda şekillenmeye başlayan ihracata yönelik sanayileşme modeline geçildiğinde ihracat ve ithalat oranlarında verdikleri açık nedeniyle ciddi bunalımlar yaşamışlardır. Az gelişmiş ülkelerin temel ekonomik yapısını şekillendiren montaj sanayi ve tarımda ihraç ürünlerinin üretimindeki azlık bu ülkelerde sanayileşememe sorununun devamlılığını sağlayan önemli bir etken olmuştur.

1938 yılında gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen gelir düzeyi 769 ve az gelişmiş ülkelerde ise 85 dolar civarındayken iki gelir düzeyindeki eşitsizlik oranı 684 dolar ediyordu (Özgür, 1976: 44). İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bu farklılık artmış ve 1961 yılında gelişmiş ülkelerin kişi başına düşen gelir düzeyi 1337 dolara çıkarken az gelişmiş ülkelerde bu oran 121 dolara, aradaki fark ise 1216 dolara çıkmıştır (ILO, 1972: 584). Çocuk işçiliğinin önlenememesinin birincil nedenini oluşturan yoksulluk ve bu yoksulluğun görünümünü sergileyen az gelişmiş ülkelerdeki sektörel dağılım yine 1938 ile 1961 yılları arasında şu şekilde şekillenmektedir;

Tablo-2: Ülkelere Göre Çalışılan İş Kolları

ÜLKELER	ULUSAL GELİR (%)			ÇALIŞAN NÜFUS (%)		
	TARIM	SANAYİ	HİZMETLER	TARIM	SANAYİ	HİZMETLER
ENDONEZYA	52	10	38	67	6	27
HİNDİSTAN	45	15	40	73	10	17
NEPAL	66	11	23	94	2	6
TÜRKİYE	28	17	55	72	8	20

JAPONYA	9	36	55	19	28	53
ABD	3	30	67	4	26	70
F.ALMANYA	3	47	50	8	42	50
İNGİLTERE	3	34	63	3	39	58

Kaynak: Özgür, 1976: 45.

Dünya bunalımının yaşandığı 1929 yılına kadarki dönemde serbest ticaret politikasının az gelişmiş ülkelere yansımaları yukarıda açıkça görülmektedir. Bu politikaların doğal sonucu ise, özellikle az gelişmiş ülkelerde sınai gelişme yolunun kapanması olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁹.

1945 sonrasının önemli bir değişimi ise göç hareketlerinde yaşanan hızlı artıştır. 1945'te pazar ihtiyacını karşılamış olan batı Avrupa ve Amerika'nın fazla üretim ve iş gücü açığı, göç hareketlerinin desteklenmesine ve gerekli miktardaki ucuz iş gücünün sağlanmasına katkı sağlamıştır. Savaş sonrası dönemde kola dayalı emeğin göç oranlarında ciddi bir artışın yaşandığını kabul etmek gerekmektedir. Örneğin, 1933'te Almanya'da Reich hükümetinin iktidar olmasıyla ucuz kol gücü açığının karşılanması amacını taşıyan bir göç akını gerçekleşmiş 1939'da çıkarılan yabancılar ve devlet arasındaki ilişkiyi belirten "savaş kararnamesi" ile de 1944'te 7 milyon angarya işçisi çalıştırılmaya başlanmıştır (Okyayuz, 1999: 15). İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında pek çok entelektüel bu göç dalgasının içinde yer almıştır. Bu siyasi mülteciler ve diğer göçmenler Amerika'daki gerekli nitelikli iş gücü açığının kapatılmasında da oldukça etkili olmuştur. 1940-1945 arasında 1.750.000 yabancı vatandaş olarak buraya dahil edilmiş ve bunların 442.000'i 1944 yılında yerleştirilmiştir. Bu göçmenlerin ağırlıklı oranını ise Polonya, Danimarka, Sovyetler Birliği ve Finlandiya'dan gelen göçmenler oluşturmaktadır (Polenberg, 1980: 57).

¹⁹ Çıkarları metropol sanayi burjuvazisinin çıkarları ile uyum içinde olan büyük toprak sahipleri ve onlara bağımlı ticaret kesimi, bu dönemde servetlerini sanayiye yöneltmedikleri gibi, bağımsız bir sanayi burjuvazisinin şekillenmesini de engellemiştir (Gülalp, 1983: 18).

Yine aynı dönemde özellikle güney Asyalıların Afrikalılaştırılma politikasına karşı çıkan pek çok Kenya ve Ugandalı siyasi mülteci İngiltere'ye göç etmiştir (Miles and Satzevich, 1990: 341). Fransa'da ise, 1968'e kadarki dönemde toplam nüfusun % 47'si ekonomide aktif bir role sahiptir (Castels vd., 1973: 40). İngiltere'de yine aynı dönemde göç akını oldukça fazla oranlardadır. Dolayısıyla ortaya çıkan bu yeni göçmen kitle ucuz iş gücünün sağlanmasında temel bir rol oynamıştır. 1960'lı yılların sonlarına kadar devam eden göçmenler daha çok tarımsal alanlarda ve kol gücüne dayalı sanayi sektörlerinde çalıştırılmış bu durum ise göçmen ailelerin çocuklarının da çalıştırılmalarının devamlılığında önemli bir etmeni oluşturmuştur.

Az gelişmiş ülkelerdeki emek piyasası 1970'lere kadar aşağı yukarı birbiriyle benzer özellikler arz etmektedir. Bu ülkeler, küçük sanayi işletmelerin yoğun olduğu, tarım politikalarının birincil plana alındığı²⁰ dolayısıyla da kola dayalı ucuz iş gücünün yoğun olduğu ülkelerdir. Az gelişmiş ülkelerde bu dönemdeki çalışan çocuklara ilişkin ayrıntılı bir bilgi, gerekli ilginin yaratılamamış ve gerekli araştırmaların yapılmamış olmasından kaynaklı gerçekleştirilememiştir. Ancak bilindiği üzere sanayileşme sürecinde belirleyici bir rol oynayamayan, yani sanayileşmenin gereği olan üretim ilişkilerini sanayileşmiş ülkeler düzeyinde geliştiremeyen Afrika ülkelerinde köle ticareti birincil önemini korumaya devam etmiş, çocuklar seks işçiliğinden, tarla işçiliğine kadar pek çok alanda oldukça ağır koşullarda çalıştırılmaya devam etmiştir (Bales, 2002: 175).

Gelişmiş ülkelerce alınan kararlara az gelişmiş ülkelerin katılımı ise ancak 1980'lerden sonra gerçekleşmiş, bu döneme kadar ise kölelik denilen olgu çoğu alanlarda hüküm sürmeye devam etmiştir (Bales, 2002: 135-136). Bu kararlara

²⁰ Bu politikaların uygulanmasında, gelişmiş ülkelerle yapılan anlaşmaların büyük payı olmuştur.

katılımının yine her ülke için geçerli olduğunu söylemek de mümkün değildir. Buna karşın daha önce de söylenildiği üzere henüz sanayileşmeye yönelik girişimlerde oldukça yeni olan bu ülkelerde çocuk işçilere tanınmış olan hakların pratikte uygulamaya konulması da mümkün görünmemektedir. Özellikle geniş nüfus oranlarıyla ciddi bir iş gücü açığının olduğu bu ülkelerde, emek piyasasında zorunlu olarak ortaya çıkan rekabetten kaynaklı, iş gücünde ucuz emeğin kullanımı da oldukça kolay bir hal almaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde toprağa dayalı üretim ülkenin temel geçim kaynağını oluşturmuş, artan yoksullaşma ise emek piyasasında ve emek piyasası içinde görülebilecek olan çocuk iş gücünde ağır koşulların yaşanmasına neden olmuştur. Bales (2002: 136), Brezilya'da²¹ çocukların ve hatta iş gücünün köle olarak çalıştırılmasının önüne geçilebilmesi için ciddi uğraşların ancak 1980'lerden sonra verildiğini belirtmektedir.

Birleşmiş Milletler toplantısında alınmış olan zorunlu eğitim yasası ise az gelişmiş ülkelerin çoğunda uygulanamamış ve 7-12 yaş arasındaki çocukların sanayide çalıştırılmasına pek çok az gelişmiş ülkede devam edilmiştir²². Bunun sonucu olarak ise önemli oranlarda nitelikli iş gücü açığı ortaya çıkmıştır. Nitelikli iş gücünün sağlanamamasının önündeki tek engel zorunlu eğitimin uygulanmamasıdır elbette. Nitelikli iş gücünün kazanılmasında temel eğitim önemli olmakla birlikte temel eğitimin ardından verilen eğitimin de gerek niteliksel ve gerekse niceliksel olarak tatmin edici olması gerekmektedir. Az gelişmiş ülkelerin eğitim düzeylerine bakıldığında ve bu ülkelerle gelişmiş ülkelerin eğitim düzeyleri arasında

²¹ Özellikle Brezilya'nın ithal ikameci dönemden görece olumlu çıktığı göz önünde bulundurulduğunda bu ülkede emek piyasasına yönelik değişimlerin bu kadar uzun sürmesinin diğer ülkeler adına da ciddi ve endişe verici bir durum olduğunu söylemek gerekmektedir.

²² Bunun için Bkz. The Department of Labor's 2001 Findings on the Worst Forms of Child Labor. Printed by Bureau of International Labor Affairs. 2002-Washington.

bir karşılaştırma yapıldığında ise az gelişmiş ülkelerin eğitim düzeylerinde ciddi eksikliklerin olduğu görülecektir²³.

Birleşmiş Milletlere bağlı ILO ve IPEC'in az gelişmiş ülkelere yönelik çalışmaları özellikle 1980'de küresel modelin şekillenmesinin ardından hız kazandığından, az gelişmiş ülkelere yönelik ayrıntılı bilgiler bu dönemden sonra çok daha açık biçimde karşımıza çıkmaktadır.

2.2.1.3.3. 1970 Ekonomik Krizinden Günümüze

1960'larda Keynesyen modele göre şekillendirilen ekonomik rejimin doyum noktasına ulaşmasıyla, yeni bir ekonomik rejimin hazırlıklarına başlanmış, bu rejimin temel politikası ise dışa dönük sanayileşme olarak belirlenmiştir. İhracatın temele alındığı ve uluslar arası platformda örgütlenmelere gidildiği bir süreci tarif eden bu modelin az gelişmiş ülkelerdeki yansıması ise, ihracata yönelik sanayileşmenin temele alınabilmesi için gerekli olan özelleştirme politikalarının başlatılması şeklinde olmuştur. Az gelişmiş ülkelerde özelleştirme politikasıyla döviz ihtiyacı karşılanmaya çalışılırken gelişmiş ülkelerde de artan sermaye ile üretim kapasitesi artırılmaya ve böylece de 1970 yılında yaşanan petrol krizi yeni bir ekonomik politikayla aşılmaya çalışılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından lider konuma gelen ABD'nin çevre ülkelere çeşitli dönemlerde yaptığı ithalat paylarında önemli oranlarda artış görülmüş bu artış ise az gelişmiş ülkelerin dışa bağımlı niteliklerini artırmıştır²⁴.

²³ Az gelişmiş ülkelerdeki eğitim düzeylerine ilişkin verilere, küresel modelin uygulanmaya başlandığı 1970 sonrası dönemde yer verilecektir.

²⁴ Samir Amin'in 'Küreselleşme Çağında Kapitalizm' adlı kitabından bağımlılık ilişkilerini artıran organizasyon ve anlaşmalara ilişkin ayrıntılı bilgi elde edilebilir. Bunun için bkz. Amin, 1999: 34-50.

Yine az gelişmiş ya da çevre olarak nitelendirilen bu ülkelerin sanayileşme politikası olarak tarıma öncelik vermesi ve tarımda ise ihraç malları yerine temel tüketim maddelerinin üretimine ağırlık vermeye devam etmesi bu ülkelerde ekonomik alanda ciddi atılımların yapılmasının önünde bir engel oluşturmuştur. Bu ülkelerin, ağır sanayiye kurmak yerine montaj sanayiye öncelik vermesi ve dolayısıyla küçük üreticiliği temele almaya devam etmesi ise bu ülkelerin 'geri' konumlarının sürmesine neden olmuştur. Böylece az gelişmiş ülkelerde ithalat girdileri artmaya devam ederken, genel bir yoksullaşma da görülmeye başlanmıştır. Bugün dünya nüfusunun % 15'ini oluşturan gelişmiş ülkeler dünya ekonomisinin % 75'ini ellerinde tutmaktadır. Azgelişmiş ülkelerde yaşayan 1.5 milyar insan ise açlık tehlikesi ile karşı karşıyadır (Demirer, 1997: 33).

Tüm bunların sonucunda az gelişmiş ülkelerde kola dayalı emek hala geçerli emek türünü oluştururken, gelişmiş ülkelerde meydana gelen teknolojik gelişmeler, sermayenin yayılması ve ulus aşırı şirketlerin oluşturulması, daha önce de söylenildiği üzere, beraberinde *esnek üretim, işgücünde uzmanlaşma* gibi olguları gündeme getirmiştir. Bu gelişmenin doğal sonucu olarak da kol gücüne dayalı işleri makineler yapmaya başlarken, uzman kadrolar ise giderek değer kazanmaya başlamıştır. Böylece, özellikle kol gücüne dayalı emeğin göç oranlarında azalma görülmüş, göç olgusu ise daha çok nitelikli iş gücünün sağlanması yönünde gerçekleştirilmiştir. Ancak bu durum niteliksiz iş gücü göçünün ortadan kalkmasını sağlayamamış, aksine nitelikli işgücünün göç etme oranlarında artış gözlenmemesine neden olmuştur (Erbaş, 2002: 174). Gelişmiş ülkelerde kol gücüne dayalı işlerin çoğunun makineler tarafından yapılmaya başlanması sanayi bölgelerinde çalıştırılan çocukların sayılarında azalmaya neden olmuş, buna karşın çocukların tarım ve hizmet

sektöründeki kullanımına devam edilmiştir. Bu durum ise gelişmiş ülkelerde çocuk işçilerin çalıştırılma oranlarında dikkate değer bir azalmanın yaşanmaması sonucunu doğurmuştur.²⁵ Çocuk işçiliğinin kullanılmasındaki artış ise yasal sınırlamaların pratikteki yetersizliğini kanıtlar niteliktedir; ”bugün dünya çocuklarının % 96’sı çocuk haklarını korumak için yasal yükümlülük altına giren ülkelerde yaşamaktadır” (UNICEF, 1997: 9) İLO’nun 1996 yılında yapmış olduğu bir çalışmaya göre dünyada şu anda 73 milyon çocuk çalışmaktadır ki bu orana Hindistan gibi ülkelerde çalışan ancak kaydedilmeyen kız çocukları eklendiğinde sayının 300 milyona yaklaştığı tahmin edilmektedir (ÇSGB, 2002: 2). Bu çocuklar da dahil olmak üzere herhangi düzeyde eğitim gören çocuk sayısı ise dünyada 26 milyon kadardır (Çolak, 2002: 62).

Mutlak rakamlar ile Asya ülkeleri çocuk işgücü istihdamında öne çıkarken, her üç çocuktan ikisinin istihdam edildiği Afrika ülkeleri nispi olarak ağırlık taşıyan ülkeler grubunu oluşturmaktadır (Çolak, 1998: 54). Bu ülkelerin de dışında kalan ülkelerde yani, Orta Avrupa ülkeleri (merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçen ülkeler) ile ABD’de hizmet sektöründe çocuk işgücü yaygın olarak kullanılmaktadır (Çolak, 1998: 56).

Küreselleşmeyle beraber uluslar arası düzleme yayılan büyük şirketlerin faaliyet alanlarını oluşturdıkları, özellikle denetimin sınırlı olduğu ve yaptırımların yasal düzlemde pratiğe indirilemediği az gelişmiş ülkelerde, çocuk emeğinin kullanımına artan oranlarda devam edilmiştir. Örneğin ABD’de kurulan ve ulus aşırı bir işletme olan Nike firmasının çalıştırdığı işçi sayısı toplam 557 bindir. Bunların 467 bini Asya, 38 bini Amerika ve 39 bini Avrupa, Ortadoğu ve Afrika ülkelerindeyken, ABD’de çalışan işçilerin sayısı sadece 13 bindir (Locke, 2002: 38)

²⁵ Bu konuya gelişmiş ülkelerde çocuk emeğinin tarihsel gelişimi anlatılırken değinilmiştir.

Bu şirketler arasında yoğun insan emeği isteyen giysi üretimi Asya ülkelerinde yoğunlaşırken, yoğun insan emeği istemeyen ayakkabı yapımı ise Avrupa ülkelerinde yoğunlaşmakta (Locke, 2002: 38) bu durum da yine gelişmişlik ve az gelişmişlik arasındaki farklılığı ortaya koymaktadır.

3. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE EMEK PİYASASI VE ÇALIŞAN ÇOCUKLAR

Araştırmanın diğer bölümlerinde olduğu gibi burada da emek piyasası, oluşumunu hazırlayan sosyo-ekonomik ve siyasal faktörlerle birlikte ele alınmaktadır.

3.1. Tanzimat’tan 1945 II. Dünya Savaşına

Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş döneminden Türkiye’nin ilk bağımlılık ilişkilerine girdiği döneme kadarki bu süreç, günümüz Türkiye’sinin az gelişmişlik boyutunu, emek piyasasında çocuk işçiliğinin istismar oranının ve bu istismar düzeyinin ve biçiminin niteliğinin ortaya konmasında temel bir role sahiptir.

3.1.1. Emek Piyasası

. Türkiye’de emek piyasasının oluşumunun kaynağı Osmanlı toplum yapısına kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de emek piyasasının konumlanışının ve bu konumlanışın dünya konjonktüründeki yerinin anlaşılabilmesi için Osmanlı İmparatorluğu dönemine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Devlete bağlı olan belli başlı özel mülkleri, buralarda çalışan reayayı, ve tımarları barındıran Osmanlı İmparatorluğu’nun bağımlılık ilişkilerine girmesinde öncülük eden ilk olay 1838’de ticaret tekellerinin ortadan kaldırılmasını ve yabancı tüccarlara Osmanlı tüccarlar karşısında daha avantajlı bir konum verilmesini’ (Keyder, 1999: 46) sağlayan ‘Ticaret Antlaşması’dır. Bu anlaşmanın İngiltere’nin bu dönemdeki egemen konumda yer aldığı ve hammadde arayışlarıyla bu süreci çok daha ileri bir boyuta taşımaya çalıştığı bir döneme yani merkantalist döneme denk gelmesi

ise gözden kaçmaması gereken önemli bir ayrıntıdır. Bu anlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun birikmiş tahıl stokunu ihraç etme fırsatının önünde bir engel teşkil etmiştir. Bu durum ise Osmanlı'da yoksullaşmanın artışına neden olmuştur. Yine 1838 yılında kurulan serbest mübadele düzeni ile ortaya çıkan yoksullaşma ilk defa borçlanma ihtiyacını doğurmuş birbiri ardına gelen borçlanmalar ise 1875'te Osmanlı imparatorluğu'nun iflasına ve 1881'de de imparatorluğun haciz ve ipotek altına alınmasıyla sonuçlanmıştır (Yerasimos, 1975: 600).

Yoksullaşmaya koşut olarak gelişen 'işçilik' ise öncelikle kendini tarımda gösterirken ardından inşaat sektöründe ve maden işletmesinde göstermiştir. Ancak bu dönemin işçileri bir sınıf olarak algılanmamalıdır. Bu dönemde tarlada çalışan işçiler henüz mülksüzleşmemiş işçilerdi. 1913 yılında yapılan bir sayıma göre, kırsal kesimdeki ailelerin yüzde 87'si az ve orta büyüklükte toprağa sahipti. Topraksız köylü ailelerin sayısı ise yalnızca yüzde 8'di (Koç, 2002: 46).

Bu dönemde alt, orta ve üst tabaka ya da işçi, küçük burjuvazi ve burjuvazi olarak nitelendirilen sanayileşme döneminin sınıfsal ayrımlarının belirgin bir biçimde ortaya çıkmamasının temel nedenini oluşturan toprak işçilerinin mülksüzleşememe sorunu, ilerleyen dönemlerde de gündeme gelmeye devam etmektedir. Özellikle Demokrat Parti ve Adalet Partisi politikalarıyla da desteklenen köylünün mülk sahibi olması durumu bir yandan, çalışan işçilerin çoğunlukla dönemlik olmasından kaynaklı, kalifiye iş gücünün oluşum olasılığını azaltırken diğer yandan da kapitalizmin özgün dinamiklerinin çok daha geç dönemlerde şekillenmesi sonucunu doğurmuştur (Makal, 2002: 39).

Sanayide çalışan tam anlamıyla mülksüzleşmemiş ve çoğu dönemlik işçi olarak kabul edilen işçiler nicelik olarak da bu dönemde zayıf konumdadır. Bu dönemde

yaygın bir işsizlik de olmakla birlikte bu durum daha çok mülksüzleşememiş yarı işçiler ve vasıfsız işçiler arasında yaygındır (Koç, 2002: 12). Dolayısıyla, tamamen mülksüzleşen ve dolayısıyla proletarya olarak tanımlanan sınıfı oluşturacak bir kesimin yokluğu bu dönemde de kendini açıkça göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1911'de çalıştırdığı personel sayısı 1000'in üzerinde olan toplam kuruluş sayısı 13'tür (Koç, 2002: 13). 1914'teki çalışan sayısının çoğunluğunu ise yabancı uyruklu kimseler oluşturmaktadır. Osmanlı ekonomik yapısını I. Dünya Savaşı çok daha olumsuz etkilemiş, bu dönemde yabancı uyruklu bir çok işçi çoğunlukla kendi ülkelerine göç ederken, yeni iş gücünün oluşturulması vb. çabalar da pek çok siyasal engelden dolayı harcanamamıştır. Bununla birlikte Mondros ve Sevr anlaşmalarıyla Osmanlı İmparatorluğu çözülme aşamasına gelmiştir. Bununla birlikte, gelişen bu nesnel zorlamalar, ekonomik bağları zayıf olan yarı sömürge toplumunun ekonomik yapısını ulusal ekonomiye dönüştürmesine katkıda da bulunmuştur. Örneğin, kıtlık koşullarından doğan vurgun, karaborsa olguları, bazı durumlarda meyveleri Cumhuriyet Türkiye'si'nin ilk yıllarında derlenecek bir ilkel birikimi sağlayan ana mekanizmaları oluşturmuştur (Boratav, 1995: 18).

Kurtuluş savaşının ardından siyasal, ekonomik ve kültürel alanda pek çok yenilik gündeme gelmiş ve her alanda sanayileşmiş bir toplumun yaratılması için pek çok çalışma yapılmıştır. 1923 ile 1929 yılları arasındaki dönem, "liberalizm" dönemidir. 1930'dan özellikle 1945'lere kadarki dönem ise devletçilik ilkesinin temele alındığı bir dönemi ifade etmektedir. 17 Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda, ülke kalkınmasının özel sektör eliyle

gerçekleştirilmesine yönelik politikaların uygulanmasının yanı sıra, Osmanlı döneminden kalan tesislerin devlet tarafından işletilmesi yoluna gidilmiştir²⁶.

Bu dönemin emek piyasasına bakıldığında ise tarımla uğraşan kesimin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Ekonomik geçim bu dönemde de % 80 oranında tarıma bağlıyken, tarımda teknolojik gelişmeler ise oldukça sınırlı durumdadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde sermaye birikimi, yeterli alt yapı, yetişmiş iş gücü ve iş deneyimi olan girişimci oluşturulamadığı gibi yol ve yön gösterecek düzenli çalışan bir bürokrasi de sağlanamamıştır. Buna karşın İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların da etkisiyle sanayileşme doğrultusunda önemli çabalar harcanmış, bu çabalar ise çeşitli işçi örgütlenmelerinin oluşturulmasında etkili olmuştur. Çünkü kongreye Türkiye'nin pek çok yerinden gelen işçiler de katılmış ve kendileriyle ilgili konularda fikir beyan etmişlerdir (Sülker, 1976: 39). Ancak bu dönemin işçilerinin çoğunlukla dönemlik çalıştıkları ve toprağa bağımlı nitelikte oldukları gözden kaçırılmamalıdır. İşçilere verilen haklar ise, bu dönemde çalışma süresinin 8 saate indirilmesi ve 18 yaşından küçüklerin çalıştırılmasının yasaklanması ile sınırlı kalmıştır. Ancak bu uygulamalar yine bilinçli bir işçi sınıfının oluşmamış olmasından kaynaklı uygulamaya konulamamıştır (Koç, 2002: 19). Vasıflı iş gücü sayısındaki azlık çalışanların ücretlerinin fazla olması gibi bir sonucu da doğurmuştur.

Bu dönemde nitelikli işgücünün azlığı ve mülksüzleşmenin sağlanamamış olması bir işçi sınıfının oluşmasının önünde engel teşkil etmiş, buna karşın sanayileşmenin gereği olan iş gücünün yaratılma çabaları ise devam etmiştir. Bu dönemde iş gücündeki yetersizliğe karşın işçi örgütlenmelerinin artmış olması ise oldukça ilgi çekicidir. Bu örgütlenmeler ufak çapta da olsa kapitalizmin yapısal

²⁶ Bu dönemle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. YDK, 2000: 6, Ahmad, 1995: 87 ve Yerasimos, 1977: 1282.

özelliklerinin sağlanmasında ya da işçi-işveren ilişkilerine ilişkin bir takım hukuksal düzenlemelerin getirilmesinde etkili olmuştur. 1924 Anayasası'nda cemiyet kurma hakkı tanınmış ve 12 yaşın altındaki çocukların çalıştırılması da yine Umumi Hıfzıssahha Yasası ile yasaklanmıştır. Bununla birlikte grev yasağı konmuş ve iş gücünün düzenli çalıştırılması sağlanmaya çalışılmıştır. Nitelikli iş gücü özellikle memur kadrosuyla oluşturulmaya çalışılmış ve memur statüsünde yer alanlara önemli haklar tanınmıştır²⁷.

1929 yılına gelindiğinde ise, bu dönemde yaşanan dünya bunalımından Türkiye devletçi politikalarla çıkmaya çalışmıştır. Türkiye'de devletleştirme hiçbir zaman bir süreklilik gözüyle ele alınmamış, bu politika 1933 yılında yapılan Âli İktisat Raporunda da ifade edilerek kamu teşebbüsü kökleşip, kar etmeye başladığında ve halkın ekonomide gücü uygun olduğunda, bu tesislerin ilk fırsatta özel sektöre devredilmesi kararı alınmıştır (Baytan, 1999: 11).

Bu dönemde her ne kadar eksik ve hatalı uygulamalar gündeme gelmiş olsa da planlı bir ekonominin ve devletçi politikaların uygulanması ile Türkiye ekonomisinde önemli düzelmeler de sağlanmıştır. 1927'de kişi başına milli gelir 73 TL iken 1939'da bu oran 95 TL'ye ulaşmıştır. 1936'da uygulamaya konan ikinci sanayi planıyla birlikte kamu paylarının oranı % 50'nin altına düşmezken, milli gelirden de % 5-6 oranında bir ilerleme sağlanmıştır (Yerasimos, 1977: 1305).

Bu dönemde tarım politikalarına ağırlık verilirken kooperatifçilik ve traktör kullanımını özendirici önlemler de alınmış ancak üretim özellikle tahıl ürünlerinde yoğunlaşırken sanayi ürünlerinin üretim hacminde yeterli miktarda artış sağlanamamıştır. Tahıl üretimi 1925 yılında 3,5 milyon ton iken, 1939 yılında bu oran

²⁷ Yıldırım Koç işçilerin belirli bir kesimine hakların tanınmasının işçi aristokrasisinin oluşmasına neden olduğunu belirtmektedir (bkz.Koç, 2002: 23-25).

iki katına çıkmıştır (Özgür, 1976: 186-197). 1927 ile 1938 yıllarında çeşitli sektörlerin paylarına bakıldığında bu durum daha iyi görülecektir;

Tablo-3: 1927-1938 Döneminde Çeşitli Sektörlerin Türkiye'deki Pay Oranları

SEKTÖRLER	1927 (%)	1938 (%)
TARIM	67	48
SANAYİ	10	16
HİZMETLER	23	36

Kaynak: Yerasimos, 1977: 1307-1315.

Madencilik sektöründe bazı girişimler gözlenirken sanayi sektöründe de yeni işletmelerin oluşturulmasına çalışılmış, bununla birlikte nitelikli iş gücü bu dönemde de ihtiyacı karşılayacak düzeye getirilememiştir. 1932 yılında Teşvik-i Sanayi kanunu kapsamındaki işletmelerde çalışan işçi ve ustabaşlarının sayısı 52.2 bin, memurların sayısı 3.1 bin iken bu oran 1934 yılında 66,2 bin işçi ve ustabaşı ile 2,9 bin memura ve 1943'te 301 bin işçiye yükselmiştir (Koç, 2002: 22). Yine bu dönemde emek piyasasına çeşitli haklar tanınmış ancak bunlar çoğunlukla belirli memurlar ve işçilerin belirli kesimiyle sınırlı tutulmuştur. Tanınan haklar ise örgütlenmedeki yetersizlikler nedeniyle uygulamada yetersiz kalmıştır. Bu dönemde emek piyasasına verilen hakların belirli sayıda tutulması emek piyasası içinde bir farklılık oluştururken bu durum ilerleyen yıllarda artmış 1980'lerde ise yapısal bir nitelik kazanmıştır. Emek piyasasında verilen haklar doğrultusunda şekillenen bu farklılaşma ise işçi aristokrasisinin oluşup oluşmadığı konusunu gündeme getirmiştir. Ancak bir 'işçi aristokrasisi'nden söz edilebilmesi için Türkiye'deki işçi sınıfının bir kesiminin bütün bir kitleden ayrılması ve bunların tümünün işçi sınıfının çıkarlarına karşıt çıkarlara sahip olması gerekmektedir (Makal, 2002: 62). Bu dönemin nitelikli iş gücünün ya da kamu çalışanlarının bu niteliklere sahip olup olmadıkları ise tartışmalı bir konudur.

Bir çok ülkenin aksine 1929 Dünya Bunalımından İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı döneme kadarki süreçten herhangi bir bütçe açığı vermeden çıkan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönem ve sonrasında ağır faturalar ödemek zorunda kalmıştır. Bu dönemde yaklaşık bir milyon kişi silah altına alınmış bu durum ise 1939'da 11'den 31'e çıkmış olan iktisadi kuruluşlarda zaten varolan işgücü açığını doruk noktasına çıkarmıştır (Tokgöz, 1997: 96). Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetlerinin yönettiği savaş döneminde meydana gelen bu ekonomik bunalımdan vergilendirme, tarım ürünlerine düşük ücretlerle el koyma ve iş gücünü denetleme yoluyla çıkmaya çalışılsa da bu çabalar, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında bedel ödemesine engel olamamıştır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen bir takım olumlu gelişmeler de olmuş, savaşa girmemesinden kaynaklı Türkiye oldukça önemli miktarlarda altın ve döviz rezervleri biriktirmiştir. 1942'deki duraklama dönemi dışında dış ticaret her yıl artan oranda fazla vermiş (Tokgöz, 1997: 103), nitelikli iş gücünün yaratılma çabası ise yine savaş nedeniyle sekteye uğramıştır.

19. yüzyıldan itibaren yeni fabrikaların ve imalathanelerin açılması işgücü açığını doğurmuş bu durum ise tarım işçilerinin sanayiye kaymaya başlamalarını zorunlu kılmıştır. Ancak bilindiği gibi bu durum tarım işçiliğini sona erdirmemiştir. Bu dönemdeki fabrika ve imalathanelerde başta genç kızlar ve kadınlar olmak üzere çocuklar yeni iş gücü kaynağını oluşturmuş, yurdun çeşitli yerlerinden getirilen yüzlerce yetim çocuk bu alanlarda çalıştırılmaya başlanmıştır (Gülmez, 1985:38). Özellikle Birinci Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı'nın yaşanması ise çocuk emeğinin kullanılmasını meşrulaştırmıştır.

3.1.2. Çocuk İşçiliği

Üretim biçimi tarıma dayalı olan Osmanlı İmparatorluğunda çocukların büyük bir kısmı ev içi emek olarak bir kısmı ise Osmanlı ordusunun ‘Acemi Oğlanlar Ocağı’nda kullanılmıştır. Acemi oğlanlar savaşta elde edilen erkek askerler ve Osmanlı ülkesindeki Hristiyanlar arasından seçilmiş, savaşta alınan erkek esirlerin bir bölümü, her biri 300 akçeden devlete satılmıştır (Koç, 2002: 22).

Çoğunluğu Hristiyanlardan oluşan acemi oğlanların 17. yüzyıldaki bu durumu 18. yüzyılda şekil değiştirmiş ve acemi oğlanların çoğu Müslümanlardan oluşmaya başlamıştır. Acemi oğlanları kamu imalathanelerinde, kamu gemilerinde, odun ambarlarında, Tophane’de, kamu fırınlarında, su yollarında, bahçelerde, hasta odalarında ve sultan eşlerinin yanlarında çalıştırılmaya başlanmıştır (Koç, 2002: 23). Merkantalist dönemin önemli bir parçasını oluşturan köle ticareti, Osmanlı İmparatorluğu’nda özellikle duraklama dönemi ve sonrasında yaygınlık kazanmıştır. Bu dönemde savaşlarda ele geçirilen köleler, başta tarlalar olmak üzere pek çok alanda çalıştırılmışlardır. 1864 yılında 30 bine yakın Afrikalı kölenin İstanbul dolaylarında çalıştırıldığı, 1869-1876 döneminde ise Batı Anadolu’da çalıştırılmak üzere 13 500 kölenin satın alındığı belirtilmektedir (Koç, 2002: 45). Bu dönemde köle ya da işçi alımı sırasında çocuk ya da reşit ayrımı yapılmadığı düşünülmektedir. Bunun kesin verileri her ne kadar olmasa da bu dönemde gerek toprağın işlenişi sırasında gerekse askeriyede ve sarayda çocuk emeğinin kullanılıyor olması, yapılmış olan köle ticaretinde de çocuk ya da yaşlı ayrımı yapılmadığı varsayımını ortaya çıkarmaktadır. Yine bu dönemde çocuk emeğinin ev içi emek olarak ve ticarete de ahilik sistemi içinde kullanıldığı bilinmektedir. Bu dönemde belli zanaat ve alanlarında özel eğitilmiş insanlara ihtiyaç duyulmuş, bu ihtiyaç büyük ölçüde

ahilik kurumuyla karşılanmıştır. Bu sistemde çırak-kalfa-usta şeklinde bir yetiştirme silsilesi uygulanmıştır (Duyar ve Özener, 2003: 23).

Bu yapılanış Tanzimat'tan sonra sanayileşmeye geçilmeye başlanmasıyla değişim göstermiş, gelişen bu geleneksel yapılar ise sanayileşme süreci içinde erimeye mahkum olmuştur. Bu dönemde çalışma saatleri 16 saat civarında ve yaş ortalaması ise 13 yaşından 50 yaşına kadar geniş bir tabloyu içine almaktadır (Gülmez, 1985: 36).

Çocuk emeğini korumayı hedefleyen dikkate değer ilk yasal düzenleme 1921 yılında kabul edilen 'Ereğli Kömür Havzası Kanunu'dur. Bu kanunda 18 yaşındaki küçüklerin çalışması yasaklanmış (Duyar ve Özener, 2003: 25), ancak tahmin edilebileceği üzere alınan bu karar uygulamada yetersiz kalmıştır. Yine Cumhuriyet döneminde 1926 yılında çıkarılan Borçlar Yasası ve 1930 tarihli Genel Sağlığı Koruma Yasası da çocuk emeğinin korunması açısından önemli yasalardır (Fişek, 1996: 25). Umumi Hıfzıssahha kanunları olarak da bilinen bu kanunlarda 12 yaşındaki küçüklerin çalıştırılmayacakları, 12-16 yaş arası çocukların 8 saatten fazla ve saat 20:00'den sonra çalıştırılmayacakları hükme bağlanmıştır (Duyar ve Özener, 2003: 25). Ancak Fişek'in de belirttiği gibi Osmanlı imparatorluğu'nda çıkarılan fermanlar uygulamada yetersiz kaldığı gibi, Cumhuriyet döneminde çıkartılan bu yasalar da işlevini yerine getirememiştir (Fişek, 1996: 25). Türkiye'de Cumhuriyet döneminde ilk nüfus sayımının verilerine dayanılarak İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından sanayinin durumunu ve taşıdığı özellikleri belirlemek üzere ülke çapında yapılan bir sayıma göre, dört ve daha fazla işçi çalıştıran iş yerlerinde 147 128 kişi istihdam edilmektedir (DİE, 1973: 151). Uygulamada karşılaşılan bu yetersizlik ise süreklilik arz etmiş sonraki dönemlerde alınan kararların uygulamadaki yetersizliği

de yine benzer şekilde devam etmiştir. Bu yetersizliklerin ise mahkemelerce meşru hale getirildiği dahi olmuştur²⁸. Bu veriler nitelikli işgücü açığı olan ve üretimi montaj sanayiye ve dolayısıyla küçük üreticiliğe dayalı olan diğer az gelişmiş ülkelerinkine de benzerlik arz etmektedir.

3.2. II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze

İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadarki süreçte emek piyasasında ve çocuk emeğinin kullanım ve istismar oranlarında meydana gelen değişimler ortaya konulurken önemli bir dönemsel ayırma gidilmesi gerekmektedir. 1980 öncesi ve sonrası olarak ayrılabilir olan bu dönemde 1980 öncesi süreçte ekonomik alanda uygulanan ithal ikameci model ve sosyal devlet anlayışının Türkiye'de emek piyasasında çalışan çocuklara ve çocukların istismar edilme düzeylerine yansımaları ele alınırken, 1980 sonrasında aynı konu uygulanan küresel model çerçevesinde tartışılmaktadır.

3.2.1. 1945-1980 Arası Dönem

Türkiye'nin ciddi anlamda güç kaybına uğradığı bu dönem, çocuk emeğinin günümüzdeki yoğun kullanımının nedenlerinin anlaşılmasında oldukça önemli bir yere sahiptir.

3.2.1.1. Emek Piyasası

Keynesyen politikaların tüm dünyada ön plana çıktığı İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu politikaların yansımaları her yerde aynı biçimde olmamıştır. Hassas bir

²⁸ Birsen Gökçe 'Memleketimizde Cumhuriyet Devrinde Kimsesiz Çocuklar Sorunu' adlı kitabında bu durumu ayrıntılarıyla örneklendirmektedir (bkz. Gökçe, 1967: 72).

sınıf ittifakını gerektiren İthal ikameci model Türkiye’de belirli bir iktisadi ve politik konjonktürün baskısıyla oluşmuştur (Keyder, 1987: 13).

1945 sonrasında Türkiye ekonomisi ve emek piyasasının şekillenişinde önemli olan kararlardan birisi ‘Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’dur. Toprak sahibi olmayan köylülerin toprak sahibi yapılması amacıyla konmuş olan bu karar ile bir yandan büyük toprak sahiplerinin topraklarına el konmaya, bir yandan da devlet arazileri de kullanıma sunularak pek çok köylü mülklüleştirilmeye çalışılmıştır (Özgür, 1976: 187).

Türkiye 1945 yılından sonra devletçi politikalardan da vazgeçmiş ve liberal politikaları uygulamaya başlamıştır. Türkiye’nin aldığı borçlar karşısında vermiş olduğu sözler ise liberal politikaların uygulanması sürecini hızlandırmıştır. 1946 yılında alınan özel teşebbüs ve sermayeden yararlanma kararının (Yerasimos, 1977: 1347) ardından her ne kadar ABD’den alınan borçların Üçüncü Sanayi Planıyla birlikte ağır sanayiye harcanması istenmiş olsa da, bu borcu verirken ABD’nin sunmuş olduğu talepler, bu programın uygulanabilirliğini olanaksızlaştırmıştır. ABD yardımıda bulunmayı, Türkiye’nin borç olarak alacağı bu parayı Avrupa ve Amerika’nın tarım ve madencilik sektörlerinde gerekli olan hammadde açığını kapatması yönünde harcaması koşuluyla kabul etmiştir (Yerasimos, 1977: 1351).

Liberal politikalarla şekillenen ekonomik programların sonucunda dış yardımlar 1954’te toplam 408 milyon dolara ulaşmıştır ve bu yardımlar her yıl düzenli olarak yapılmıştır (Yerasimos, 1977: 1360). Bu yardımların ekonomik alana ayrılan kısmı ise ağırlıklı tarıma harcanmıştır. İthal ikameci modelle birlikte imalat sanayiye ağırlık verilirken dünyada Türkiye’nin tarım ithalatına duyulan arzın azalmasıyla da tarım

politikalarına verilen önemde bir azalma olmuş ve bu oran % 2 seviyesinde tutulmuştur(Pamuk, 1987: 52).

1954'ten itibaren uygulanmaya başlayan, emek piyasasında belirli bir refahı ve dolayısıyla Keynesyen politikayı zorunlu kılan ithal ikameci modelin uygulandığı dönemde, ücretlerde belirli bir düzelme sağlanmış olsa da, bu düzelme istenen düzeye ulaşamamıştır. Türkiye'nin sosyal demokrasiyi batıdaki biçimiyle temellendirememesi ve döviz girdisini yeterli miktarlarda sağlayamaması da, bu modelin uygulanmasıyla istenen başarının elde edilememesi sonucunu doğurmuştur. Tarım politikalarına ağırlığın verilmesi ise sanayide çalışan işgücüne geçici bir nitelik kazandırmış dolayısıyla gerekli miktarda nitelikli iş gücünün sağlanması bu dönemde de mümkün olamamıştır. Bu dönemde çalışan toplam nüfusun 900 000'i devamlı ya da mevsimlik işçidir ki bu sayıya 12 yaşına basmış olan çalışan çocuklar da dahildir. Yine bu dönemde kırsal kesimde çalışan toplam işgücünün % 10'u mevsimlik işçidir (Rozaliyev, 1979: 101).

Her ne kadar istenilen oranda nitelikli iş gücü sağlanamamış olsa da nitelikli iş gücünün sağlanmasında temel bir role sahip olan eğitime önem verilmesiyle birlikte nitelikli iş gücünde sayısal bir artış da gözlenmiştir. Bu amaçla 1933 yılında Sümerbank'a eleman yetiştirme hakkı verilmiş, iş yerlerinde çırak yetiştirme okulları açılmış, yurtdışında bazı işçilerin uzmanlaşmaları için kaynak ayrılmıştır²⁹. Bu eğitim çalışmalarına daha sonraki yıllarda da devam edilmiş, özellikle ithal ikameci modelle birlikte de nitelikli iş gücünün ücretlerindeki görece üstünlüğün korunmasına devam edilmiştir. Bunun sonucunda özel sektöre geçiş yapan pek çok memur belli bir sermayeyi biriktirmiş dolayısıyla özel sektöre bir işçi olarak değil iş yeri sahibi olarak

²⁹ Bu çaba sonucunda örneğin Sümerbank'ta 1948 yılında istihdam etmekte olduğu toplam 28,030 kişinin 18,611'nin nitelikli iş gücünü oluştururken 9,456'sı ise acemi olarak nitelendirilen kesimi oluşturmuştur (Makal, 2002: 56).

geçiş yapmıştır (Koç, 2002: 87). Bu durum ise küçük üreticiliğin artmasını sağlamıştır.

Yine 1960 sonrasına bakıldığında işçi ve memur haklarında belli alanlarda iyileştirmelere gidilerken belli alanlarda da sınırlamalara gidildiği görülmektedir. 274 ve 275 sayılı yasayla grev ve lokavta gidilmesine ilişkin getirilen sınırlamalar, 657 sayılı kanunla memurlara getirilen grev yasağı bu dönemde getirilen sınırlamalara önemli örnekleri teşkil ederken, sigortalar yasası ile işçi sigortalarına getirilen düzenlemeler, gemi adaları hakkında getirilen iyileştirmeler, sigortalıların yaşlılık aylığına hak kazanmasına yaş sınırının kaldırılmasına ilişkin yasa ve kıdem tazminatı için gerekli sürenin 3 yıldan bir yıla indirilmesi (Koç, 2002: 45-47) de bu iyileştirmelere örnek teşkil etmektedir. İşçilerin örgütlenmelere gitmesi ise 1960'lardan sonra dünyadaki sol hareketlerden de etkilenmesi nedeniyle hız kazanmıştır (Koç, 2002: 87).

Bu dönemin okur-yazarlık oranlarına bakıldığında 1950-1965 arası ilkokul mezununun % 16,9'dan % 28,8'e; orta okul ve lise mezununun % 3'ten % 4,6'ya; orta dereceli mesleki teknik okullarından mezun olanların oranlarının % 0,7'den % 1,3'e ve üniversite mezunlarının da % 0,5'ten % 0,9'a çıktığı (Yerasimos, 1977: 1495) gözlenmekte, oranlardaki bu ufak artış ise nitelikli iş gücünün yaratılmasındaki çabanın yetersiz kaldığını gözler önüne sermektedir. Mülksüzleşme ve dolayısıyla şehirleşme oranları da buna benzer bir görünüm arz etmektedir. 1927'de nüfusun % 76,5'ini oluşturan kır nüfusu, 1965'te % 65,6'ya düşmüş olsa da bu oran yine de büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Üstelik % 10'luk kısmın büyük çoğunluğunun göç dalgasıyla birlikte yurt dışında çalışmaya başladığı da gözden kaçırılmamalıdır. Bu dönemde nitelikli bir iş gücünün yaratılamamasında ise dışardan gelen talepler ve

dönemin hükümet partilerinin uyguladığı yanlış ekonomi politikalar önemli bir role sahiptir.

1970'lere gelindiğinde ise Türkiye ekonomik anlamda bir durgunluk dönemine girmiş, ithal ikameci sanayileşmenin zararları ve planlı dönem olarak geçen 1960 sonrasında düzenlemeleri de bu durgunluğun ve sonrasında yaşanacak olan bunalımın önüne geçememiştir.

1972 yılında Türkiye'de sanayileşme çabaları, tüketim malları (% 59) ve ara mallar (% 46,38) üzerinde yoğunlaşmış (DİE, 1973: 7-8) ve dolayısıyla hizmet sektörü ve küçük üreticilik hakim kılınarak Türkiye ana mallarda dışa bağımlı bir nitelik kazanmış, daha doğrusu dışa bağımlı niteliğine yapısal bir form kazandırmıştır.

1978'lerin sonunda ise Türkiye borçları ödemede sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Bu durumun sonucunda Türkiye IMF ile Stand-by anlaşması imzalamış ancak bu bunalım görece rahat bir biçimde atlatılmıştır (Kazgan, 1995: 164).

Bu dönemde işçilerdeki örgütlenme sınıf sendikacılığı anlayışıyla şekillenmiş ve bir takım hakların tanınması ve görece demokratik bir ortamın yaratılması da toplumsal hareketlerin artması yönünde önemli bir zemin hazırlamıştır³⁰. Yine de henüz Batılı anlamda proleter bir sınıfı oluşturamamış ve sanayileşme sürecini tamamlayamamış olan Türkiye'de toplumsal hareketlerin bu derece artması oldukça ilginçtir. Ancak, Türkiye'nin o dönemlerdeki işsizlik, enflasyon oranları ve dolayısıyla çalışanların ekonomik gelirleri göz önünde bulundurulduğunda bu durum biraz daha anlaşılır bir hale gelmektedir.

Tüm dünyada bunalımın yaşanmaya başlandığı ve alternatif olarak da fordizmden post-fordizme yani küresel ekonomi politikalarına geçildiği dönemde

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Koç, 2002: 49

Türkiye de bu sürecin bir parçası olmuştur. Emek piyasası da bu durumdan etkilenmiş ve sınıf yönelimli hareketler yerini yeni toplumsal hareketlere bırakmaya başlamıştır.

1960 sonrasında işçi sayısında önemli bir artış sağlanmış olsa da, nitelikli iş gücü oranındaki eksiklik bu dönemde de varlığını sürdürmüştür. Ayrıca bu dönemde işçilerin büyük çoğunluğu devlet işletmelerinde, bunların % 90'ı da petrol ve kömür sanayisinde çalışmaktadır (Rosaliyef, 1979: 105). Dolayısıyla az sayıdaki nitelikli iş gücünün büyük çoğunluğu bu dönemde memur statüsünde dolayısıyla yarı-işçi niteliğinde istihdam edilmektedir.

3.2.1.2. Çocuk İşçiliği

Bu dönemde çıkartılan işyeri istatistiklerinde, küçük işletmelere yer verilmemesinden kaynaklı bu dönemde Türkiye’de çocuk emeğinin kullanım ve sömürü düzeyleriyle ilgili kesin veriler sunmak mümkün görünmemektedir. Buna karşın İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra dünyada çocuk emeğinin önlenmesi ve çocuk haklarının korunmasına yönelik harcanan çabalarda Türkiye’nin de rol oynadığı bilinmektedir. Cumhuriyet’in kurulduğu yıllardan itibaren uluslar arası platformda çocuk emeğinin önlenmesini de içeren pek çok anlaşma ve organizasyon içinde Türkiye de yer almaktadır.

1920’li yıllardan itibaren oluşturulmaya başlanan çocuk haklarının korunmasına yönelik politikalar ve organizasyonların kabul ettiği sözleşmeler ve kararlar, az gelişmiş ülkeleri 1945 yılından itibaren etkilemeye başlamış, 1970’lerden sonra da bu etkilenim ivme kazanmaya başlamıştır. 1970’lerden itibaren çocuk haklarına yönelik çalışmalarda yoğunlaşmanın nedeni olarak ise çalışan çocukların sayısındaki artış gösterilebilir.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından 26 Eylül 1924'te hazırlanan 'Çocuk Hakları Bildirgesi'ni imzalayan Türkiye, ardından 1919'da kurulmuş olan Uluslar Arası İşçi Örgütü'nün (ILO) 1932 yılında üyesi olmayı kabul etmiş ve bu tarihten günümüze kadar ILO'nun hazırlamış olduğu 38 ILO sözleşmesini onaylamıştır (ILO, 2000: 1).

Çalışan çocukların çalışma nedenlerinin başında bilindiği gibi yoksulluk gelmektedir. 1945 sonrasına özellikle Kore Savaşı'nın ardından yaşanan yoksullaşma ise göçün de etkisiyle çocukların sanayi bölgelerinde çalıştırılmalarında etkili olmuş, böylece ev içi emeğin sanayi alanlarına taşınma süreci hız kazanmıştır. Dolayısıyla, bu dönemde çocuk emeğine ilişkin düzenlemelerin artışında, 1950 sonrasında yaşanan iç göçün önemli bir etkisi olmuştur. Çocuk işçiliğine yönelik bir yandan korumayı hedefleyen önlemler getirilirken bir yandan da çalışmalarını destekleyici birtakım düzenlemeler de getirilmiştir; 23.5.1949 gün ve 5387 sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar hakkında yasa ile, yetiştirme yurtlarında kalan çocukların işyerlerinde cırak olarak çalıştırılmaları karara bağlanmıştır (Koç, 2002: 31).

Bu yasa ile 7 yaşına kadar yuvada himaye edilen çocuklar ilkokul çağına gelince de yetiştirme yurtlarına gönderilerek okutulmuş, erkek çocuklar ise ilkokuldan sonra Milli Eğitim Bakanlığı tarafından sanat okulu veya orta okullara yerleştirilmiş (Gökçe, 1971: 91), sanat okullarında öğrenim gören çocukların bir kısmı ise bir yandan çalışırken bir yandan da mesleki öğrenimlerini arttırmaya devam etmişlerdir.

1950'li yıllardan itibaren kısmen de olsa, başlamış olan göçün çocuk işçiliğinin artışında önemli olduğu doğrudur ancak bu durum sanayide çocukların çalıştırılması/çalışmasının tek nedeni değildir. Özellikle bu dönemde iç göçün dönemlik olması, göç olgusunun da tek başına bir neden olarak kabul edilmemesi

gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla denebilir ki iç göç, bu dönemde çocukların sanayi bölgelerinde çalışmasında etkili olurken, tarımsal üretimin Türkiye ekonomisinde temel rolü üstlenmiş olması da çocuk emeğinin tarımsal alanlardaki kullanımına devam edilmesine neden olmuştur.

Avrupa tarafından çoğunlukla 1960'lı yıllardan itibaren çıkartılmaya başlanan sözleşmelerin Türkiye'deki kabul tarihinin 1970 sonrası dönemde yoğunluk kazandığı görülmektedir. 5 Mayıs 1949 tarihinde 10 Avrupa ülkesi tarafından kurulan Avrupa Konseyi'ne Türkiye aynı tarihte katılmıştır. Avrupa Konseyi 26.2.1965 yılında ortak ideal ve ilkelerin gerçekleştirilmesi ve korunması amacıyla üye ülkeler arasında daha güçlü birliğin oluşturulmasını, sosyal ve ekonomik gelişmesinin sağlanmasını öngören Avrupa Sosyal Şartı'nı kabul etmiştir. Türkiye Avrupa sosyal şartını 1989 yılında kabul etmiştir. İLO'nun günümüze kadar kabul etmiş olduğu sözleşmelerden 4 Haziran 1935'te imzalanmış olan 'Her Nevi Maden Ocaklarında, Yer Altı İşlerinde Kadınların Çalıştırılmaması Hakkında Sözleşme'yi Türkiye aynı yılda kabul ederken, 1936 yılında kabul edilmiş olan 'Deniz İşlerinde Çalıştırılacak Olan Çocukların Asgari Yaş Haddinin Tespiti Hakkında Sözleşme'yi 25 Mayıs 1959 yılında kabul etmiş, yine İLO'nun 1 Haziran 1960'ta kabul ettiği 'İşçilerin İyonizan Radyasyonlara Karşı Korunması Hakkında Sözleşme'yi 7 Mart 1968'de kabul etmiştir. Her ne kadar Türkiye bu birkaç sözleşmeyi 1960'lı yıllarda kabul etmiş olsa da, bu sözleşmelerin çocuk emeğinin kullanımının önlenmesi ya da korunması yönünde temel sözleşmeler olmadığı açıktır. Küresel dönemin etkilenimlerinin Türkiye'de kesin ifadesini bulmaya başladığı 1980'li yıllardan itibaren ise Türkiye'nin şekillenen sözleşmeleri kabul etme sürecinde çok daha aktif olduğu dikkati çekmektedir. 6 Haziran 1965'te yine İLO tarafından kabul edilmiş

olan ‘İstihdam Kabulde Asgari Yaş İlişkin Sözleşme’yi Türkiye 23 Ocak 1998 yılında kabul ederken, yine 22 Haziran 1965 yılında ILO’nun kabul etmiş olduğu ‘Yer Altı Madenlerinde İşe Alınmada Asgari Yaş Hakkında Sözleşme’yi Türkiye, 8 Mayıs 1991 yılında kabul etmiştir. ILO’nun 1946 yılında kabul ettiği ‘Çocukların Ve Gençlerin İşe Elverişlilikleri Yönünden Sağlık Muayenesine Tabi Tutulmaları Hakkında Sözleşme’yi 16 Ağustos 1983 yılında, 1937 yılında ILO tarafından kabul edilmiş olan ‘Sanayi İşyerlerine Alınacak Çocukların Yaş Sınırını Belirleyen Sözleşme’yi ise 26 Kasım 1992 yılında kabul ettiği görülmektedir³¹ (ILO, 2000: 71). Yine 1986 yılında imzalanmış olan ‘Çıraklık Sözleşmesi’ de çocuk haklarının korumasını hedefleyen ve diğer yandan da nitelikli iş gücünün yetiştirilmesi amacını güden önemli bir düzenlemedir. Türkiye’nin uluslar arası anlaşma ve sözleşmeleri kabul tarihine bakıldığında, Türkiye’nin oldukça geç kalmış olduğu dikkati çekmektedir. Bu nedenle Türkiye’nin çocukların temel hak ve özgürlüklerine ilişkin sözleşmeleri imzalamada biraz ihmalkar davrandığı söylenebilir ancak bu dönemde Türkiye’deki emek gücünün çoğunlukla süreklilik arz etmemesi ve geçici ya da mevsimlik olarak nitelendirilen işgücünün ise kayıt dışı kalmasının bu ihmalin şekillenmesini destekleyen önemli etmenlerden birini oluşturduğu düşünülmektedir.

3.2.2. 1980’den Günümüze Kadarki Dönem

Günümüz Türkiye’sinin emek piyasasını ve çocuk işçiliğini, çocuk işçiliğinin kullanım ve istismar nedenlerini doğru bir zeminde açıklamanın temellerini hazırlayan bu dönemin emek piyasasının ve çocuk işçiliğinin irdelenmesi de yine oldukça önemlidir.

³¹ Çocuk haklarının korunması ve çocukların istismarlarının önlenmesine yönelik uluslar arası düzlemde imzalanmış ve Türkiye’nin de kabul etmiş olduğu bu sözleşmelerin araştırma için önemlilik arz eden belli başlı maddelerine ‘EK-2’ de yer verilecektir.

3.2.2.1. Emek Piyasası

Tüm dünyada 1970 dünya bunalımının ardından fordist ekonomik rejimden post-fordist ekonomi politikalarına genel anlamıyla da küresel modele geçilmesinin etkisi, Türkiye’de özellikle 1980’li yıllardan sonra görülmüştür. 12 Eylül askeri darbesi ve bu askeri darbenin ardından 24 Ocak’ta kabul edilen yapısal uyum programlarıyla birlikte, Türkiye de bu küresel modelin bir uygulayıcısı haline dönüşmüştür. Bu dönüşümün yaşanmasında, Türk ekonomi politikalarının, yabancı sermayenin ve dünyadaki gelişmelerin payı büyük olmuştur.

1979’da % 63,9 dolayında olan enflasyon, Dördüncü plan dönemine denk gelen 1980 döneminde kontrolden çıkarak % 107,2’ye ulaşmıştır. Tüm dünyada yaşanan döviz kıtlığının yanı sıra yurt dışındaki işçilerin işsizlik sorunuyla karşılaşmaları ve çoğunun kesin dönüş yapma kararı alması, döviz girdisinde önemli oranlarda azalmaların yaşanmasıyla sonuçlanmış, 1979’da döviz kıtlığının getirisi olan petrol fiyatlarındaki artışla da bu durum yapısal bir boyut kazanmıştır.

1980’de ABD’de başlayan ve İngiltere’ye sıçrayan serbestleşme hareketi ve ‘ihracata yönelik büyüme’ projesi, IMF ve Dünya Bankası tarafından, borç ödeyemez duruma düşen çevre ülkeler için, ‘ihracata yönelik büyüme için serbestleşme’ modeline dönüştürülmüştür (Kazgan, 1995: 181). Serbestleşme ilkesi doğrultusunda diğer çevre ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de dış ticaretin geliştirilmesi ve serbestleştirilmesi, ithalatın giderek yasaklar ve miktar kısıtlandırılmalarından arındırılması, döviz piyasasının ve sermaye girişlerinin serbestleştirilmesi, para miktarının denetlenmesi, faiz hadlerinin serbestleşmesi, KİT’lerin özelleştirilmesiyle devletin küçültülmesi, ücret ve maaşların düşürülmesi gibi ilkeler temele alınmıştır³².

³² Ayrıntılı bilgi için bkz. Belek, İlker, Bilimsel Teknolojik Devrim ve Endüstriyel Demokrasi’ 1993: 84.

Uygulanan bu politikalar sonucunda Türkiye ekonomisinde 1980-1988 yılları arasında görece düzelmeler yaşanmış ve kriz atlatılmıştır. Buna karşın üretilen çözümlerin taşıdığı geçici nitelik, sonrasında benzer bunalımların yaşanmasına neden olmuştur. Görece düzelmenin yaşanması özellikle 1984'ten sonra KİT'lerin satılması ve dolayısıyla döviz ihtiyacının da kazanılmaya başlanmasıyla oldukça önemli oranlarda olmuş, bu dönemde Türkiye, 1946'da ikinci Dünya Savaşı'nın bitiminden 1977'ye kadarki süreçte sağladığı büyümeye denk bir büyüme elde etmiştir (Kazgan, 1995: 195). Bu dönemde yaşanan borçlanmanın üzerinde durulmamış, borçlanmalar ve artan enflasyon bu büyümenin bir bedeli olarak görülerek göz ardı edilmiştir.

Özelleştirmelerle elde edilen gelirin de etkisiyle ekonomide meydana gelen düzelme 1989'dan sonra değişmeye başlamış ve 1994'te Irak savaşı vb. dış etmenlerle de yeni bir bunalımın eşiğine gelinmiştir. Özal hükümetiyle başlayan serbest piyasa ekonomisi bu kapsamda 5. Beş Yıllık Planla sistematize edilmiş ve yapısal bir forma dönüştürülmüştür³³.

Özelleştirme politikasının temele alındığı bu dönemde bir yandan serbest piyasa ekonomisine geçiş için gerekli yasal düzenlemeler yapılırken özellikle 1998'den itibaren artan özelleştirmelerin çalışan personele yansımaları ise oldukça olumsuzdur. 1980 yapısal uyum projelerinde değinilen iş gücünün sendikasılaştırılması, devlet memurlarında sınırlandırmalara gidilmesi vb. taleplerin, çıkartılan bir takım kanun ve kararnamelerle işlerlik kazandığı araştırmada da gözler önüne serilmektedir. Alınan tüm bu kanun ve kararnameler sonucunda, özellikle 1986'dan itibaren memur kadrosuna personel alımları yok denecek kadar az

³³ Bütün bu değişimler incelenirken Türkiye'nin imzalamış olduğu GATT ve benzeri anlaşmaların hükümleri dikkate alınmalıdır çünkü bunlar tamamen IMF, Dünya Bankası gibi şirketlerin istemleri doğrultusunda atılan adımlardır.

oranlarda gerçekleşmiş, özelleşme sonucunda mevcut memur statüleri sözleşmeli personel ve işçi statülerine devredilmiş ve personel giderlerinde ciddi bir artış yapılmayarak da masraflar oldukça sınırlı bir düzeye indirilmeye çalışılmıştır. Tüm bu değişimlerin sonucunda ise sınıflar arası farklılık oldukça üst bir düzeye çekilirken orta sınıf kavramı da giderek anlamını yitirmeye başlamıştır. Kamu emekçileri memurlar ve sözleşmeli memurlar olarak ayrılmakta ve bunlar da özellikle 657 ve 399 No’lu kanunlarla düzenlenmekte memurların görevleri, sınırlılıkları, hak ve özgürlükleri yasalarla belirlenmektedir. Metin Kılıcı önemli bir ayırım yaparak 657’nin 36. maddesinde yer alan taşeron iş verme kanununu da ayrı bir madde halinde ele almıştır. Yardımcı hizmetler olarak tanımlanan bakım onarım, temizlik hizmetleri taşeronlara verilmiş bu ise 657 no’lu yasada yer almıştır. Bu yasayla birlikte ise özelleştirmenin ifadesi yine kendini gösteriyor gibidir. 657 no’lu kanunla, memurlar, anayasal haklarının uygulanmasını talep etme hakkı, iş güvenliği, emeklilik hakkı, görevden çekilme, müracaat şikayet ve dava açma hakkı, sendika kurma, izin alma gibi hak ve özgürlüklere sahip olmakla birlikte yine aynı kanunla kamu görevlilerinin toplu eylemde bulunmaları, greve gitmeleri, ticari faaliyetlerde bulunmaları, kazanç temin etmeleri, hediye almaları vb. yasaklanmıştır (Kılıcı, 1998: 121).

Gelecekte tüm memur kadrolarının işileştirileceği, işçilerin iş güvenliklerinde ve sosyal hak ve özgürlüklerinde sınırlamaların getirileceği varsayımının tüm bu veriler ışığında doğrulandığı görölmektedir. Memurların sözleşmeli memurlara dönüştürölme çabası ve sözleşmeli memurların işçi statüsünde değerlendirilmesi yönünde çabalar harcanması bu varsayımı doğrulayan önemli bir kanıttır. Bugün, 657’ye tabi olan memurlarla 399 No’lu yasaya tabi olanlar arasında pek fazla

farklılık bulunmamakla birlikte özellikle son günlerde özelleşen şirketlerde yer alan çalışanların işçileştirilebilmesi için (ki bu sayı yaklaşık olarak 200 bin civarındadır) gerekli olan çalışmalar hız kazanmıştır (Kılıcı, 1998: 121).

3.2.2.2. Çocuk İşçiliği

1979 yılında Birleşmiş Milletlerce ilan edilen Uluslar Arası Çocuk Yılı dünyanın hemen her yerinde olduğu gibi Türkiye’de de çocuk sorunlarının daha ciddi bir biçimde ele alınmasında etkili olmuştur. Çocuklara sağlanan hizmetlerin düzeyinin genişletilmesini ve bu düzenlemelerin süreklilik kazanmasını amaçlayan bir çocuk politikasının hazırlanmasının ve bu politikanın ülkelerin kalkınma planlarında yer almasının temin edilmesinin amaçlandığı (Kut, 1989: 135) bu yıl, ülkelerin çocuk emeğini biraz daha sağlam bir zeminde tartışmalarını olanaklı hale getirmiştir.

Türkiye’de 1990’lı yıllara gelindiğinde çalışan çocukların BM kararlarına da uygun olarak asgari çalışma yaşının 14’e yükseltildiği görülmektedir. 26.11.1992 gün 3849 No’lu yasayla 13 yaş altındaki çocukların demir yolunda, 14 yaş altı çocukların maden ocakları, 10’dan fazla işçi istihdam edilen fabrikalarda çalıştırılmaları yasaklanmıştır (İLO, 2000: 75)

1945’te getirilen zorunlu eğitim yasası, 12 yaşından küçük çocukların çalıştırılmasının engellenmesi bakımından önemlidir ancak yeterli değildir. Gerek eğitim biçimindeki yetersizlikler gerekse, eğitim olanaklarının her yerde bulunmaması gibi nedenlerden ötürü bu karar yeterli bir biçimde uygulanamamıştır. Daha sonra getirilen çıraklık okulu yasası ve sonrasında oluşturulan çırak okulları ve meslek eğitim okulları ise çalışan çocuklar açısından ikili bir anlam arz etmektedir.

Çocukların sanayide çalıştırılmasıyla bir yandan düşük maliyetle iş gücünün ve iş yerlerinde grev kırıcılığın oluşması sağlanırken (Koç, 2002: 96) bir yandan da çocukların eğitim görürken çalışabilmelerinin ve işlerinde uzmanlaşmalarının da temeli oluşturulmuştur. Buna karşın bu çabaların şehirlerde etkili sonuçlar yaratırken aynı sonucun kırsal alanlarda elde edilmediği görülmektedir. 1991 yılında DİE'nin yaptığı bir araştırmaya göre 12-14 yaş arasında okuyan çocukların oranı (% 42.6) çalışan çocukların oranından (% 30.9) fazlayken, 15-19 yaş arası çocuklarda durum tam tersi yönde gelişmektedir (DİE, 1992: 151).

Türkiye'de kalkınma planlarının uygulandığı dönemlerde çocuk emeğinin istismarının önlenmesinin de bu dönemde plan içine alındığı ve bu doğrultuda yasal düzenlemelerin getirildiği dikkati çekmektedir. Dördüncü beş yıllık kalkınma planının uygulandığı dönemde, 1 Haziran 1982'de 7.11.1979 tarih ve 2253 sayılı çocuk mahkemelerinin kuruluşu, görev ve mahkemelerin uygulanmasına ilişkin yönetmeliğin çıkarılması, bu dönemde çocuk emeğinin kullanım ve istismarının önlenmesine yönelik atılan önemli bir adımdır. Yine 27.5.1983 tarihinde 2828 sayılı 'Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Uygulanmasına İlişkin Kanun'un yürürlüğe girmesi de çocuk emeğinin pek çok alanda kullanılmasının önünün kesilmesinde etkili olan önemli bir kanundur. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ise çalışmaların daha çok korunmaya muhtaç çocuklar, ve bu çocuklar arasında da fiziksel engeli bulunan çocuklar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Kut, 1989: 135).

1945'te ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi etkisini ağırlıklı olarak yine 1980 sonrası dönemde göstermeye başlamıştır. Nitelikli iş gücünün önemli bir ekonomi politikayı oluşturduğu bu dönemde aynı oranda olmamakla birlikte ortaokul, lise ve

üniversite mezunlarında da artış gözlenmiştir. Örneğin ilk öğretimde okullaşma oranı % 112.6 iken 1986 yılında % 113.3'e, yüksek öğretimde ise aynı yıllarda % 8.2'den % 11.5'e yükseldiği dikkati çekmektedir. Ortaöğretimdeki okullaşma oranındaki artışında yüksek öğretimdeki artış oranlarına benzer bir nitelik arz etmektedir (Kut, 1989: 137).

Bilindiği gibi işsizlik oranındaki artış ucuz emeğin meşrulaşmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Nüfus yoğunluğu ise yine işsizliğin artışını sağlayan önemli bir etmendir. 1983 yılına bakıldığında bu dönemde açık kayıtlı işsizler oranı % 3.5 iken bu oranın 1986 yılında % 5.6'ya yükseldiği dikkati çekmektedir (Kut, 1989: 137). 1999 yılında bu oran % 10,4 (1 252 000) civarına ulaşmıştır (DİE, 2000: 232). Tüm bu sorunlar ise beraberinde yoksullaşmayı ve dolayısıyla 'ucuz iş gücü' olgusunun iş gücünde meşru bir hale gelmesine neden olmuştur. Tüm bu veriler ışığında ise 1980 sonrasında iş gücünde ucuz emek olarak çalıştırılan çocukların sayısında bir artışın gözlemlendiğini söylemek gerekmektedir. 1985'te çocukların yaş gruplarına göre durumları şu şekildedir:

Tablo-4: 12-19 yaş arası grubun Türkiye nüfusu içindeki dağılımları

yaş dilimleri	Genel nüfus	Çalışan Nüfus	Çalışma Oranı
12 -14	2.784.229	611.031	21.96
15-19	5.372.624	2.133.945	39.72

Kaynak: Zeytinoğlu, Sezen, 1989: 243.

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi 1985 yılında çalışan çocukların oranının oldukça fazla olduğu dikkati çekmekte, 15 yaşın altında çalışan çocukların oranının ise hiç de küçümsenmeyecek düzeyde olduğu (% 21.96) görülmektedir. Çıraklık ve Meslek Eğitim Kanununa göre çocukların 13 yaşını doldurmadan önce çalıştırılmaları yasaklanmış olmasına karşın yukarıdaki tablo, 13 yaşın altında pek

çok çocuğun kayıt dışı istihdam edilmiş olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla 1977 yılında yürürlüğe konmuş olan Çırak, Kalfa ve Ustalık Kanunun bu dönemde işlevini yeterli bir şekilde yerine getirmemiş olduğu görülmektedir. Ortaya çıkan bu problem ise beraberinde Çıraklık kanununda düzenlemelere gidilmesi ihtiyacını getirmiştir. 1986 yılında Çıraklık ve Meslek Eğitimi adı altında çıkarılan bu yeni yasaya göre, çıraklık sözleşmesi yapmaksızın çocuk istihdam eden, ustalık belgesine sahip olmaksızın yanında çocuk çalıştıran işverenlere uygulanacak yaptırımlar, işyerinin geçici olarak kapatılmasına kadar arttırılmıştır. Yeni yasayla, çırak olarak çalışan çocuklara öğrenci statüsü verilmiş ve haftada 8 saatten aşağı olmamak üzere mesleki eğitim görmeleri hükmüne bağlanmıştır (Zeytinoglu, 1989: 245). Ancak yine bu sözleşmede yer alan çırakların aldıkları ücretin asgari ücretin % 30'undan az olmama şartı, yıllık zam oranının ise % 5 oranında tutulmasının şart konması vb. maddelerin çocuk haklarını korumaktan uzak maddeler olduğu görülmektedir. Çocukların harçlık değil de yaşamlarını idame etmek için çalıştıkları düşünüldüğünde bu oranın oldukça düşük olduğu dikkati çekmektedir. Üstelik, yine bu kanun, 15 yaşından küçük çocukların kayıt dışı istihdam edilmesine de bütünüyle engel olamamaktadır.

1990'lara gelindiğinde 6-18 yaş arası çocuklardaki işsizlik oranında bu dönemde önemli bir artışın görülmesi ise Çıraklık Sözleşmesi ve çocuk haklarının korunmasına yönelik çıkartılan diğer kanun maddelerinin işlevini yerine getirmeye başladığını göstermektedir. Bu dönemde işgücüne dahil olanların yaş ortalamalarında da bir artışın olduğu dikkati çekmektedir. 1994 yılında 6-9 yaş arası çalışan çocuk sayısı 131 000 iken 1999'da bu sayı 42 000'e düşmüş; 10-11 yaş grubunda çalışan çocuk sayısı 1994'te 725 000 iken 1999'da 431 000'e; 15-17 yaş grubunda çalışan çocuk sayısı

1994'te 1 396 000 iken 1999'da 1 290 000'e düştüğü görölmektedir (DİE, 2002: 4). Çocuk emeğindeki azalma dikkati çekerken bu azalmaya paralel olarak 18-19 yaş grubundaki çocukların çalışma oranlarında da bir artışın gözlemlendiği dolayısıyla genel anlamda çocuk emeğinin iş gücünde kullanılma oranında azalmanın yaşandığı görölmektedir. buna karşın 1994 yılında da 15-17 yaş arasında 1 290 000 çocuğın iş gücünde kullanımına devam edilmesi ise bu konuyla ilgili yapılan çalışmaların tam anlamıyla yeterli olamadığını açıkça göstermektedir.

Tüm bu açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda, 1945'ten 2000'li yılların başına kadarki süreçte Türkiye'de çocuk emeğinin kullanılması ve istismarının önlenmesine yönelik çabaların yeterli olmadığı görölmektedir. Çocuklar küçük yaşlardan itibaren oldukça düşük ücretlerle ağır çalışma saatlerine maruz kalarak çalışmaya devam etmektedirler. 2004 yılında çocuk emeğine ilişkin yukarıda anlatılan sürecin aynı şekilde devam edip etmediği ise, Ankara Sanayi Bölgesinde çocuk emeğinin kullanım ve istismarıyla ilgili nicel bir araştırmayla belirlenmeye çalışılacaktır.

4. BÖLÜM: BULGULAR VE TARTIŞMA

Merkantalist dönemden günümüze kadarki süreçte emek piyasasında meydana gelen değişimlere paralel olarak çocuk emeğinin kullanımında değişimler yaşandığı ancak tüm değişimlere karşın yoksullaşmanın önüne geçilememesinden kaynaklı çocuk emeğinin kullanımının ve istismarının önüne geçilemediği önceki bölümde ayrıntılarıyla görüldü. Burada ise Türkiye’de Ankara Ulus Sanayi Bölgesi örneğinde çocuk emeğinin istismarının günümüzde de devam edip etmediği ve ediyorsa bu istismarın hangi biçim ve boyutlarda şekillendiği gösterilmeye çalışılacaktır. 102 örnek üzerinden gerçekleştirilen bu alan araştırmasında bu sorular yanıtlanmadan önce örneklemin genel özelliklerine kısaca değinmek gerekmektedir.

4.1. Örneklem İlişkin Genel Veriler

Çocukların istismara uğrama nedenlerini, karşılaştıkları istismarları ve bu istismarların düzey ve biçimlerini belirlemeden önce görüşmenin yapıldığı çocukları genel özellikleriyle tanımak yerinde olacaktır.

Tablo-5: Örneklem Genel Verileri

		Sayı	Yüzde
Şu Anki Yaşı	14-15	33	32.4
	16-17	59	57.8
	18-19	10	9.8
	Toplam	102	100.0
Çalışmaya Başladığı Yaş	10-12	9	8.8
	13-15	84	82.4
	16-18	9	8.8
	Toplam	102	100.0
Ağırlıklı İkamet Ettiği Semt	Altındağ	26	25.5
	Keçiören	34	33.3
	Mamak	14	13.7
	Yenimahalle	7	6.9
	Dikmen	6	5.9
	Kırkkonaklar	3	2.9
	Pursaklar	3	3.0
	Oran Mahallesi	3	2.9
	Sincan	6	5.9

	Toplam	102	100.0
İkamet Biçimi	Ailesiyle Kalanlar	79	77.5
	Akrabalarıyla Kalanlar	5	4.9
	Arkadaşlarıyla Kalanlar	12	11.7
	Kardeşi/Kardeşleriyle Kalanlar	6	5.9
	Toplam	102	100.0
Öğrenim Düzeyi	İlköğretim Mezunu	100	98.0
	Lise Mezunu	2	2.0
	Toplam	102	100.0
Çalıştıkları Yer	Oto Tamir, Bakım, Onarım	71	69.7
	Matbaa İşçisi	14	13.7
	Kuaför	13	12.7
	Diğer	4	3.9
	Toplam	102	100.0

Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocukların yaş dağılımlarına bakıldığında 15 yaşından sonra çalışmaya başlayan çocukların ağırlıklı bir yüzdeye sahip oldukları görülmektedir. Yaş dağılımının ise özellikle 16-17 arasındaki yaşlarda yoğunluk gösterdiği dikkati çekmektedir (% 57.8). Bilindiği gibi Türkiye'de 26.11.1992 gün 3849 No'lu yasayla 13 yaş altındaki çocukların demir yolunda, 14 yaş altı çocukların maden ocakları, 10'dan fazla işçi istihdam edilen fabrikalarda çalıştırılmaları yasaklanmıştır (İLO, 2000: 75). Dolayısıyla 14 yaşından küçük çocukların çalıştırılmalarına yönelik getirilen yasağın ve 1945 yılında getirilmiş olan zorunlu eğitim yasasının pratikte anlamlı bir yansımasını bulduğu görülmektedir³⁴. Buna karşın 16-17 yaş grubu arasındaki yaşlarda yoğunlaşan çalışan çocukların varlığı, işverenlerin küçük yaştaki çocukları çalıştırmaya yönelik tavırlarını korumaya devam ettiğini göstermektedir. Bu durum ise 1990'lı yıllardaki çocuk istihdam oranıyla günümüz emek piyasasındaki çocuk istihdam oranları arasında olumlu yönde fazla

³⁴ Örneklemin yaş dağılımına gruplamadan bakıldığında yaşların 15 yaş sonrasında yoğunluk kazandığı görülmüş, 15-17 yaş arasındaki çocukların oranı ise % 86.2 olarak saptanmıştır.

bir değişimin olmadığını göstermektedir. DİE'nin 1999 yılında yapmış olduğu bir araştırmaya göre bu tarihte çalışan çocukların oranı şu şekildedir;

**Tablo-6: 1998 Yılında Çocukların Çalıştıkları
İş ve Faaliyet Kolları**

(000)

Yaş Grubu	Ücretli Veya Maaşlı	Yevmiyeli	Kendi Hesabına Veya İşveren	Ücretsiz Aile İşçisi
6-9	-	2	-	40
10-14	78	98	19	274
15-17	309	158	12	646

DİE, Çocuk İş Gücü, 1999: 30

Bu istatistiksel analizde de çalışan çocukların oranının oldukça fazla olduğu, çalışan çocukların yaşlarının ise 15-17 yaş grubu arasında yoğunlaştığı görölmektedir. DİE'nin yapmış olduğu bu araştırmada çocukların işe başlama yaşları 10-14 yaş grubu arasında yoğunlaşırken, bu yaş grubunda sanayide çalışan çocukların 15-17 yaş grubuna oranla oldukça düşük olduğu da dikkati çekmektedir. Bu araştırma da günümüzde çalışmaya başlama yaşında yine çok fazla değişiklik olmadığını ortaya koymaktadır. Bu araştırmada da Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocukların 13-15 yaş grubunda yoğunlaştığı (% 82.4) görölmektedir. Bu yaş gurubunda yer alan çocukların ise çoğunlukla 15 yaşında oldukları saptanmıştır. 12 yaşın altında çalışan çocuğa çok fazla rastlanmaması ise yine getirilmiş olan yasal düzenlemelerle bağlantılandırılabilir.

Yukarıda çocukların ağırlıklı olarak ikamet ettikleri yerleşim yerleri incelendiğinde çocukların çoğunlukla Ankara'da, gecekondulaşmanın yoğun olduğu bölgelerde yaşadıkları, diğer bir değişle daha çok yoksulluk ve göç oranlarının fazla olduğu mahallelerde ikamet ettikleri dikkati çekmektedir. Yapılan görüşmelerde Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocuklar ağırlıklı olarak Altındağ (% 25.5), Keçiören (%)

33.3) ve Mamak'ta (% 13.7) yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu mahalleler bir yandan gecekondulaşmanın yoğun olduğu, ekonomik düzeyi düşük yerleşim yerleriyken diğer yandan da çocukların çalıştıkları yere (Ulus Sanayi bölgesi) yakın olan yerleşim yerleridir.

Yukarıdaki tabloda çocukların öğrenim düzeylerinin oldukça düşük olduğu dikkati çekmektedir. Eğitim düzeyinin düşük çıkmasında Çıraklık Eğitim Merkezinde öğrenim gören 51 çocuğun çoğunlukla kendilerini lise öğrenimi görüyor kabul etmemelerinin büyük bir etkisi vardır. Dolayısıyla denebilir ki örneklemin % 98'i örgün öğrenime devam etmemektedir. Ancak mesleki öğrenim gören yani ÇEM'de öğrenimine devam eden ve bir yandan da çalışan çocukların oranı % 50 kadardır³⁵.

Bilindiği gibi nitelikli iş gücü açığı Türkiye'de 1980'li yıllara kadar kendini sürekli olarak hissettiren bir olgu olmuştur. Bu açığın giderilmesinin birinci ayağını eğitim oluştururken, aynı iş sektöründe uzun süre çalışarak deneyim kazanmak ise ikinci ayağı oluşturmaktadır. Bu araştırmada ise çocukların eğitim düzeylerinin oldukça düşük olduğu gözlenirken, Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocukların şu an % 69,7 oranında oto tamir, bakım gibi sektörlerde çalıştıkları, bundan önceki işlerinde aynı iş sektöründe çalışma oranlarının ise oldukça düşük olduğu (% 11,8) görülmektedir. Bu oranın düşük çıkmasında çocukların çalışmaya çoğunlukla 14 yaşında başlamalarının da etkisi vardır kuşkusuz ancak bu durum yine de uzun süredir sanayide çalışan çocukların iş sektörlerinde sürekli olarak değişiklik yapmış olmalarını açıklayamamaktadır.

³⁵ Sanayide çalışan çocukların %50'sinin mesleki öğrenim gördüğü sonucuna, Örneklemin 51 tanesinin Çıraklık Eğitim Merkezinde öğrenim gördüğü bilgisinden yola çıkılarak varılmıştır.

4.2. Çocuk İşçiliğinin Temelleri

Çocuk işçilerin karşılaştıkları istismar ve bu istismarların biçim ve düzeyleri ele alınmadan önce çocukların çalışmalarının nedenlerinin ortaya konması, yani çocukların istismar edilmesine zemin hazırlayan koşulların belirlenmesi gerekmektedir.

4.2.1. Ülkenin Ekonomik ve Sosyal Yapısı

Bilindiği gibi Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde ağır sanayinin yeteri kadar gelişmemiş olması, ihracatın düşük olması, ihraç mallarının üretimindeki yetersizlik, borçlanma vb. nedenlere bağlı olarak, kır-kent arasında ve kent merkezlerinde de sınıflar arasında meydana gelen farklılıklar, yoksullaşmayı beraberinde getirmektedir. Sanayileşmenin birkaç şehirde yoğunluk göstermesi beraberinde göç olgusunu getirirken, özellikle iş yerlerinin bu merkezi şehirlerdeki artan nüfusun taleplerine karşılık verememesi ise, işsizlik ve ucuz işgücünün kullanımını meşru hale getirmektedir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bu süreç her zaman aynı biçimde gerçekleşmemektedir. Örneğin 1970’li yıllara kadar yurt içi göçte önemli oranlarda artış meydana gelirken 1970’li yıllardan itibaren bu oranlarda azalmanın yaşandığı dikkati çekmektedir (bk. DİE, 2000; 24). Bu azalmaya merkezi yerleşim yerlerindeki yoksullaşmada gözlenen artış neden olarak gösterilebilir. Çocuk işçiliği ise ucuz iş gücünün kullanımında önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Özellikle sanayisi küçük üreticiliğe dayalı olan ve kola dayalı emeğin sıklıkla kullanıldığı Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde çocuk emeği, gerek ucuz iş gücünün kullanımında gerekse üretim ilişkilerinde hegemonyanın çok daha güçlü bir biçimde kurulmasında önemli bir kaynağı oluşturmaktadır.

Yapılan bu araştırmada da çocukların çalıştıkları yerlerin genellikle küçük işletmelerden, yani ağır sanayinin kullanılmadığı, çalışan kişi sayısının az sayıda olduğu ve kola dayalı emeğin temele alındığı işletmelerden oluştuğu görülmektedir.

Tablo-7: Çocukların İş Yerinde Çalışan Kişi Sayısı

Çocukların İşyerindeki Kişi Sayısı	Sayı	Yüzde
2-5 Kişi	62	60.8
6-10 Kişi	19	18.6
11-15 Kişi	15	14.7
16+ Kişi	6	5.9
Toplam	102	100.0

Araştırmanın gerçekleştirildiği işletmelere bakıldığında bu işletmelerde çalışan ortalama kişi sayısının % 60.8'inin 2-5 kişiden, % 18.6'sının ise 5-10 kişiden oluştuğu görülmekte, bu oranlar ise çocukların çalıştıkları iş yerlerinin toplam % 79.4 oranında küçük işletmelerden oluştuğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla çocuk emeğinin kullanımı, yukarıda da belirtildiği üzere, ağırlıklı olarak kola dayalı emeğin belirgin olduğu, ucuz iş gücünün rahat kullanımının sağlanabildiği, az gelişmiş sanayi sektörlerini oluşturan küçük işletmelerde işlerliğini sürdürmektedir. Bu durum İngiltere ya da Amerika'nın, sanayileşmenin yeni başladığı ve henüz bugünkü teknolojik gelişimin gerçekleşmediği 19. yüzyıldaki görünümüne benzemektedir. Üretimini Taylorist politikalarla ve kaynağını bu politikalardan alan fordist üretim biçimini yani bant tipi üretim biçimini kullanarak şekillendiren bu dönemde (Boratav, 1987:121) emeğin özelleştirilmesi, standardizasyonu ve basitleştirilmesi ilkelerinin temele alınması bu dönemlerde sanayi sektörlerinde çocuk emeğinin kullanımını oldukça meşru ve sıkça karşılaşılan bir durum haline getirmiştir. Günümüzde ise çocuklar, bu ülkelerde, daha çok küreselleşmenin getirisi olan sanayide teknolojik gelişimler ve esnek üretimin şekillenmesi sonucunda hizmet sektöründe çalıştırılırken, Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde, yine bu ülkelerin sanayisinin ve ekonomik yapısının gelişim çizgisine

paralel olarak, kola dayalı emeğin yoğun olduğu sektörlerde (özellikle montaj sanayide) kullanımına devam edilmektedir. Bu durum ise bir yandan Türkiye vb. ülkelerde, günümüz ekonomi politikalarının gelişmiş ülkelerdeki gibi uygulanmadığını gösterirken bir yandan da bu ülkelerde çalışan çocukların günümüz küresel dünyasında da ağır iş koşullarında çalışma koşullarının devam ettiğini göstermektedir. Daha önceki bulgular da görüldüğü gibi araştırmanın yapıldığı Ulus Sanayi bölgesinde, çalışan çocukların % 50'si sigortasız yani kaçak işçi statüsünde çalıştırılmaktadır. Türkiye'deki iş sektörlerinin ağırlıklı olarak küçük işletmelerden oluşmasının çocukların çalıştırılmasında önemli bir neden oluşturup oluşturmadığının anlaşılabilmesi için, burada herhangi mesleki bir eğitim alan çocuklarla mesleki hiçbir eğitim almamış olan çocukların çalıştıkları yerlerin farklı olup olmadığının da incelenmesi gerekmektedir.

Tablo-8: Çocukların Mesleki Eğitim Alma Oranları ve Çalıştıkları İş Yerinin Büyüklüğü

İş Yerinde Çalışan Kişi Sayısı	Mesleki Eğitim Alma Durumlarına Göre Çocukların Sanayide Çalışma Oranları				Toplam	
	Çıraklık Eğitim Merkezine Giden		Mesleki Hiçbir Eğitim Almayan			
	S	%	S	%	S	%
2-5 Kişi	25	49.0	37	72.6	62	60.7
6-10 Kişi	12	23.5	7	13.7	19	18.6
11-15 Kişi	8	15.7	7	13.7	15	14.7
16+ Kişi	6	11.8	-	-	6	6.0
Toplam	51	100.0	51	100.0	102	100.0

$$\chi^2=9,705$$

$$P>0,05$$

Yukarıdaki istatistiksel analizde, çocukların çalıştıkları işletmelerin büyüklüğüyle mesleki herhangi bir eğitim alma oranları arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı görülmektedir. Çocukların sigortasız dolayısıyla kaçak çalıştırıldığı işletmeler de tahmin edilebileceği üzere ağırlıklı olarak herhangi bir eğitim almamış

olan çocukları (% 72.6) tercih etmektedir. Buna karşın sigortalı olsun ya da olmasın çocukların ağırlıklı olarak küçük işletmelerde çalıştırıldıkları da yine yukarıdaki istatistiksel analizde açıkça görülmektedir. Buna karşın, 16 kişiden fazla işçinin çalıştırıldığı işletmelerde mesleki herhangi bir eğitim almamış olan çocukların çalıştırılmadığı, 18 yaşından küçük çocuklar çalıştırılıyorsa da bu çocukların ÇEM’de öğrenim gören ve sigortalarının yarısı ÇEM tarafından karşılanan çocuklardan oluştuğu gözlenmektedir (% 11.8). Yine iş yerlerinin konumunun anlaşılabilmesi için, görüşmenin yapıldığı çocukların çalıştıkları yerde kendilerinin dışında 18 yaşından küçük başka kaç çocuğun olduğunun da belirlenmesi gerekmektedir.

Tablo-9: Çalıştıkları Yerde 18 Yaşından Küçük Çalışan Çocuk Sayısı

Çalışan Çocuk Sayısı	Sayı	Yüzde
Bir Kişi	57	55.9
2-5 Kişi	44	43.1
6-9 Kişi	1	1.0
Toplam	102	100.0

Yukarıdaki tabloda Ulus Sanayi Bölgesi’nde çalışan çocukların % 55.9’u çalıştıkları yerde kendilerinden başka çalışan çocuğun olmadığını belirtirken, % 43.1’i ise çalıştıkları yerde 18 yaşında çalışan toplam kişi sayısının 2-5 kişi arasında olduğunu belirtmişlerdir.

İş yerlerinde çalışan kişi sayısının, iş kollarıyla ilişkisine bakıldığında ise karşımıza aşağıdaki gibi bir tablo çıkmaktadır.

Tablo-10: Çalışılan İş Kolu ve İş Yerinde Çalışan Kişi Sayısı

İş Yerinde Çalışan Kişi Sayısı	Çalışılan İş Kolu				Toplam	
	Oto Tamir, Bakım Onarım		Diğer			
	S	%	S	%	S	%
2-5 Kişi	37	62.7	25	58.2	62	60.8
6-10 Kişi	1	23.7	5	11.6	19	18.6

11-15 Kişi	6	10.2	9	20.9	15	14.7
16+ Kişi	2	3.4	4	9.3	6	5.9
Toplam	59	100.0	43	100.0	102	100.0

$$\chi^2=5,477$$

$$P>0.05$$

Yukarıda yapılan istatistiksel analizde, işyerinde çalışan kişi sayısı ile, çalışılan iş kolu arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla çalışılan iş kolunun işyerinin büyüklüğünde herhangi bir etkiye sahip olmadığı ve çocukların çalıştıkları yerlerin çoğunlukla küçük işletmeler olduğu görülmektedir. bununla birlikte yapılan araştırmada oto tamir bakım onarımla ilgili sektörler ve diğer grup içerisinde yer alan kuaförler ağırlıklı olarak küçük işletmeler olarak karşımıza çıkarken yine diğer grup içinde yer alan matbaa atölyeleri karşımıza 10 kişiden daha fazla işçiyi çalıştıran (% 71,4) ve dolayısıyla diğer işletmelere oranla kazancı biraz daha fazla olan, ancak basit el emeğinin kullanılması nedeniyle de yine küçük işletme olarak kabul edilebilecek işletmeler olarak çıkmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, çocukların % 55.9'u çalıştıkları yerde kendilerinden başka çalışan çocuğun olmadığını belirtirken, % 43.1'i ise çalıştıkları yerde 18 yaşından küçük çalışan toplam kişi sayısının 2-5 kişi arasında olduğunu belirtmişlerdir (Tablo-7). Çocukların ağırlıklı olarak (% 82,4) oto tamir-bakım atölyeleri gibi küçük işletmelerde çalıştırılıyor olması ise (Tablo-19) çocuk emeğinin kola dayalı küçük işletmelerde yoğun bir biçimde kullanıldığını göstermektedir. Çocukların çalıştıkları yerlerin küçük işletmeler olması çalışan çocuk sayısının az olmasında bir etmen olarak kabul edilebilir.

Çocukların çalıştıkları yerlerin küçük işletmeler olmasının yanı sıra düşük ücretle çalıştırarak maliyeti düşürme istemi de işverenin, çocuk işçi çalıştırmasında önemli bir etmen olarak görülebilir. Bilindiği gibi özellikle Türkiye'de çocuk emeğinin kullanımının önlenmesi için bir takım yasal düzenlemeler getirilmiş,

zorunlu öğrenim süresi sekiz yıla çıkartılarak 15 yaşın altındaki çocukların çalıştırılması zorlaştırılmıştır. Dolayısıyla, iş yerlerinde 15 yaşın altında çalışan çocuğa genelde rastlanmamış olmasının bir nedeninin de getirilen bu yasal düzenlemeler olduğu söylenebilir. Oto tamir atölyesinin sahibi olan Veli Bey'in açıklamaları, günümüzde 15 yaş altı çocukların çalıştırılma oranlarının oldukça azaldığını kanıtlar niteliktedir. Ankara Şereflikoçhisar doğumlu olan Veli Bey bu durumu kendi penceresinden şu şekilde ifade etmektedir; “Önceden buralarda 7 yaşında çocukları bile çalıştırabiliyorduk. Artık her şey çok değişti. Şimdi öyle 7 yaşında 10 yaşında çalışan çocuk bulamazsın kolay kolay.” Veli Bey'in söyleminden de anlaşıldığı gibi günümüzde 15 yaşın altında çalışan çocukların sanayide bulunmaması, iş yeri sahiplerini hoşnut etmemekle birlikte iş yeri sahiplerinin başka bir çözüm bulamadıklarından bu durumu kabullendiklerini de göstermektedir.

Tüm bu açıklamaların ışığında işletme sahiplerinin, çocukları çalıştırma nedenlerini ortaya koyduktan sonra, çocukların bu işletmelerde çalışma nedenlerinin de belirlenmesi gerekmektedir.

4.2.2. Ekonomik Krizler

Bilindiği gibi ekonomik kriz ülke ekonomisinde özellikle de sınıfsal farklılıkları arttıran ve olumsuz sonuçlara neden olan ve sanayileşmenin başlangıcından günümüze kadarki süreçte karşımıza pek çok kere çıkmış olan bir gerçekliktir. Yine bu ekonomik krizler uygulanan ekonomik politikalarda farklı çözümlerin aranmasına neden olurken, getirilen çözümler ise emek piyasasında ve dolayısıyla çocuk emeğinde farklı oluşumların şekillenmesine neden olmaktadır.

Örneğin, 1929 dünya bunalımı serbest piyasa ekonomisinden refah devleti modeline geçilmesinde etkili olurken, 1970 dünya bunalımı da emek piyasasında küresel politikaların uygulanmasında etkili olmuştur. Yaşanan ekonomik krizlerin ülkelere yansımaları da gelişmişlik-az gelişmişlik ayırımına göre değişim göstermektedir. Krizler, dünya ölçeğinde gelişmişlik- az gelişmişlik arasındaki farklılıkları arttırdığı gibi ulusal düzlemde de yoksulluk oranlarının artmasına yol açmaktadır. Krizlerle birlikte pek çok iş yeri kapanmakta bu durum ise işsizlik ve yoksulluğun artmasına dolayısıyla çocuk emeğinin kullanılması için gerekli olan koşulların artmasına neden olmaktadır. Her kriz döneminde olduğu gibi Türkiye’de 2001 yılında yaşanmış olan krizde de, her ne kadar toplumun her kesimi bundan etkilenmiş olsa da, ağır faturayı toplumun alt kesimleri ödemek zorunda kalmıştır. Yine bilindiği gibi ağır sanayi araçlarını kullanmayan ve basit el emeğini temele alan küçük üreticiler de bu krizde yine ağır faturayı ödeyen kesimlerden birini oluşturmuştur. 2001 yılının sonunda küçük üreticilerin gerçekleştirmiş olduğu eylemler bunun açık bir kanıtıdır. Krizin bu gözlenen etkisi çocuk işçiliği açısından ikili bir sonuca yol açmıştır. Bir yandan küçük üreticiliği temele alan işletmelerde işverenlerin ucuz işgücü çalıştırma istemleri artarken diğer yandan da çocukların sanayide çalışma gereksinimlerinde artış gözlenmiştir. Dolayısıyla iş verenin ucuz iç gücü ihtiyacında meydana gelen artışla toplumun özellikle alt kesimlerinde meydana gelen yoksullaşma, arz ve talep arasında bir denge oluşturmuş ve böylece, yaşanan bu ekonomik kriz, çocuk işçiliğinin kullanımının meşru bir hal almasına katkı sağlamıştır. Ulus Sanayi Bölgesi’nde çalışan çocuklar üzerine yapılan bu araştırmada da bu durumun desteklendiği görülmektedir;

Tablo- 11: Çocukların 2001 Yılı Krizi Öncesinde Çalışma Durumu

Kriz Öncesinde Çalışma Durumu	Sayı	Yüzde
-------------------------------	------	-------

Çalışmıyordum	56	54.9
Sadece Yazın Çalışıyordum	12	11.8
Nadiren Çalışıyordum	10	9.8
Çoğunlukla Çalışıyordum	24	23.5
Toplam	102	100.0

Görüldüğü gibi çocukların % 54.9'u kriz öncesi dönemde çalışmazken, % 11.8'i sadece yazları çalıştıklarını ifade etmektedirler. Dolayısıyla ev içi geçimde bir değişimin olmamasında çocukların çalışmaya başlamalarının önemli bir etkisi olduğu düşünülmektedir. 17 yaşında olan Mehmet okula gidememe ve sanayide çalışma nedenini 2001 yılında yaşanmış olan ekonomik krize dayandırmakta ve bu nedenleri şu şekilde anlatmaktadır;

“Önceden bizim bakkalımız vardı. Okula gidiyordum o zamanlar. Öğleden sonraları babama yardım ediyordum. Krizden sonra dükkan battı. Çalışmaya başladım ben de. Okumayı istiyordum ama olmadı işte. Ablam var bi tane. Üniversiteye gitti o. İşletmede okudu. Şimdi özel bi yerde muhasebecilik yapıyor. Geçinemeyince babam okutamadı beni. Burada çalışmaya başladım ben de.”

Çocukların 2001 yılı öncesinde çalışmama nedenlerinin krizle ilişkili olup olmadığının tam olarak ortaya konabilmesi içinse öncelikle bu dönemde çocukların kaç yaşında olduğunun belirlenmesi gerekmektedir.

Tablo-12: Yaş Gruplarına Göre Çocukların 2001 Yılı Kriz Dönemi Öncesinde Çalışma Durumları

Kriz Öncesinde Çalışma Durumu	16-17 Yaş		18-19 Yaş		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Çalışmayanlar	30	50.8	2	20.0	56	54.9
Sadece Yazın Çalışanlar	8	13.6	2	20.0	12	11.8
Nadiren Çalışanlar	5	8.5	1	10.0	10	9.8
Çoğunlukla Çalışanlar	16	27.1	5	50.0	24	23.5
Toplam	59	100.0	10	100.0	102	100.0

Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocuklardan bugün için 14-15 yaş grubunda (kriz öncesi dönemde 11-12 yaş grubunda) olan çocukların kriz öncesinde % 72.7 oranında çalışmadıkları saptanmıştır. Geriye kalan çocukların yaş dağılımlarına göre kriz öncesi dönemdeki çalışma durumlarına bakıldığında ise yaştaki artışa paralel olarak çalışma oranlarında da bir artış gözlemlendiği dikkati çekmektedir. 16-17 yaş grubunda olan çocuklar kriz öncesi dönemde % 27.1 oranında, 18-19 yaş grubu arasındaki çocuklar ise % 50.0 oranında kriz öncesi dönemde 'çoğunlukla çalıştıklarını' ifade etmişlerdir. Dolayısıyla çocukların kriz öncesinde çalışmıyor olmasının tek nedeninin ekonomik koşullar olmadığını, yaşı da (her ne kadar belirleyici bir niteliğe sahip olmasa da), bir etmen olarak karşımıza çıktığını söylemek gerekmektedir.

4.2.3. Çalışan Çocukların Aile Yapısı

Daha önce çocukların istismarının ailede başladığına ya da ailenin temel özelliklerinin çocukların çalıştırılmasında ve çocukların eğitim düzeylerinde bir etmen olduğuna değinilmişti. Burada da Ankara Ulus Sanayi Bölgesinde çalışan çocukların aile yapılarına ilişkin genel bilgiler sunulacaktır.

4.2.3.1. Çalışan Çocukların Aile Yapılarına İlişkin Genel Bulgular

Ailenin çocukların çalışmasında bir etken olup olmadığının belirlenebilmesi için öncelikle Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocukların ailelerinin genel özelliklerinin tanımlanması gerekmektedir.

Tablo-13: Çalışan Çocukların Aile Yapılarına İlişkin Genel Veriler

Değişkenler	Değişkenlerin Dağılım Biçimleri	Sayı	Yüzde
Hanedeki Kişi Sayısı	1-3	5	4.9
	4-6	79	77.5

	7-9	18	17.6
	Toplam	102	100.0
Aile Tipi	Çekirdek Aile	84	82.4
	Geniş Aile	18	17.6
	Toplam	102	100.0
Ailenin Hayatta Olma Durumu	Tüm Ailem Hayatta	96	94.1
	Babam Hayatta Değil	6	5.9
	Toplam	102	100.0
Ailede Çalışan Kişi Sayısı	Bir	6	5.9
	İki	61	59.9
	Üç	19	18.6
	Üçten Fazla	13	12.7
	Aile Fertlerinin Hepsisi	3	2.9
	Toplam	102	100.0

Ailede yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi ailedeki kişi sayısı çoğunlukla 4-6 kişi arasında yoğunlaşmakta (% 77.5), aile tipi ise daha çok çekirdek aile tipine uygun görünmektedir (% 82.4).

Görüldüğü üzere çalışan çocukların ebeveynleri çoğunlukla hayattadır (% 94.1) ve bu veri aileden birinin ölmüş olmasının, çocukların sanayide çalışmasında bir neden olarak görülemeyeceğini göstermektedir. Bununla birlikte ailesinden bir üyeyi özellikle de babalarını kaybetmiş olan çocuklar için, (ailede çalışan kişilerin ağırlıklı olarak baba ve çocuktan oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda) geçim koşullarının ve yaşam standartlarının çok daha olumsuz olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Yine ekonomik nedenlerden dolayı okuyamadığını belirten Adnan ise bu nedenleri şu şekilde anlatmaktadır;

"Babamı iki yıl önce kaybettik. İşçiydi o da benim gibi.

Ben o zamanlar üniversiteyi kazanmıştım. İşletme bölümünü.

Babamı kaybedince çalışmam gerekti. Okuyamadım. Bi daha

da sınava girmedim. Evde beş kişiyiz. Benimle abim çalışıyo bi

tek. Abim matbaada çalışıyor. O maaşla çalışıyor. Ben çırağım daha. Oto kaportada çalışıyorum. İyi benim de durumum. Haftalık 50 milyon alıyorum. Geçiniyoruz çok şükür.”

Ailede çalışan kişi sayısı % 59,9 oranında iki kişi olarak görülmektedir. görüşme yapılan kişiler arasında aile sayısı çoğunlukla 4 ya da 5 kişiden oluşurken ailede görüşmenin yapıldığı çocuğun dışında ebeveynlerden sadece birinin çalışması yani, ailede çalışan kişi sayısının % 59,9 oranında iki kişiden oluşuyor olması ise dikkat çekicidir.

4.2.3.2. Çalışan Çocukların ve Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

Çocukların ailelerinin ekonomik koşulları ele alınırken öncelikle Ulus Sanayi Bölgesi’nde çalışan çocukların neredeyse tamamının ailelerinin hayatta olduğu (% 94.1) verisinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Tablo-13). Çalışan çocukların ailedeki kişi sayısının ağırlıklı olarak 4-6 kişiden oluştuğu (% 77.5) (Tablo-13), çalışan çocukların ailelerinin % 82.4’ünün çekirdek aile olduğu (Tablo-13) ve ailede çalışan kişi sayısının da % 59.9 oranında iki kişiden oluştuğu verisi burada da önemlilik kazanmaktadır (Tablo-13). Ailenin hane sayısı çoğunlukla 4-6 kişiden oluştuğu halde ailede çalışan kişi sayısının ağırlıklı olarak 2 kişiden oluşması araştırmada anne ve babanın çalıştıkları işin ve çalışma oranlarının belirlenmesini zorunlu hale getirmektedir.

Tablo-14: Anne ve Babanın İşi

Ebeveynin İşi	Anne		Baba	
	S	%	S	%
İşsiz	99	97.1	12	11.8
Ücretli Çalışan	-	-	71	69.6
Emekli	-	-	3	2.9
Gündelikle Çalışan	3	2.9	16	15.7
Toplam	102	100.0	102	100.0

Bu tablodan da anlaşıldığı üzere çalışan çocukların ailelerinde hayatta olanlar dikkate alındığında, annenin % 97.1 oranında çalışmadığı, babanın ise % 69.6 oranında ücretli çalışan olduğu görülmektedir. Annenin çoğunlukla çalışmıyor olması, ailede çalışan kişi sayısının da ağırlıklı olarak (% 59,9) iki kişiden oluşması ise ailede çalışanların çocuk ve babanın olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu tablo, ailenin eğitim düzeyinin dışında çalıştıkları iş kolunun da, çocuğun sanayide çalışmasında ya da şu çalıştıkları iş kollarını seçiminde etkili olabileceğini göstermektedir.

Tablo-15: Ailede Sokakta Çalışan Çocuk Sayısı

Sokakta Çalışan Çocuk	Sayı	Yüzde
Yok	98	96.1
Bir Kişi	3	2.9
Üç Kişiden Fazla	1	1.0
Toplam	102	100.0

Görüldüğü gibi çalışan çocukların ailelerinde sokakta çalışan çocuk sayısı yok denecek kadar az bir orana sahiptir (% 2.9). Aslında çocuklarla yapılan derinlemesine görüşmelerden de anlaşılabileceği gibi³⁶ çocuklar bu soruyu genelde “Allah korusun” gibi bir yorumla cevaplamakta ve sokakta çalışan çocukların sosyal statülerinin onların durumundan oldukça farklı olduğu konusunda ısrarcı davranmaktadırlar.

Tablo-16: Aylık Hane Geliri

Aylık Ortalama Gelir (Milyon TL)	Sayı	Yüzde
100-240	5	4.9
250-490	32	31.4
500-740	21	20.6
750-990	32	31.4
1 000+	12	11.7
Toplam	102	100.0

³⁶ Bu görüşmelere ileriki bölümlerde yer verilecektir.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere çocukların aileleri çoğunlukla düşük gelir düzeyine sahiptir. Ağırlıklı gelir düzeyinin ise 250-990 milyon arasında değiştiği görülmektedir. Ancak bu orana çocukların kendi kazançlarının da dahil olduğu düşünüldüğünde, hane gelirinde çocuğun çalışmasının önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Çocukların ailelerinin ortalama gelir düzeyine bakıldığında ise, bu gelirin, daha önce de belirtildiği gibi, ağırlıklı olarak 250-490 milyon TL. ve 500-740 milyon TL. olduğu (Tablo-16) görülmektedir. Dolayısıyla ailede çalışan kişi sayısının ağırlıklı olarak 2 kişi olduğu göz önüne alındığında, bu gelir düzeylerinin, çocuklar çalışmadıkları takdirde geçim koşullarını oldukça zorlayacak bir değeri oluşturduğu görülmektedir. Bu açıklamaların yanı sıra bu gelir oranlarının 2001 yılı ekonomik krizi sonrasında şekillenen oranlar olduğu unutulmamalıdır. Kriz öncesinde bilindiği gibi pek çok aile görece iyi konumunu yitirmiş ve çok daha olumsuz koşullarla karşı karşıya kalmıştır.

4.2.3.3. Çalışan Çocukların ve Ailelerinin Eğitim Düzeyi

Her ne kadar ekonomik nedenler, çocukların çalışmasında önemli bir neden teşkil etse de, ailenin sosyo-kültürel düzeyinin de çocukların çalıştırılmasının meşru bir hal almasına önemli bir dayanak olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle burada ailenin eğitim düzeyinin çocukların çalıştırılmasına etkisi ele alınacaktır.

4.2.3.3.1. Ailenin Eğitim Düzeyi

Çocukların öğrenim düzeylerinden önce ailelerinin öğrenim düzeylerine yer vermek, çocukların okula gitmemelerindeki ve dolayısıyla çalışmaya başlamalarındaki nedenlerin anlaşılmasında önemli bir dayanak sağlamaktadır.

Tablo-17: Anne ve Babanın Eğitim Düzeyi

Anne ve Babanın Eğitimi	Okula Gitmedi		İlkokul Mezunu		Ortaokul Mezunu		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%
Anne	5	4.9	92	90.2	5	4.9	102	100.0
Baba	2	2.0	82	80.4	18	17.6	102	100.0

Çocukların ailelerinin eğitim düzeyinin son derece düşük olduğu görülmektedir. Anne % 90.2 oranında, baba ise % 77,5 oranında ilkokul mezunudur. Her ne kadar babanın ortaokul mezunu olma oranı anneye göre %10,8'lik bir farkla fazlalık gözetse de bu oransal farklılık babanın eğitim düzeyinin yüksek veya anneye göre daha yüksek olduğu sonucunu doğurmamaktadır çünkü her iki grupta da ilkokul mezunu ağırlıktadır.

Tablo-18: Ailedeki En Yüksek Öğrenim Düzeyi

En Yüksek Öğrenim Düzeyi	Sayı	Yüzde
İlköğretim	65	63.7
Lise	32	31.4
Üniversite	5	4.9
Toplam	102	100.0

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere ailede sadece anne ve babanın değil aile fertlerinin tümünün öğrenim düzeyi düşük görünmektedir. Burada değinilmesi gereken diğer önemli nokta ise Çıraklık Eğitim Merkezine (ÇEM)³⁷ giden çocukların kendilerini lise öğrencisi olarak görmemeleridir. Dolayısıyla sorular yanıtlanırken ailedeki en yüksek öğrenim düzeyi ağırlıklı olarak ilköğretim mezunu olarak belirlenmiş (% 63,7) ve sonrasında ÇEM'de öğrenim gören çocuklar okula devam

³⁷ Çıraklık Eğitim Merkezi ileriki bölümlerde kısaltılmış şekliyle (ÇEM olarak) kullanılacaktır.

etmeme gerekçelerini çeşitli nedenlerle açıklamışlardır. ÇEM'e giden çocukların bu durumu bu şekilde açıklamalarında okulun haftada bir gün olmasının ve öğrenimin ağırlıklı olarak mesleki öğrenime yönelik olmasının etkili olduğu düşünülmektedir.

Çocuk işçilerin ailelerinde en yüksek öğrenim düzeyine sahip kişilerin öğrenim düzeylerine bakıldığında, bu ailelerin % 63.7'sinin ilkökul, % 31.4'ünün lise ve % 4,9'unun da üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Görüldüğü gibi üniversite mezununun oranı Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocukların ailelerinde oldukça düşük iken, ilkökul mezunlarının oranı ise, en yüksek oranı oluşturmaktadır. Anne ve babanın öğrenim düzeylerine bakıldığında ise, çocukların annelerinin % 90.2'si ilkökul mezunuyken babanın öğrenim düzeyinin görece daha yüksek olduğu görülmektedir (Tablo-17).

4.2.3.3.2. Çalışan Çocukların Eğitim Düzeyi

Bilindiği gibi 1970 sonrası küresel dönemde emek piyasasında gözlenen değişimlerin, Türkiye'deki çocuk emeğine yansımalarının anlaşılması önemlidir. Bu süreçte, özellikle çocuk emeğinde gözlenen artışı ortadan kaldırmak amacıyla getirilen yasal düzenlemelerin, her ne kadar eksikleri olsa da, uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, esnek üretim, iş gücünde uzmanlaşma vb. etmenlerin temele alındığı küresel dönemde bu etmenlerin çocuk emeğinin kullanım oranına yansımalarının anlaşılmasında çalışan çocukların eğitim düzeyi oldukça önemli bir alanı oluşturmaktadır. Özellikle nitelikli iş gücünün temele alındığı, beyaz ve mavi yakalı iş gücünün üretim ilişkilerinde önemli bir yere sahip olduğu günümüzün emek piyasasında, çocuk emeğinin nitelikli iş gücüne dönüştürülme çabasının harcanıp harcanmadığının anlaşılabilmesi için, çocukların eğitim düzeyleri

ve öğrenim biçimlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Yine çalışan çocukların yeterli bir eğitim görüp görmedikleri ve görmüyorlarsa bunun nedenleri, ailenin eğitim düzeyi ve sosyo-ekonomik yapısına ilişkin sunulmuş olan veriler ışığında aşağıda netlik kazanacaktır.

Bilindiği gibi gerek nitelikli iş gücünün kazanılmasında gerekse küçük yaştaki çocukların iş gücünde kullanılmalarının ve istismarlarının önüne geçilmesinde eğitim önemli bir yere sahiptir. Her iki amacın da gerçekleştirilmesini amaçlayan Türkiye’de özellikle 1945’ten günümüze kadar bu yönde pek çok çalışma gerçekleştirilmiş, bu çalışmalar doğrultusunda da (gelişmiş ülkelerin de zorlamasıyla) pek çok düzenlemeye gidilmiştir. 1945’te ilkokula gidilmesi zorunlu hale getirilerek 12 yaşın altındaki çocukların çalıştırılmasının önüne geçilmeye çalışılmış (Koç, 2002: 96), Çıraklık Eğitim Merkezleri ve Mesleki Eğitim Liseleri açılarak da nitelikli iş gücü oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu dönemden itibaren okullaşma oranlarına bakıldığında 1950-1965 arası ilkokul mezununun % 16,9’dan % 28,8’e; orta okul ve lise mezununun % 3’ten % 4,6’ya; orta dereceli mesleki teknik okullarından mezun olanların oranlarının % 0,7’den % 1,3’e ve üniversite mezunlarının da % 0,5’ten % 0,9’a çıktığı görülmektedir (Yerasimos, 1977: 1495). Getirilmiş olan yasal düzenlemelerin az gelişmiş ülkelerde ve Türkiye’de özellikle 1980’li yıllardan itibaren etkisini göstermeye başladığına değinilmişti. Bu çalışmaların pratikteki yansımaları 1995 yılında DİE’nin yaptığı araştırma incelendiğinde aşağıdaki gibi görünmektedir;

Tablo-19: 1995 Yılında Türkiye’de Okullaşma Oranları

Öğretim Kurumu	Okullaşma Oranı	Okul Sayısı	Öğretmen	Öğrenci	Mezun Olan
Okul Öncesi Eğitim	-	5.169	9.098	148.088	-
İlkokul	90.7	4.429	233.073	6.466.648	1.218.225
Ortaokul	65.8	8.897	64.871	2.674.986	789.267

Lise	39.45	4.713	137.893	2.05	490.539
Fakülte Ve Y.Okul	13.77	741	44.086	1.107.320	116.878

DİE Türkiye İstatistik Yıllığı, 2000:151

Yapılan bu araştırmada ise normal müfredatlı Milli Eğitim'in örgün öğrenim veren okullarında okuyan ve aynı zamanda sanayide ya da hizmet sektöründe çalışan çocuklara rastlanmamıştır. 1999 yılında DİE'nin yaptığı bir araştırmaya göre de çalışan toplam çocuk sayısı 1 635 000 olarak belirlenmiştir. Bu çocuklardan okula devam edenlerin toplam oranı 294 000 iken okula devam etmeyenlerin oranı 1 341 000'dir ve bu araştırmada çocuklar ilk okulu bitirdikten sonra (10 yaşından itibaren) okula devam etmeksizin çalışma yaşamına atıldıkları belirlenmiştir (1 341 000) (DİE, 2000: 27). Çalışan çocukların çalışma sürelerinin uzunluğu dikkate alındığında örgün öğrenimin gerçekleştirildiği okullarda öğrenim gören çocukların sanayide çalışmama nedenleri anlaşılmaktadır.

Bu araştırmada ortaya çıkan veriler de, daha önce gerek DİE gerekse İLO ve UNİCEF gibi kuruluşlarca saptanan araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir. Bu araştırmada ailede en yüksek öğrenim düzeyinin % 63.7 oranında ilköğretim mezunu olduğuna daha önce değinilmişti (Tablo-18). Oysa ki, lise düzeyinde eğitim veren ÇEM'de öğrenim gören çocuk sayısı 51'dir ve bu oran en azından % 50'lik bir dilimi ifade etmektedir. Burada ilköğretim mezunu oranının fazla çıkmasının nedeni, daha önce de değinildiği gibi, ÇEM'de öğrenim gören çocukların çoğunun kendilerini lise düzeyinde bir okulun (ÇEM'in) öğrencisi olarak görmemelerinden ve kendilerini ilköğretim mezunu olarak kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır³⁸. Çocuk işçilere öğrenim düzeyleri sorulduğunda % 98.0'ı ilköğretim mezunu olduğunu söylemiştir

³⁸ Görüşmenin yapıldığı 102 çocuğun 51'i (%50'si) lise düzeyinde eğitim veren bir öğrenim merkezi olan ÇEM'de okumaktadırlar. buna karşın çocuklara öğrenim düzeyleri sorulduğunda çocukların % 98.0'ı ilköğretim mezunu olduklarını ifade ederken kendisini lise düzeyinde eğitim veren bir okulda öğrenim gören biri olarak gören kişi sayısı sadece % 2 oranındadır. Yukarıda bu çelişkinin nedeni anlatılmaktadır.

(Tablo-5). Bu analizlerden de anlaşıldığı üzere Ankara’da özellikle montaj sanayi üzerine yoğunlaşmış olan ve küçük üretimi temele alan sektörlerde çalışan çocuklardan herhangi mesleki bir eğitim almayanlarla, ÇEM’de öğrenim gören çocukların eğitim düzeyleri kıyaslandığında, aralarında pek çok farklılıklar barındırsa da, bu farklılıkların her alanda olduğunu söylemek doğru değildir.

Tablo-20: Çocukların Okula Devam Etmeme Nedenleri

Okula Gitmeme Nedeni	Sayı	Yüzde
Okuma İsteğinin Olmaması	61	59.8
Ekonomik Yetersizlikler	41	40.2
Toplam	102	100.0

Okula devam etmeme nedenlerini ise çocukların % 59.8’i ‘okuma isteklerinin olmaması’na bağlarken, % 40.2’si ise ‘ekonomik nedenler’e bağlamaktadır. Dolayısıyla yukarıdaki tabloda, ekonomik yetersizlikler, okula devam edilmemesinin nedenleri içinde ikincil sırayı alıyormuş gibi görünmektedir. Ancak burada çocukların 2001 yılı ekonomik krizinden önce de çalışıp çalışmadıkları önemli bir ayrıntıyı oluşturmaktadır. Bilindiği gibi çocukların % 54,9’u kriz öncesinde çalışmadıklarını ifade ederken, toplam % 21,6’sı ise kriz öncesinde düzenli bir işte çalışmadıklarını ifade etmişlerdir. Kriz öncesinde düzenli bir işte çalışanların oranı % 23,5’lik bir oranla oldukça az bir yüzdeyi oluşturmaktadır (Tablo- 25). Dolayısıyla, her ne kadar farkında olmasalar da, ekonomik yetersizliklerin çocukların eğitimlerine devam edememelerinde daha etkili olan bir nedeni oluşturduğu görülmektedir. Buna ek olarak ailelerin eğitim düzeylerinin düşük olması ve dolayısıyla çocuklarda, devletin örgün öğrenim veren okullarında öğrenimlerini sürdürme isteğinin aile içinde yaratılmamış olması da yine bu durumun önemli bir belirleyeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın zorunlu eğitim yasasının çocukların çalışmaya

başlama yaşlarının yükselmesinde olumlu bir etkiye sahip olduğu da görülmektedir. Yapılan görüşmelerde 14 yaşın altında herhangi bir çocuğa rastlanmamıştır. Ancak az gelişmiş ülkelerin tümü için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Örneğin Endonezya'da 9 yıl eğitim zorunlu hale getirilmiş olsa da bu karar uygulamaya konamamaktadır (US Department of Labor, 2002: 179). Zorunlu eğitim ücretlidir ki bu durum okula gitme oranlarında yaşanan azlığın da önemli bir nedenini oluşturmaktadır (US Department of Labor, 2002: 179). 1990 yılı verilerine göre Brezilya'da 10-14 yaş arasındaki nüfusun % 16,6'sı, 15-17 yaş arasındaki nüfusun ise % 55'i çalışmaktadır Ülkede çocuk emeği 1970'te toplam iş gücünün % 6,1'ini oluştururken 1994'te bu pay % 18'e yükselmiştir (US Department of Labor, 1995: 42). Mutlak rakamlar ile Asya ülkeleri çocuk işgücü istihdamında öne çıkarken, her üç çocuktan ikisinin istihdam edildiği Afrika ülkeleri nispi olarak ağırlık taşıyan ülkeler grubunu oluşturmaktadır. Bu ülkelerin de dışında kalan ülkelere yani, Orta Avrupa ülkeleri (merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçen ülkeler) ile ABD'de hizmet sektöründe çocuk işgücü yaygın olarak kullanılmaktadır (Çolak, 1998: 56). 1981 ulusal nüfus sayımına göre Hindistan'da 12,6 milyon çalışan çocuğun bulunduğu saptanmıştır. 1986 yılında çıkartılan Çocuk İstihdamı Yasası ile çocukların bazı işlerde çalışmaları yasaklanmış, bazılarında da çalışma koşullarının iyileştirilmesi hedeflenmiştir (US Department of Labor, 2002: 175). Buna karşın elde edilen sonuç oldukça iç karartıcıdır. Nüfusu 800 milyonu aşan Hindistan'da yaklaşık 55 milyon işsiz bulunurken değişik iş kollarında ucuz işgücü olan yaklaşık 55 milyon çocuk çalıştırılmaktadır (US Department of Labor, 2002: 175). Bu ülkelere ve diğer pek çok gelişmiş ve az gelişmiş ülkede zorunlu eğitim yasasının kabul edildiği göz önünde bulundurulduğunda durum çok daha iç karartıcı bir görünüm arz etmektedir.

Ankara Ulus Sanayi Bölgesinde yapılmış olan bu araştırmada Türkiye’de Ankara sanayi sektöründe her ne kadar 14 yaş altı çalışan çocuğa rastlanmamış olsa da küresel dönemle birlikte çalışan çocuk sayısında genel bir artışın gözlemlendiğine değinilmişti. Dolayısıyla zorunlu eğitim az gelişmiş ülkelerde küçük yaştaki çocukların çalıştırılmasında kısmen olumlu bir etki yaratmış olsa bile bu etkinin yeterli olmadığı açıkça görülmektedir.

4.2.4. Çalışan Çocuklar ve Göç

Çocukların çalışmasında diğer önemli bir nedeni de göç oluşturmaktadır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde eksik istihdam ve yoksullaşma, köyden kente ve gelişmiş ülkelere göçü zorunlu hale getirmekte, bu yığılma ise ucuz iş gücünün sağlanması için gerekli olan ortamın hazırlanmasını kolaylaştırmaktadır.

Tablo-21: Çalışan Çocukların Doğdukları Bölge

Doğdukları Bölge	Sayı	Yüzde
İç Anadolu	82	80.4
Karadeniz	20	19.6
Toplam	102	100.0

Çocukların % 80.4’ü doğum yerlerinin İç Anadolu bölgesinde yer aldığını belirtirken, % 19.6’ı ise Karadeniz bölgesinden olduklarını belirtmişlerdir.

Tablo- 22: Çocukların Doğdukları İl

Doğum Yeri	Sayı	Yüzde
Ankara Dışı	48	47.1
Ankara	54	52.9
Toplam	102	100.0

Ankara’ya göç eden çocuklar (% 47.2) çoğunlukla Çorum (% 14.7), Yozgat (% 8.8) ve Kırıkkale’den (% 6.9) gelmişlerdir. Dikkat edilecek olursa, bu yerler Ankara’ya yakın olan İç Anadolu Bölgesi’ne ait şehirlerdir. Bu tablodaki veriler

incelendiğinde Ankara'ya göç eden (% 47.1) ve Ankara'da doğmuş olan çocukların (% 52.9) oranları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ancak bu durum değerlendirmesi yapılırken Ankara doğumlu çocukların çoğunun Ankara'nın uzak ilçelerinden merkeze 'göç eden' çocuklardan oluştuğunun dikkate alınması gerekmektedir. Ayrıca çocukların % 52.9'unun Ankara doğumlu olması onu Ankaralı yapmamaktadır. Bilindiği gibi sanayileşmenin merkezi yerlerde yoğunlaşması iç göçün artmasında önemli bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 2000 Yılı Araştırma Raporuna bakıldığında 1927'den günümüze kadar köyden kente göç oranlarında önemli düzeyde bir artış gözlemlendiği dikkati çekmektedir. 1927'de şehir nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı 1 710 482 kişiyle % 24.22'lik dilimi oluştururken bu dönemde köy nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı 10 342 391 kişiyle % 75.78'lik bir dilimi oluşturmaktadır (DİE, 2001; 48). Dolayısıyla bu dönem için Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Ancak sonrasında ülkede uygulanan tarım politikaları (sadece buğday, nohut gibi temel gıdalara ağırlık verilirken ihraç mallarının yetiştirilmesinin desteklenmemesi, ve uluslararası anlaşmalarla da bu politikanın teşvik edilmesi vb.), nüfus artışı ve toprağın, geçimin sağlanmasında yetersiz hale gelmeye başlaması vb. nedenlerle ülkede ciddi bir iç göçün yaşandığı dikkati çekmektedir. 1997'de Türkiye'de şehir nüfusunun toplam nüfus içindeki oranının 40 882 357 kişiyle % 65.03'lük bir orana erişirken köy nüfusunun toplam nüfus içindeki oranının 21 983 217 kişiyle % 34.97'lik bir dilime düşmesi bu veriyi doğrulamaktadır (DİE, 2001; 48). Dahası iç göçün sabitlenmediği sürekli artış gösterdiği de yine bu analizde açıkça görülmektedir. 1990'da şehir nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı % 60.29'ken 1997'de bu oran % 65.58'e ulaşmış köy nüfusunun

1990’da toplam nüfusa oranı % 40.99 iken 1997’de bu oran % 34.97’ye düşmüştür (DİE, 2001; 48). Ankara’ya bakıldığında ise yine bu şehrin de göç alan şehirlerden biri olduğu görülmektedir. 1990’da Ankara’nın nüfusu 3 236 378 iken 1997’de bu sayı 3 693 390’a ulaşmış ve nüfusun % 18.58’lik bir artış hızının olduğu belirlenmiştir (DİE, 2001; 48). Göç eden nüfus daha çok merkezi yerlerde ikamet etmeyi tercih etmektedir. Merkezi yerleşim yerleri bilindiği gibi iş alanlarının fazla olduğu alanlardır. Ailelerin Ankara’ya gelme nedenleri çoğunlukla ekonomik nedenlere dayanırken çocukların göç nedenlerinde sadece ekonomik nedenler değil, ailevi sorunlar da yer almaktadır. Özellikle Ankara’nın köylerinden ya da ilçelerinden merkezde çalışmaya gelmiş olan çocuklarda ailevi sorunlar da çocukların sanayide çalışmasında bir neden olarak ele alınabilir. 16 yaşında olan ve oto elektrikte çalışan Ahmet’le yapılan görüşmede Ahmet, Ankara’ya gelme nedenini şu şekilde açıklamaktadır;

“Biz 5 kardeşiz. Koçhisar’da bizimkiler tarlada çalışırlar. Benim okumamı çok istediler ama ben istemedim. Anlaşamazdık bizimkilerle. Üç kardeş Ankara’ya geldik. Çalışmaya başladık. Kardeşim de tamir atölyesinde çalışıyor ama onun maaşı iyidir...”

Ahmet Şerefli Koçhisar’ı Ankara’nın bir ilçesi olarak görmemekte, buraya gelme nedeninin ise ailevi sorunlar olduğunu belirtmektedir.

Cemal 17 yaşında ve dört yıldır oto elektrik atölyesinde çalıştığını söylemekte, Ankara’ya gelme nedenini ise şu şekilde belirtmektedir;

“Babam öldükten sonra geçinemedik. Oralarda iş bulamadım. Buraya geldim, çalıştım. Aileme yardım ediyorum şimdi ayda 50-100 milyon gönderiyorum. Annem

*çalışamaz orda. Kalbi de var zaten. İş çıkarsa arada bir
temizliğe gider. Kardeşlerim küçüktür benden. Bir abim
var o da bunalımda.”*

Yukarıda çocukların yaptığı açıklamalardan da anlaşıldığı gibi Ankara’ya gelme nedenleri farklılık göstermektedir. Bu şehre geldiklerine memnun olup olmadıklarını Salih şu şekilde açıklamaktadır;

*“Burası iyi. Ekmeğimi kazanıyorum. Arkadaşlarla çıkıp
dolaşıyoruz bazen. Yalnız parası az. Geçim zor. Artık kızlarla
gezemiyorum. Para yetmiyor. Bir de köyü özliyorum bazen.”*

Ekonomik nedenler çocukların çalıştırılmasında tek neden değil ama temel neden olarak ele alındığında bizi doğru bir yere götürebilir. Ekonomik yetersizlikler beraberinde göçü, eğitimde yetersizliği ve tüm bu nedenler ise beraberinde çocuğun sanayide veya sokakta çalıştırılmasını getirmektedir.

Dolayısıyla iç göçün, çocukların çalışmasında önemli bir etmen olduğu dikkati çekmektedir. Buna karşın bu araştırmada göçün çocukların sanayide çalışmalarında temel bir etmen olup olmadığını anlamak için Ulus Sanayi Bölgesi’nde çalışan çocukların ailelerinin Ankara’da ikamet sürelerini ele almak gerekmektedir;

Tablo-23: Ailenin Ankara’da İkametgah Süresi

Ailenin İkametgah Süresi	Sayı	Yüzde
Burada Oturmuyorlar	17	16.7
1-5 Yıldır Buradalar	11	10.8
6-10 Yıldır Buradalar	7	6.9
11+ Yıldır Buradalar	67	65.6
Toplam	102	100.0

Yukarıdaki dağılıma bakıldığında çocukların ailelerinin toplam % 65.7’sinin 11 yılı aşkın süredir Ankara’da ikamet ettikleri görülmektedir. Çocukların % 77.5’nin aileleriyle kalıyor olması (Tablo-5), toplam % 65,6’sının ailesinin 10 yılı aşkın süredir Ankara’da oturuyor olması ve % 54.9’unun 2001 yılı krizinden önce

çalışmadıklarını belirtmeleri ise, çocukların sanayide çalışmasında öncelikli nedenin göç olmadığını ortaya koymaktadır³⁹. Çünkü çocukların çoğunun Ankara'ya geldikleri süre 10 yılı aştığı halde çocuklar çalışmaya çoğunlukla 2001 yılından sonra başlamışlardır.

Devlet İstatistik Enstitüsünün yapmış olduğu araştırmada Ankara'nın 1990'dan günümüze kadarki süreçte önemli oranlarda göç almış olduğu belirlenmişti. Betül Altıntaş, "Mendile, Simide, Boyaya, Çöpe; Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar" adlı kitabında göç eden çocukların ilk olarak sokakta çalışmaya başladıklarını çünkü bu ailelerin ilk olarak sıcak paraya gereksinim duyduklarını belirtmektedir. Göç eden aile, göç ettiği yere çoğunlukla uyum süreci yaşamakta, karşılaştığı ekonomik sıkıntılar ise onu yaşadığı yerin koşullarına ayak uydurma ya da marjinalleşme seçenekleri arasında bırakmaktadır (Altıntaş, 2003; 145). Entegrasyon sürecini tam anlamıyla tamamlayamamış olan aileler ve bunların çocukları ise çoğunlukla sokakta çalışmaya devam ederken, entegrasyon sürecini görece daha iyi başarmış olan çocuklar, şehir yaşamının da bir parçası olan düzenli işlerde çalışmaya başlamaktadırlar. Yaptığımız araştırmada ise çocukların ailelerinin çoğunun (% 96.1'inin) sokakta çalışmadıkları belirlenmiştir (Tablo-15). Bunda Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocukların ailelerinin Ankara'da ikamet sürelerinin fazla olması etkili olabilir. Bilindiği gibi çocukların % 77.5'i ailesiyle birlikte kaldığını belirtmiştir (Tablo-5). Toplam % 65.7'sinin 10 yılı aşkın süredir Ankara'da ikamet ettiği göz önünde bulundurulduğunda (Tablo-23)⁴⁰ bu sürecin, çocukların sıcak para yerine düzenli bir gelir kaynağını elde etmek amacıyla çalışmaları için yeterli bir

³⁹ 2001 yılı krizinden önce çocukların çalışma oranları % 46.1'lik oranı oluşturuyor gibi görünmektedir ancak bu dönemde çalıştıklarını belirten çocukların çoğu çok az ya da sadece yazları çalıştıklarını ifade etmiş, çoğunlukla çalışanlar ise çalışma nedenlerini okuma isteklerinin olmayışına bağlamışlardır.

⁴⁰ Bu oran ve araştırma içinde tartışılan diğer bazı toplam oranlar, bahsedilen değişkenlerin toplam oranlarının hesaplanması yoluyla elde edilmiştir.

süre olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sanayide ve hizmet sektöründe çalışan çocuklarla sokakta çalışan çocuklar arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu söylemek gerekmektedir. Sanayide ve hizmet sektöründe çalışan çocuklar, sokakta çalışan çocuklarla kıyaslandığında, her ne kadar pek çok alanda sosyal haklardan yoksun ve sömürüye maruz kalan en yoğun kesimlerden birini oluşturuyor olsa da sanayide ve hizmet sektöründe çalışan çocukların sokakta çalışan çocuklardan farklı bir sosyal statüye sahip oldukları aşikardır. Yapılan derinlemesine görüşmelerde Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocuklara ailelerinde sokakta çalışan birinin olup olmadığı sorulduğunda çocuklar, sokakta çalışan çocuklarla aralarında anlamlı bir fark olduğunu vurgulamışlardır.

16 yaşında olan Ömer'e ailesinde sokakta çalışan birinin olup olmadığı sorulduğunda, Ömer'in bu soruya getirdiği açıklama oldukça ilgi çekicidir. Ömer 40 yılı aşkın süredir ailesinin Ankara'da ikamet ettiğini ve ailesiyle birlikte kaldığını söylemekte, ailede sokakta çalışan kimsenin olup olmadığı sorulduğunda ise aşağıdaki gibi bir açıklama getirmektedir.;

"Allah korusun abla. Sokak çok kötü. Allah kimseyi oraya düşürmesin. Görüyorum onları burada da bazen yara bandı filan satıyorlar. Bazen alıyorum onlardan. Onların durumu çok kötü. Çok şükür bizim aldığımız para belli yaptığımız iş belli".

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşıldığı gibi Ömer bu soruya biraz tepki ve daha çok korkuyla yaklaşmaktadır. Kendi çalışma koşullarını (tüm eksikliğine rağmen) memnuniyetle karşılamakta ve kendi içinde bir gün diğerleri gibi olma korkusunu yaşatmaktadır. Buna karşın yapılan görüşmelerde Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocuklardan bazılarının ailesinde sokakta çalışan kişilerin

olduğu da gözlenmiştir. Hasan bunlardan birisidir. Çorum'dan tek başına gelen Hasan 17 yaşında ve burada dayısının evinde ikamet etmektedir.;

“Evde toplam beş kişiyiz. Benim dışımda 3 kişi daha çalışıyor evde. Onlar da benim yaşlarımda sokakta simit satıyorlar. Aldıkları para gününe göre değişir. Tanıdık bir fırın var oradan alıp bazen okulda bazen da Kızılay'da satarlar. Kızılay'da çok satabilseler daha çok alırlar da izin vermiyorlar. . Aldıkları para gününe göre değişir ama 10-15 milyon kazanırlar işte. Küçük pek para getirmez ama. Biliyorum onu hep ateri salonunda yiyo bütün parasını.”

Ailede sokakta çalışan biri olduğunda çocukların sokakta çalışmaya diğerleri kadar tepkisel yaklaşmadıkları yukarıdaki açıklamalardan anlaşılmaktadır.

Çocukların çalıştırılmalarında ekonomik nedenlerin temel teşkil ettiğine değinilmişti. Ailede çalışan kişi sayısının ağırlıklı iki kişi olması ve babanın % 69,6 oranında ücretli işçi olarak çalışıyor olması da bu çocukların ailelerinin geçim düzeylerinin genellikle düşük olduğunu göstermektedir. Ailelerin Ankara'ya gelme nedenleri çoğunlukla ekonomik nedenlere dayanırken kimi zaman sadece ekonomik nedenler değil, ailevi sorunlar da yer alabilmektedir⁴¹. Göç eden çocuklar ise daha önce de değinildiği gibi çoğunlukla gecekondulaşmanın yoğun olduğu ve çoğunlukla işçi ailelerinden oluşan yerleşim yerlerinde oturmayı tercih etmektedirler.

Ankara'ya göç etmiş olan çocukların hemşeriliğe önem verdikleri düşünülmektedir. Ancak bu durumun sadece göçle ilgili olmadığını da burada belirtmek gerekmektedir. Hemşeriliğin önemli olması ise çocukların iş bulmalarına da etki etmektedir. Çocuklar göç ettikleri yerlerde yine hemşerileri aracılığıyla yeni

⁴¹ Bu konuya derinlemesine görüşmelerin yapıldığı bölümde biraz daha ayrıntılı bir yer verilecektir.

işler bulabilmekte ve ilişkilerini ise şehrin yaşam koşullarına uyum sağlayana kadar birincil olarak hemşerilik temelinde sürdürmektedir. 15 yaşında olan Kazım, ailesinin on yılı aşkın süredir Ankara’da oturduğunu belirtirken, hemşerilik ilişkisine verdiği önemi ise şu şekilde anlatmaktadır;

“Burayı (çalıştığı iş yeri) bana babam buldu. Onun tanıdığımış. O da bizim oraların adamı. Çorumluları alır hep işe. Babamı da tanırmiş bizim ordan. Beni söylemiş, onun üzerine çalışmaya başladım ben de. Bizim patron iyidir. Seviyor beni de. ”

Kazım’ın yaptığı açıklamadan da anlaşıldığı gibi hemşeriliğe verilen önem devam etmekte ve bu önemin bir kuşaktan diğerine aktarıldığı görülmektedir.

4.3. Çalışan Çocuklar ve İstismar Düzeyleri

Çocukların çalıştırıldıkları yerde istismar edilme biçimlerinin ve bu istismar biçimlerinin sıklık düzeylerinin ortaya konmaya çalışılacağı bu bölümde çocukların yaşlarının, çalıştıkları iş alanlarının ve eğitim durumlarının çocukların istismar edilme biçimleri ve sıklıklarında bir etkisinin olup olmadığı ortaya konmaya çalışılacaktır. İstismar biçimleri içinde çocukların çalışma süreleri, ücretin düşük olması ya da ücretin düzensiz olması da bir istismar biçimi olarak görüldüğünden, araştırma sırasında bu değişkenlere de yer verilerek istatistiksel veriler elde edilmeye çalışılacaktır. Bu istismar biçimlerinin dışında ise yaş, çalışılan alan ve çocukların eğitim durumu ile aşağıda bütün bir halde sunulacak olan 9 istismar biçimi arasındaki ilişki ele alınacaktır. Tüm bu değerlendirmelere geçilmeden önce çocukların çalıştığı iş alanlarına ilişkin genel verilerin verilmesi yerinde olacaktır.

4.3.1. Çocukların Çalıştıkları İş Alanlarına İlişkin Genel Veriler

Çocukların şu an çalıştıkları iş koluna ve karşılaştıkları istismarla ilişkin verilerin elde edilebilmesi için öncelikle hangi iş yerinde çalıştıklarının belirlenmesi gerekmektedir;

Tablo-24: Çalışılan İş Kolu

İş Kolu	Sondan İki Önceki İş		Sondan Bir Önceki İş		Sonuncu İş	
	S	%	S	%	S	%
Çalışmıyordum	94	92.2	81	79.4	-	-
Oto Tamir, Bakım, Onarım	3	2.9	12	11.8	71	69.7
Diğer	5	4.9	9	8.8	34	27.3
Toplam	102	100.0	102	100.0	102	100.0

Görüldüğü üzere çocukların şu an çalıştıkları iş ağırlıklı olarak onların ilk işleridir (% 79,4). Çocukların % 92.2'si sondan iki önceki iş için herhangi bir işte çalışmadıklarını belirtirken, % 79.4'ü ise şu an çalıştıkları işin ilk işleri olduğunu belirtmişlerdir. Çocukların ağırlıklı yaş ortalamalarının 16 olduğu göz önünde bulundurulduğunda ise çocukların işe başlama yaşlarının çoğunlukla 12 yaşından yukarıda olduğu söylenebilir. Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocuklar şu an % 69,7 oranında oto tamir, bakım gibi sektörlerde çalışırken bundan önceki işlerinde aynı iş sektöründe çalışma oranı % 11,8 olarak çıkmıştır. Çocukların daha önce yaptıkları işle şu anki işleri arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamakla birlikte yine daha önceden farklı iş kollarında çalışmış olan çocuklarla yapılan görüşmelerde, çok fazla iş değiştirmelerinden kaynaklı şu an çalıştıkları işle ilgili yeterli bir deneyim sahibi olamadıkları da dikkati çekmektedir. 18 yaşında olan Cengiz daha önce yaptığı işleri şu şekilde anlatmaktadır;

"Bundan önce garsonluk yapıyodum. Daha önce de kuaförlük yapıyodum. Herkes kuaförlüğü iyi bi şey sanıyo. Beş kuruş para vermediler. Sabahtan akşam 11'e kadar

çalışıyodum. Bi bahşiş alıyodum. Çok kötü bi iş kuaförlük. Sonra lokantada çalışmaya başladım. Orda da vardiyalı çalışıyodum. Sabahtan dörde kadar bi de akşamdan gece 12'ye kadar. Çok zordu. Bahşişlerden kazanıyodum orda da daha çok. Düzenim belli değildi. Sonra oto tamirde çalışmaya başladım. Burada haftalık alıyorum. Öyle mesai falan da yok. Tatilim var geziyorum."

Yukarıda Cengiz'in yaptığı açıklamadan da anlaşıldığı gibi, oto montaj sanayi diğer iş kollarına göre sömürünün daha az olduğu bir alandır. Ancak bu görece iyi durum bu iş yerlerinde çocuk iş gücünün istismar edilmediği sonucunu doğurmamaktadır. Burada Cengiz daha önce çalıştığı iş yerlerinde istismarın fazla olmasından kaynaklı günlük 8 saati aşan 10-12 saatlik çalışma sürelerini fazla mesai olarak değerlendirmemekte ve koşullarını olması gerekenle değil daha önce karşılaştığı koşullarla kıyaslamaktadır. Yine Cengiz'in daha önce çalıştığı iş kollarındaki farklılık ise şu an çalıştığı iş yerinde uzmanlaşmak için gerekli olan deneyimi kazanamamış olduğunu göstermektedir.

Tablo-25: Çocukların Çalıştıkları Yere İlişkin Genel Veriler

Genel Özellikler	Değişkenler	Sayı	Yüzde
Çalıştıkları Yerde 18 Yaşından Küçük Çalışan Çocuk Sayısı	Bir Kişi	57	55.9
	2-5 Kişi	44	43.1
	6-9 Kişi	1	1.0
	Toplam	102	100.0
Çocukların İş Yerinde Çalışan Kişi Sayısı	2-5 Kişi	62	60.8
	6-10 Kişi	19	18.6
	11-15 Kişi	15	14.7
	16+ Kişi	6	5.9
	Toplam	102	100.0
Günlük Çalışma Süresi	6-8 Saat	4	3.9
	9-11 Saat	28	27.5
	12-14 Saat	59	57.8
	15-17 Saat	11	10.8

	Toplam	102	100.0
Çalışma Biçimi	Vardiyalı	5	4.9
	Düzenli	97	95.1
	Toplam	102	100.0
Ücretin Alınma Biçimi	Sadece Bahşiş Alıyorum	13	12.7
	Haftalık	66	64.8
	Aylık	23	22.5
	Toplam	102	100.0
Ücretin Düzenliliği	Sürekli Aksamalar Oluyor	12	11.8
	Nadiren Aksama Oluyor	10	9.8
	Düzenli Ama Eksik Alıyorum	5	4.9
	Düzenli ve Anlaşmaya Uygun Alıyorum	75	73.5
	Toplam	102	100.0

Yukarıdaki tabloda çocukların % 55.9'u çalıştıkları yerde kendilerinden başka çalışan çocuğun olmadığını belirtirken, % 43.1'i ise çalıştıkları yerde 18 yaşında çalışan toplam kişi sayısının 2-5 kişi arasında olduğunu belirtmişlerdir. Burada çocukların çalıştıkları yerde 18 yaşından küçük çalışan çocuk sayısının sınırlı olmasının nedenini anlamak için, iş yerinin büyüklüğüne, dolayısıyla iş yerinde çalışan toplam kişi sayısına bakmak gerekmektedir. İş yerlerinde çalışan ortalama kişi sayısının % 60.8'inin 2-5 kişiden, % 18.6'sının ise 6-10 kişiden oluştuğu görülmekte, bu oran ise çocukların çalıştıkları iş yerlerinin % 79.4 oranında küçük işletmelerden oluştuğunu göstermektedir. Yapılan derinlemesine görüşmelerde de çocukların çalıştıkları yerlerin küçük işletmeler olduğu kendi ifadeleriyle dile getirilmektedir. Babasını kaybetmiş olan ve ekonomik koşulların zorlamasıyla çalışmak zorunda kalan Adnan çalıştığı iş yerini şu şekilde açıklamaktadır;

"Bizim iş yeri küçük. Bi ben varım çalışan. Diğerleri patron.

Burada her türlü hamallığı ben yaparım. Çay getiririm.

Arabanın motoru, tamiri boyası falan filan. Patron iyidir. Beni sever de. Aldığım maaş çok değil ama yetiyor çok şükür. Abim var bi de o da çalışyo. İkimizin kazancıyla geçiniyoruz.”

Görüldüğü gibi Adnan çalıştığı küçük işletmenin işleyişini kendi tümceleriyle yukarıdaki gibi ifade etmektedir. Çalıştığı yerde tek işçi olması ise onu çok da rahatsız etmiyor gibi görünmektedir. Yine Adnan’ın ailesinde ekonomik sıkıntıların yaşandığı ve çalışmasında ekonomik nedenlerin önemli olduğu görülmektedir.

Çocukların günlük çalışma süresi şu an yaptıkları iş için ağırlıklı olarak 12-14 saat arasında yer almaktadır (% 57.8). Günlük 12-14 saatten fazla çalışanların oranının ise % 10.8 olduğu göz önünde bulundurulduğunda çocukların fazla mesai yaptıkları ancak çalışma sürelerinin çoğunlukla 12-14 saati aşmadığı ortaya çıkmaktadır. Çalışan çocukların % 95.0’ı düzenli çalışırken % 5.0’ı vardiyalı çalışmaktadır. Bu durum ise, esnek üretimin şartlarından biri olan kısa süreli ve vardiyalı çalışma sisteminin bu işletmelerde işlerlik kazanmadığını göstermektedir. Tablodan da anlaşıldığı gibi çocuklar ağırlıklı olarak haftalık ücret karşılığında çalışmaktadırlar (% 64.7). Yine yukarıdaki dağılım incelendiğinde aylık ücret karşılığında çalışanların oranı az olmakla birlikte (% 12.7) ücret alma biçimi arasında en düşük oranı bahşiş usulü çalışan çocukların oluşturduğu görülmektedir (% 12.7). Çalışan çocukların % 73.5’i ücretlerini düzenli ve anlaşma zamanına uygun aldıklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla çocukların ücretlerini alma konusunda bir sorunla karşılaşmadıkları görülmektedir.

4.3.2. Çocukların Çalıştıkları Yerde Karşılaştıkları İstismarlara İlişkin

Genel Veriler

Çocukların karşılaştıkları fiziksel istismarlar burada ‘dayak, azarlama, hor görme, taciz, ayak işlerine koşturma, öğle yemeğinin verilmemesi, sigortanın ödenmemesi, ücretin düzensiz ödenmesi, sürekli fazla mesai’ olarak belirlenmiş ve çocukların bu istismarlarla karşılaşma oranları ve sıklıkları genel bir tablo içinde sunulmuştur.

Tablo-26: Çalıştıkları Yerde Karşılaştıkları İstismarlar

İstismar Biçimi	Çok Az		Az		Sıklıkla		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%
Dayak	54	52.9	29	28.5	19	18.6	102	100.0
Azarlama	13	12.7	17	16.7	72	70.6	102	100.0
Hor Görme	34	33.3	31	30.4	37	36.3	102	100.0
Taciz	95	93.1	5	4.9	2	2.0	102	100.0
Ayak İşlerine Koşturulma	10	9.8	10	9.8	82	80.4	102	100.0
Yemek Verilmemesi	63	61.8	7	6.9	32	31.3	102	100.0
Sigortanın Ödenmemesi	50	49.0	1	1.0	51	50.0	102	100.0
Ücretin Düzensiz Ödenmesi	58	56.9	26	25.5	18	17.6	102	100.0
Sürekli Fazla Mesai	16	15.7	36	35.3	50	49.0	102	100.0

Çocukların belli başlı konularda istismar edilip edilmediklerinin değerlendirildiği yukarıdaki tabloda çocukların pek çok alanda istismar edildikleri görülmektedir. Çocukların istismar edilme sıklığı dikkate alınmadığında Ulus Sanayi Bölgesi’nde çalışan çocukların genel olarak % 90.2’sinin ayak işlerine koşturulduğu, % 87.3’ünün azarlandığı, % 84.3’ünün fazla mesai yaptığı, % 66.3’ünün ise hor

görüldüğü anlaşılmaktadır. Yapılan istatistiksel analizde çocukların tacizle karşılaşmamış oldukları sonucuyla karşılaşmakla birlikte, çocukların bu soruyu içtenlikle yanıtlayamamış olabilecekleri de düşünülmektedir. Çocukların % 80.4'ü karşılaştıkları istismarlar arasında en fazla ayak işlerine koşturulduklarını belirtirken, % 70.6'sı azarlanmayla sıklıkla karşılaştıklarını, % 50.0'ı ise sigortalarının sıklıkla ödenmediğinin ifade etmişlerdir. Genel olarak çocukların dayak yeme oranları fazla olmakla birlikte çocukların bu durumla çok sık karşılaşmadıkları görülmektedir. Sigortanın ödenme durumuna gelince, daha önce de değinildiği gibi, çocukların % 51'i sigortalı olduklarını belirtmişlerdir. Ortaya çıkan bu % 50'lik farkın nedeni ise sigortalı olan çocukların ÇEM'de öğrenim görüyor olmalarında aranmalıdır.

Çocukların yukarıda belirlenen 9 istismar biçiminden hangileriyle daha çok karşılaştıkları belirtildikten sonra burada yine açıklanması gereken önemli bir nokta da çocukların bu 9 istismar biçiminin tümüyle karşılaşma oranlarıdır. Bu 9 istismar biçiminin toplu halde ele alınması, ileride diğer bağımsız değişkenlerle ilişki kurulabilmesi açısından önemlilik arz etmektedir. Bu toplu verilerin elde edilebilmesi içinse her istismar düzeyinin numaralanması gerekmektedir. Burada, sözü edilen analizin çıkarılabilmesi için, çocukların istismarla karşılaşma derecelerine 1'den 4'e kadar puan verilmiş ve bu puanlarla karşılaşma oranlarının anlaşılabilmesi için de ranj hesaplamasına gidilmiştir. Bu değerlere bakıldığında ise çocukların hiçbir istismarla karşılaşmadıklarında alabilecekleri maksimum puan 9, istismar düzeylerinin her biriyle sıklıkla karşılaştıklarında alabilecekleri maksimum puan da 36 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla çocukların yukarıda belirlenmiş olan istismar biçimleriyle karşılaşma oranı sayısal ifadesiyle 9-36 arasında değişmektedir. Bu değer belirlendikten sonra ise çocukların her bir istismar biçimi için aldıkları

toplam puan hesaplanmıştır. 9-36 arasında istismarla karşılaşan çocukların istismarla karşılaşma sıklıkları ise eşit aralıklarla kodlanarak belirlenmiştir. Bu kodlamada 9-17 arası ‘Çok Az’, 18-26 arası ‘Az’. 27-36 arası ‘Sıklıkla’ değerini karşılamaktadır. Tüm bu hesaplamalar sonrasında karşımıza aşağıdaki gibi bir sonuç çıkmaktadır;

Tablo-27: Çocukların İstismarla Karşılaşma Oranı

9-17 (Çok Az)		18-26 (Az)		27-36 (Sıklıkla)		Toplam	
S	%	S	%	S	%	S	%
17	16.7	44	43.1	41	40.2	102	100.0

Bu tablodan da anlaşılabileceği gibi, Ulus Sanayi Bölgesi’nde çalışan çocuklardan görüşmenin gerçekleştirildiği 102 çocuğun yukarıda belirlenen 9 istismar biçimiyle az (% 43.1) ya da sıklıkla (% 39.2) karşılaştıkları görülmektedir. Dolayısıyla bu veriler ışığında çocukların sıklıkla olmamakla birlikte istismara genel olarak maruz kaldıklarını söylemek gerekmektedir.

4.3.3. Çalışan Çocukların Yaşları ve Karşılaştıkları İstismarlar

Çocukların yaşı Tablo-5’te de görüldüğü gibi ağırlıklı 16-17 yaş grubunda yer almaktadır. Bilindiği gibi Türkiye’de kabul edilen ve İLO tarafından hazırlanmış olan sözleşmeye göre 15 yaşın altındaki çocukların çalıştırılması yasaklanmıştır. Ankara’da Sanayi Bölgesi’nde yapılan inceleme sonucunda 15 yaşın altında çalışan çocuk sayısının oldukça az sayıda çıkması (% 16,6), bu yasanın pratikteki yansımalarını gösterir niteliktedir (Tablo-5). Buna karşın çocuk emeğine ilişkin yapılan araştırmalarda Türkiye’de 12 yaşından büyük çocukların çalıştırılma oranlarına bakıldığında, özellikle 12-14 yaş arası çocukların çalışma oranlarında, 1985’ten 2000 yılına kadarki dönemde, önemli bir artışın gözlemlendiğine değinilmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü’nün 2000 yılı analizlerinde 1985’ten

2000 yılına kadar imalat sanayinde çalışan çocukların yaşları en küçük 12 olarak belirlenirken, 12-14 yaş arası çalışan çocukların sayısı 1985'te 2 185 369'ken 1990'da imalat sanayinde çalışan çocuk sayısının artarak 2 781 717'ye ulaştığı dikkati çekmektedir (DİE, 2001; 72). 15-19 yaş arası çalışan çocukların sayısı 12-14 yaş arasında çalışanlardan daha fazla olmakla birlikte, 15-19 yaş arasındaki çocuklardaki artış oranının 12-14 yaş arası çalışan çocukların sayılarındaki artış oranından daha fazla olduğu da görülmektedir ki bu durum yaptığımız çalışmadaki verilerin, özellikle küresel politikaların hız kazanmaya başladığı 1990 sonrası dönemden itibaren yapılan araştırmalarla ve bu araştırma sonuçlarıyla benzer sonuçlar içerdiğini göstermektedir. 1985'te 15-19 yaş arası çalışan çocukların sayısı 365 766 iken 1990'da bu oran 509 213'e yükselmiştir (DİE, 2001; 72). Bu sonuç ise Türkiye'de 12-14 yaş arası çalışan çocukların sayılarında özellikle 1990'lı yıllardan itibaren bir azalma gözlenirken, 15-19 yaş arası çalışan çocukların oranlarında artışın gözlemlendiği varsayımını güçlendirmektedir. Bu artış diğer az gelişmiş ülkelerde de benzer bir görünüme sahiptir. Bilindiği gibi, çocuklar az gelişmiş ülkelerde ağırlıklı olarak tarım sektöründe ve imalat sanayide çalıştırılmaktadır. Özellikle küreselleşme ile ortaya çıkan üretimde esnekleşme, işgücünde uzmanlaşma vb. olguların az gelişmiş ülkelerdeki yansımalarının oldukça farklı olduğu gözlenmektedir. Eğitimin gerek nitel gerekse nicel anlamdaki geriliği, sanayileşmedeki eksiklikler ve artan nüfus, bir yandan işsizlik oranlarında ciddi bir artışa neden olurken bir yandan da çocuk emeğinin kullanılmasına meşru bir zemin hazırlamaktadır. Yine sanayide küçük üreticiliğin ve montaj sanayinin egemen olduğu ve üretimi ağırlıklı tarıma dayalı olan az gelişmiş ülkelerde çocuklar çalışma saatlerinin yoğun olması, çalışma koşullarının ağır olması vb. koşullardan çok daha ağır koşullarda çalışmaya maruz

bırakılmaktadırlar. Çocuklar bu ülkelerin çoğunda sex işçisi olarak kullanılmakta ya da başka ülkelere köle olarak satılmakta ve fiziksel darbelere maruz bırakılmaktadırlar. Polis verilerine göre Tayland'da 400 bin sex işçisinin % 40'ı 16 yaşından küçüktür (Bales, 2002: 83).

Küçük yaştaki çocukların çalıştırılmalarına tüm az gelişmiş ülkelerde yasaklar konulmasına karşın bu yasaklar dikkate değer bir iyileşmenin yaşanmasını sağlayamamaktadır. Örneğin Mısır'da, Mısır hükümeti rakamlarına göre 1974-84 yılları arasında 6-12 yaş arası çalışan çocuk sayısı 4 kat artmıştır. 1981 yılında çıkartılan Çalışma yasası ile 12-17 yaş grubu 'genç' olarak tanımlanmış ve 12 yaşından küçük çocukların tarım sektörü dışında çalışması yasaklanmıştır (US Department of Labor, 2002: 120). 1976 yılında 6-11 yaş grubundaki çocukların % 15,2'si, 12-14 yaş grubundaki çocukların % 20,6'sı işgücü içinde yer almaktadır (Fırat, 1998: 14). 1980'li yılların başında 10-14 yaş grubundaki çocuklar, toplam işgücünün % 11'ini oluşturmuşlardır (US Department of Labor, 2002: 120). 1996'da 14 yaş altındaki çocukların çalıştırılması her ne kadar yasaklanmış olsa da çalışan çocukların % 6'sı 6 ile 14 yaş arasındaki çocuklardan oluşmaktadır (US Department of Labor, 2002: 122). Çalışan çocukların % 78'i tarım sektöründe çalışmakta, çalışan çocukların sayısı ise yaklaşık olarak 1,5 milyon olarak belirlenmektedir (US Department of Labor, 2002: 122-124). İmalat sektöründe ise çocuklar daha çok tekstil sektörü, araba tamiri ve el zanaatlarına dayalı sektörlerde çalıştırılmaktadır. Kenya'da çocukların % 90'ı aile içinde tarımsal alanlarda çalıştırılmakta, aile dışında özellikle sınai alanlarda ise bu oran oldukça düşük oranlarda gerçekleştirilmektedir (US Department of Labor, 2002: 190). Ancak bu nicel azlık, Kenya'nın temelde tarıma dayalı sanayileşmeyi temele alan yapısı göz önünde bulundurulduğunda

anlaşılır görünmektedir. Kenya’da 1976’da 16 yaşın altındaki çocukların çalıştırılması yasaklanmış ancak bu yasak tarım sektörünü de içine alan bir yapıda gerçekleştirilememiştir (US Department of Labor, 1995: 183). Dolayısıyla çocuk işçiliği, üretim ilişkilerinin tarıma dayalı olarak şekillenen Kenya’da olumlu bir etki sağlayamamıştır. Angola’da 1999 verilerine göre 10-14 yaş arasındaki çocukların % 26,3’ü çalışmaktadır. Angola’da da çocuklar ağırlıklı olarak aile içi emek olarak kullanılmakta, çoğunlukla da tarımda çalıştırılmaktadırlar (US Department of Labor, 2002: 18). Yine Filipinler’de çocuk istihdamına ilişkin pek çok yasal sınırlamalar özellikle 1993 yılından sonra artmış, 14 yaşın altındaki çocukların çalıştırılması, 14-16 yaş arası çocukların akşam 6’dan sonra çalıştırılması, 16-18 yaş arası çocukların ise akşam 10’dan sonra çalıştırılması yasaklanmıştır (US Department of Labor, 2002: 122-279). Buna karşın ekonomik yetersizlik ve denetimdeki yetersizlikler nedeniyle çocuk emeğinin istismarı yine benzer biçimde devam etmiştir.

Yapılan bu araştırmada ise çocukların çalışmaya çoğunlukla 13-15 yaş arasında başladıkları gözlenmiştir (Tablo-5). Daha önce de değinildiği gibi çocukların % 82,4’ü çalışmaya 13-15 yaş arasında başladıklarını belirtmiştir. Bu veri ise 15 yaşın altındaki çocukların çalışmama ya da çalıştırılmama oranlarının ancak son dönemlerde işlerlik kazandığını kanıtlar niteliktedir.

Tablo-28: Çocukların Yaşı ve Her Hangi Bir İstismarla Karşılaşma Oranı

Yaş Dağılımı	İstismarla Karşılaşma Oranı						Toplam
	Çok Az	Az	Sıklıkla				
	S	%	S	%	S	%	S
14-15 Yaş	3	9.1	13	39.4	17	51.5	33 100.0
16-17 Yaş	13	22.0	27	45.8	18	32.2	59 100.0
18-19 Yaş	1	10.0	4	40.0	5	50.0	10 100.0
Toplam	17	16.7	44	43.1	40	40.2	102 100.0

$$\chi^2 = 6,086$$

$$P > 0,05$$

Yapılan istatistiksel analiz sonucunda çocukların yaşları ve istismarla karşılaşma oranları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Buna karşın 18 yaşından küçük olan çocukların, sıklıkla olmasa da, istismarla 18 yaş grubuna nazaran çok daha fazla karşılaştıkları görülmektedir. Dolayısıyla kendi haklarını savunamayan çocukların istismarlarla sıklıkla olmasa da genellikle karşılaşıyor oldukları dikkati çekmektedir.

İstismarlarla karşılaşan çocukların oranının ise 16-17 yaş arasında yoğunluk kazandığı dikkati çekmektedir. Bunda 16-17 yaş arası çocukların sayılarının diğerlerinden görece daha fazla olmasının (% 57.8) da rolü vardır kuşkusuz (Tablo-5).

Bilindiği gibi Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocuklar toplam % 82.3 oranında istismara maruz kalmaktadır. İstismar edilme biçimlerinin ve bu istismar biçimleriyle karşılaşma oranlarının farklılık gösterdiği Tablo-26 incelendiğinde açık bir biçimde görülmektedir. Bu tablodaki verilerin dağılımı incelendiğinde çocukların 'sıklıkla' ayak işlerine koşturulduğu (% 80.4), azarlandığı (% 70.6), sigortalarının ödenmediği (% 50) ve sürekli fazla mesai yapmak zorunda kaldıkları (49.0) görülmektedir. Yine tacize uğrayan çocukların toplam oranı bu tabloda % 6,9 iken dayak yiyen çocukların toplam oranı % 47,1'dir. Yukarıdaki tabloda da, çocukların istismarla karşılaşma sıklığının, istismar biçimine göre değişim gösterdiği görülürken, sanayide çalışan bu çocukların 16-17 yaş arasında istismara daha fazla maruz kaldıkları dikkati çekmektedir. Dolayısıyla sanayide ve hizmet sektöründe çalışan çocuklar 16-17 yaşlarına geldiklerinde istismarlara daha fazla maruz kalırken, karşılaştıkları istismarların sıklık düzeyinin de çocukların maruz kaldıkları

istismarların biçimine göre çeşitlilik gösterdiği dikkati çekmektedir. Ancak bu artış dikkate değer bir oranı içermemektedir.

Çocukların yaşlarıyla çalışma süreleri arasındaki ilişkiye bakıldığında da karşımıza benzer bir oran çıkmaktadır. 14-15 yaş arası gruptaki çocukların % 23,5'i, 16-17 yaş arasındaki çocukların da % 37,2'si günlük 12 saatten fazla çalıştıklarını belirtmiştir. Günlük 8 saatten fazla çalışma oranlarına bakıldığında ise bu yüzdenin arttığı görülmektedir. İki yaş grubunun mesaiye kalma oranları arasında anlamlı bir farklılığın bulunmadığı dolayısıyla, çocukların çalıştıkları yerlerde, çocukların yaşının küçüklüğünün dikkate alınmadığı ve çalışma sürelerinde bu doğrultuda her hangi bir esnemeye gidilmediği görülmektedir.

Tablo-29: Çocukların Yaşları ve Sosyal Güvencelerinin Karşılama Oranı

Yaş Dağılımı	Sosyal Güvencesi				Toplam	
	Sigortalı S	Sigortalı %	Sigortasız S	Sigortasız %		
14-15	13	39.4	20	60.6	33	100.0
16-17	33	55.9	26	44.1	59	100.0
18-19	6	60.0	4	40.0	10	100.0
Toplam	52	51.0	50	49.0	102	100.0

Çocukların yaşlarının sigortalarının ödenmesinde (aradaki fark her ne kadar fazla olmasa da) bir etkiye sahip olduğu yukarıdaki tabloda görülmektedir⁴². Yukarıdaki tabloda 14-15 yaş arasındaki grubun sigortasının ödenme oranı % 39.4 iken bu oran 16-17 yaş arasında % 55.9, 18-19 yaş arası grupta ise % 60.0 olarak görülmektedir. Ancak çocukların sigortalarının ödenmesinde yaştan çok Çıraklık Eğitim Merkezi'nin belirleyici olduğuna daha önce değinilmiştir. Özellikle Çıraklık Sözleşmesi'nde sigortanın yapılması şartının yer alması ve bu şartın yasal

⁴² Çocukların her bir istismar biçimiyle karşılaşma oranının yaşlarıyla herhangi bir ilişkisinin olmadığı saptanmış olduğundan burada belirlenmiş olan 9 istismar biçimiyle yaş arasındaki ilişkiye ayrıntılarıyla yer verilmemiştir.

düzenlemelerle destekleniyor olması çalışan çocukların istismar konularından birini oluşturan sigortalarının ödenmemesi durumunun önüne geçilmesinde önemli bir katkı sağlamaktadır. Buna karşın ÇEM'in sosyal güvence şartının herhangi mesleki eğitim almayan çocuklar üzerinde bir yaptırım gücünün olmadığı ileriki bölümlerde çok daha açık bir biçimde görülecektir. Ancak yukarıda görüşülen çocuklardan sigortalı olanlarla olmayanların eşit değerde olmaları çocukların sosyal güvencelerinin sağlanmasında (çocukların % 50'sinin ÇEM'de öğrenim gördükleri dikkate alındığında) yaşın değil fakat ÇEM'in temel bir etmen olarak kabul edilebileceğini göstermektedir.

4.3.4. Çocukların Çalıştıkları İş Kolu ve İstismar Edilme Düzeyleri

Ankara'da oto-montaj sanayi, işletmeler arasında en çok işlerlik kazanmış yerlerden biridir. Çalışan çocukların % 69.7'si oto-montaj sanayisine ait iş kollarında çalışmaktadırlar (Tablo-24). Çocuklar daha önce de belirtildiği gibi ağırlıklı olarak 15 yaşında çalışmaya başlamışlardır. Bu süreden itibaren ise çocuklar ağır çalışma saatlerinde ağır iş koşulları altında çalışmaya devam etmiş ve sosyal pek çok haktan yoksun olarak yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Çıraklık Eğitim Merkezleri çocukların bir takım haklarının pratikte uygulanmasının sağlanmasında dolaylı da olsa bir etkiye sahiptir. Ancak ÇEM hiçbir zaman çocuk emeğinin kullanımındaki istismarın önlenmesinde yeterli olamamıştır. Çıraklık Sözleşmesinin dışında getirilmiş olan yasal düzenlemelerin de bugüne kadar istenen düzeyde bir etki yaratamadığı DİE'nin yapmış olduğu araştırmanın sonuçları incelendiğinde açıkça görülecektir;

Tablo-30: 1999 Yılı İçin Çalışma Süresi ve İş Kollarına Göre Çalışan Çocuklar

	Ekonomik Faaliyet Kolu				
	(000)				
Fiili Haftalık	Tarım	Sanayi	Ticaret	Hizmet	Toplam

Çalışma Süresi (saat)					
7(-)	143	3	-	2	149
8-15	226	1	6	3	237
16-23	100	3	6	3	113
24-31	71	13	7	12	102
32-39	140	21	8	13	182
40-47	116	92	23	40	271
48-55	35	109	41	51	235
56-63	39	56	38	29	161
64 (+)	73	57	37	17	
Toplam	942	356	167	170	1 635

DİE, Çocuk İş Gücü, 1999: 35

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi 1999 yılında 949 000 çocuk haftada 40 saatten fazla bir süre iş gücünde çalıştırılmaktadır. Günümüzde Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocukların çalışma sürelerinde bir iyileşmenin yaşanıp yaşanmadığı incelendiğinde ise karşımıza aşağıdaki gibi bir sonuç çıkmaktadır;

Tablo-31: Çocukların Yaptıkları İşe Göre Çalışma Sürelerinin Dağılımı

Çalışılan İş Kolu	Günlük Çalışma Süresi								Toplam	
	6-8 Saat		9-11 Saat		12-14 Saat		15-17 Saat			
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Oto Tamir, Bakım, Onarım	2	3.4	12	20.3	41	69.5	4	6.8	59	100.0
Diğer	2	4.6	16	37.2	18	41.9	7	16.3	43	100.0
Toplam	4	3.9	28	27.5	59	57.8	11	10.8	102	100.0

$$\chi^2 = 8.044$$

$$P > 0,05$$

Yukarıdaki istatistiksel analizden de anlaşıldığı gibi, çocuklar hangi meslek grubunda yer alırsa alsın, fazla mesai yapmaktadır. Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocukların % 57.8'i oto tamir bakım işinde çalışmakta ve bu meslek grubunda çalışanların % 69.5'i ise günde 12-14 saat çalıştıklarını belirtmektedirler. 1999 yılında DİE'nin yaptığı bir araştırmaya göre 949 000 çocuk haftada 40 saatten fazla bir süre ağır çalışma koşullarına maruz kalarak çalışmaktadırlar (DİE, 1999: 35) Bu oran göz önünde bulundurulduğunda, Çıraklık Sözleşmesinin getirmiş olduğu haftalık çalışma süresinin 40 saati aşmaması gerektiğine ilişkin yükümlülüğün

çalışan çocuklar üzerinde, doğrudan ya da dolaylı, fazla bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

Araştırmada, çalışma süreleri açısından en avantajlı meslek grubunun matbaa işçiliği olduğu görülmektedir. Çocukların hepsi fazla mesaiye kalarak çalışıyor olmalarına karşın matbaa işçiliğinin mesai süresinin daha sınırlı olduğu dikkati çekmektedir (9-11 saat). Yukarıdaki meslek grupları arasında, çalışma süreleri açısından en çok sömürüye uğrayan kesimin ise kuaförlük olduğu tespit edilmiştir. Bu meslek grubunda çalışan çocukların çalışma süresi % 63.7 oranında 15-17 saattir.

Tablo-32: Çocukların Günlük Çalışma Süresi ve Karşılığında Aldıkları Ücret

Alınan Ücret (Milyon TL)	Günlük Çalışma Süresi								Toplam	
	6-8		9-11		12-14		15-17			
	Saat		Saat		Saat		Saat			
	S	%	S	%	S	%	S	%		
50 (-)	-	-	-	-	2	3.4	-	-	2	2.0
50-100	1	25.0	2	7.1	8	13.6	3	27.2	14	13.7
110-200	1	25.0	11	39.3	30	50.8	4	36.4	46	45.1
210-300	1	25.0	5	17.9	18	30.5	4	36.4	28	27.4
310-400	1	25.0	10	35.7	1	1.7	-	-	12	11.8
Toplam	4	100.0	28	100.0	59	100.0	11	100.0	102	100.0

$$\chi^2=27,464$$

$$P<0,05$$

Yukarıda yapılan istatistiksel analizde alınan ücret ile günlük çalışma süresi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Çalışan çocukların % 45.1'i aylık ortalama 110-200 milyon arası para karşılığında günlük, ağırlıklı olarak 12-14 saat arasında (% 50.8) çalıştırılmaktadır. Yine 1999'da DiE'nin yapmış olduğu bir araştırmaya göre toplam 675 000 çocuk 25 000 ile 100 000 arasındaki ücretlerle çalışmaya mecbur edilmişlerdir. Bu ücretlerin, Türkiye'deki alım gücündeki değişimler göz önünde bulundurulduğunda, günümüzde çalışan çocukların aldıkları ücretlerden çok da farklı olmadığı düşünülmektedir.

Yukarıdaki tabloda alınan ücretin miktarı arttıkça çalışma süresinin azalıyor olması ise ilgi çekicidir. Ancak bu zıtlığın belirmesinin nedeni, matbaa işçilerinin görece iyi olan konumlarında aranmalıdır. Bu iş kolunda çalışan toplam kişi sayısı 14, ağırlıklı çalışma süresi ise 9-11 saattir. Buna karşın yukarıdaki istatistiksel analiz genel olarak incelendiğinde denebilir ki, Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocuklar asgari ücretin altında ücretlerle ağır iş koşullarında ve uzun çalışma sürelerine maruz kalarak yaşamlarını sürdürmektedir.

Tablo-33: Çocukların Çalıştıkları İş Koluna Göre Aldıkları Ücretin Dağılımı

Alınan Ücret (Milyon TL)	Çalışılan İş Kolu				Toplam	
	Oto Tamir, Bakım, Onarım		Diğer			
	S	%	S	%	S	%
50 (-)	1	1.7	1	2.3	2	2.0
60-100	6	10.2	8	18.6	14	13.7
110-200	32	54.2	14	32.6	46	45.1
210-300	16	27.1	12	27.9	28	27.4
310-400	4	6.8	8	18.6	12	11.8
Toplam	59	100.0	43	100.0	102	100.0

Yukarıdaki tablo incelendiğinde çocukların aldıkları ücretin 110-200 milyon lira arasında yoğunlaştığı görülmektedir (% 45.1). bununla birlikte yapılan bu araştırmada en yüksek ücreti matbaa işçilerinin aldığı (% 57.2), kuaförde çalışan çocukların ise ağırlıklı olarak en düşük ücreti aldıkları (% 61.5) görülmektedir. Dolayısıyla Tablo-32'de çocukların aldıkları ücretle günlük çalışma süreleri arasında gözlenen ters orantı, bu işletmelerin özgün koşulları göz önünde bulundurulduğunda anlamlı bir hal almaktadır.

Tablo-34:Ailenin Aylık Ortalama Geliri ve Alınan Ücretin Yeterliliği

Aylık Geliri (Milyon)	Çocuğun Aldığı Ücretin Yeterliliği				Toplam	
	Hiçbir İhtiyacı Karşılama	Gıda İhtiyacı Karşılama	Gıda ve Barınma İhtiyacı	Tüm İhtiyaçları	S	%

TL)	S	yor %	biliyorum S	%	Karşıyor S	%	mı Gidere biliyorum S	%	
100-240	5	100.0	-	-	-	-	-	-	5 100.0
250-490	13	40.6	13	40.6	4	12.5	2	6.3	32 100.0
500-740	1	4.8	7	33.3	7	33.3	6	28.6	21 100.0
750-990	10	31.2	8	25.0	7	21.9	7	21.9	32 100.0
1 000+	3	25.0	3	25.0	4	33.3	2	16.7	12 100.0
Toplam	32	31.3	31	30.4	22	21.6	17	16.7	102 100.0

$$\chi^2 = 26,018$$

$$P < 0.05$$

Yukarıdaki istatistiksel analiz incelendiğinde ailenin aylık ortalama geliriyle çocukların aldıkları ücretten memnuniyetleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Çocukların, ailenin gelir düzeyi arttıkça, aldıkları ücretten memnuniyet düzeylerinin de arttığı görülmektedir. Bu iki değişken arasında her ne kadar doğrusal bir ilişki bulunsa da, yukarıdaki tabloda ailenin aylık geliri arttıkça aradaki ilişkinin değişmeye başladığı da gözlenmektedir. Ancak burada aldıkları ücretle geçinemediklerini belirtenlerin oranının diğerlerine oranla fazla olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Yukarıdaki analizde hiçbir ihtiyacını karşılayamadığını belirtenlerle sadece gıda ihtiyacını karşılayabildiğini belirtenlerin toplam oranı ağırlıklı dilimi oluşturmakta, bu durum ise çocukların aldıkları ücretin geçimlerini sağlayabilecek miktarda olmadığını göstermektedir.

Tablo-35: Çalışılan İş Kolu ve Alınan Ücretin Düzenliliği

Alınan Ücretin Düzenliliği	Çalıştığı İş Kolu				Toplam	
	Oto Tamir, Bakım, Onarım		Diğer			
	S	%	S	%	S	%
Düzenli Alamıyorum	13	22.0	14	32.6	27	26.5
Düzenli ve Anlaşmaya Uygun Alıyorum	46	78.0	29	67.4	75	73.5
Toplam	59	100.0	43	100.0	102	100.0

$$\chi^2 = 1.415$$

$$P > 0.05$$

Yukarıdaki istatistiksel analizde, çalışılan iş kolu ile alınan ücretin düzenliliği arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte analizde her ne kadar Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocukların ücretlerini genellikle düzenli ve anlaşmaya uygun aldıkları gözlenirse de, diğer meslek grubu içinde yer alan kuaförlük mesleğinde çalışan çocukların ücretlerini ağırlıklı olarak düzensiz aldığı (% 69.2) tespit edilmiştir.

Tablo-36: Çalıştıkları Yerde Çocukların Aldıkları Ücretin Diğer Çalışanların Aldıkları Ücret İçindeki İfadesi

Alınan Ücretin Diğer Çalışanlarınkiyle Karşılaştırması	Sayı	Yüzde
Diğer Çalışanların Aldıkları Ücreti Bilmiyorlar	19	18.6
Diğer Çalışanlardan Az Kazanıyorlar	43	42.2
Diğerler Çalışanların Aldıklarıyla Aynı Ücreti Alıyorlar	31	30.4
Diğerler Çalışanlardan Fazla Kazanıyorlar	9	8.8
Toplam	102	100.0

Yukarıda tabloda çocukların, çalıştıkları iş yerlerinde genelde diğer çalışanlardan daha az ücret aldıkları görülmektedir (% 42.2). Ancak burada, çocukların çalıştıkları yerlerde çalışan toplam kişi sayısının ağırlıklı 2-5 kişiden (% 60.8) oluştuğunu (Tablo-10) ve 18 yaşından küçük çalışan çocuk sayısının da ağırlıklı olarak bir kişiden oluştuğunu (% 55,9) hatırlamak gerekmektedir (Tablo-9). Dolayısıyla bu iş yerlerinde diğer çalışanlar büyük oranda kalfa veya usta ya da işyeri sahibidir.

Burada, küresel dönemin yani enformasyon çağının temel verisi olan nitelikli iş gücünün kazanılma sürecinin çocuk emeğindeki yansımalarının diğer gelişmiş batı

Avrupa ülkelerinden oldukça farklı olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Batı Avrupa’da da çalışan çocukların öğrenimlerine devam etmesi oldukça zordur ancak bu ülkelerin öğrenim düzeyi Türkiye’ye kıyasla oldukça üst düzeydedir. Türkiye’de ÇEM, nitelikli iş gücünün kazanılmasında önemli bir merkezdir. Özellikle usta olabilmek için bu merkezlere gidilme zorunluluğunun getirildiği göz önünde bulundurulduğunda, bu merkezlerin nitelikli iş gücünün kazanılmasındaki önemi daha da artmaktadır ancak unutulmaması gereken önemli bir ayırım vardır; Ankara Ulus Sanayi Bölgesi’nde çalışan çocukların çalıştıkları yerler, yukarıdaki istatistiksel analizlerde de görüldüğü gibi, küçük işletmelerdir. Batı Avrupa ve Amerika’da ise değişen teknolojik gelişmelerle birlikte, kol gücüne duyulan ihtiyacın da azalmaya başladığı bilinmektedir. Bu değişim, özellikle batı Avrupa’da ağır sanayide çocuk emeğinin kullanımının azalmasında etkili olmuştur ancak yine küreselleşmeyle birlikte farklı bir boyut kazanan hizmet sektöründe kullanımına devam edilmiştir (Çolak, 1998; 50). Bilindiği üzere örgün öğrenime devam etmeyen çocuklar batı Avrupa’da genellikle mesleki eğitim veren okullarda okuyarak uzmanlaşmakta ve reşit olduklarında da fabrikalarda uzmanlaşmış emek olarak çalışmaktadırlar. Türkiye’de ise ÇEM gibi merkezlerde uzmanlaşan çocukların çalıştıkları ya da çalışacakları yerler ağırlıklı olarak montaj sanayi üzerine kurulmuş olan küçük işletmeler olacaktır. Dolayısıyla bu durum bir yandan Türkiye’de küçük işletmeciliğin sürekliliğini sağlarken bir yandan da, ağır sanayiye yönelik üretim tarzının gelişmemiş olmasından kaynaklı, gelişmiş batı Avrupa ülkelerinde kullanılan çocuk emeği oranı ile Türkiye’de kullanılan çocuk emeği oranı arasındaki farkı ve bu farkın sürekliliğini de sağlamaktadır.

Herhangi bir iş kolunda öğrenim görmemiş çocuklara bakıldığında ise görülmektedir ki bu çocuklar, yaptıkları işi pratik üzerinde öğrenmekte, dolayısıyla uzmanlaşmaları iş üzerinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bu çocukların yaptıkları işte uzmanlaşabilmeleri için sürekli olarak aynı iş kolunda çalışmaları gerekmektedir. Oysa bugün ağırlıklı olarak montaj sanayide çalışan bu çocukların daha önce yaptıkları işler kuaförlükten garsonluğa kadar çeşitlilik göstermektedir.

Yukarıda çocukların emeğinin sömürsünde önemli bir veri sağlayan çalışma süresi ve aldıkları ücretin analizine yer verildikten sonra, çocukların çalıştıkları yerlerde Tablo-26'da belirlenen 9 adet istismar biçimiyle karşılaşma oranlarının ele alınmasında fayda vardır;

Tablo-37: Çalışılan İş Kolu ve İstismarla Karşılaşma Oranı

Çalıştığı İş Kolu	İstismara Uğrama Oranı						Toplam	
	Çok Az		Az		Sıklıkla			
	S	%	S	%	S	%	S	%
Oto Tamir, Bakım Onarım	11	18.6	32	54.2	16	27.2	59	100.0
Diğer	6	14.0	12	27.9	25	58.1	43	100.0
Toplam	17	16.7	44	43.1	40	40.2	102	100.0

$$\chi^2=10.280$$

$$P<0,05$$

Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocuklar arasında oto tamir bakım işlerinde çalışan çocuklar istismarla % 54.2 oranında 'az' ve % 27.2 oranında da 'sıklıkla' karşılaştıklarını belirtirken, kuaförlük, matbaa vb. işlerde çalışan ve yukarıda 'diğer' meslek grubu olarak ifade edilen grupta çalışan çocukların % 27.9'u istismarla 'Az' karşılaştıklarını, % 58.1'i de 'sıklıkla' karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Değerler birbirine oldukça yakın görünmektedir. Bu nedenle her iki gruptaki çocukların da istismara genel olarak maruz kaldıkları buna karşın 'diğer' meslek grubunda (kuaförlük, mobilya bakım onarım, matbaa vb. iş sektörlerinde) çocuklar istismara oto

tamir bakım, onarım işlerinde çalışan çocuklara nazaran daha fazla maruz kaldıkları görülmektedir⁴³. Tablo-26’da belirtilmiş olan çocukların karşılaştıkları istismar biçimleri içinde daha önce de söz edildiği gibi, çocuklar en fazla ‘azar, hor görme, fazla mesai ve ayak işlerinde kullanılma’ olarak belirtilmiş olan istismar biçimleriyle karşılaşmaktadırlar. Burada konunun ayrıntılı bir şekilde açıklanabilmesi için çocukların çalıştıkları yerle karşılaştıkları istismar biçimlerine ayrıntılarıyla bakılması gerekmektedir.

Tablo-38: Çalışılan İş Kolu ve Dayakla Karşılaşma Oranı

Çalışılan İş Kolu	Dayakla Karşılaşma Oranı						Toplam	
	Çok Az		Az		Sıklıkla			
	S	%	S	%	S	%	S	%
Oto Tamir, Bakım, Onarım	28	47.5	20	33.9	11	18.6	59	100.0
Diğer	26	60.5	9	20.9	8	18.6	43	100.0
Toplam	54	52.9	29	28.4	19	18.7	102	100.0

$$\chi^2=2,266$$

$$P>0,05$$

Yukarıda yapılan istatistiksel analizde çalışılan iş koşuluyla dayak yeme oranı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla çocukların dayak yeme oranlarının çalıştıkları sektörle ilgili olmadığı görülmektedir. Tablo incelendiğinde, çocukların çalıştıkları yerde dayakla çok az karşılaştıkları (% 81.4) dikkati çekmektedir. Oto tamir bakım atölyelerinde çalışan çocuklar çoğunlukla dayakla çok az karşılaştıklarını (% 81.4) belirtirken diğer meslek grubu içinde yer alan iş yerleri içinde kuaförlük dışındaki sektörlerde çalışan çocukların dayakla ‘çok az’ ya da ‘az ‘ karşılaşma oranlarının da yine oto-tamir-onarım sektöründe çalışan çocukların oranlarına benzer bir dağılıma sahip olduğu saptanmıştır.

Tablo-39: Çalışılan İş Kolu ve Azarla Karşılaşma Oranı

⁴³ Daha önce de belirtildiği gibi matbaa işçiliğinde çalışan çocuklar diğer tüm meslek grubuna göre görece daha iyi konumdadırlar. Ancak sayısının az olmasından dolayı bu meslek grubuna burada ‘diğer meslek grupları’ içinde değinilmiştir. Dolayısıyla değerlendirmeler okunurken, matbaa işçiliği bu değerlendirmenin dışında tutulmalıdır.

Çalıştığı İş Kolu	Azarlanmayla Karşılaşma Oranı						Toplam	
	Çok Az		Az		Sıklıkla			
	S	%	S	%	S	%	S	%
Oto Tamir, Bakım, Onarım	8	13.6	9	15.3	42	71.1	59	100.0
Diğer	5	11.6	8	18.6	30	69.8	43	100.0
Toplam	13	12.7	17	16.7	72	70.6	102	100.0

$$\chi^2=0,247$$

$$P>0,05$$

Yukarıdaki istatistiksel analizde, çalışılan sektörle azarlanmayla karşılaşma arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Çocukların çalıştıkları sektör, azarla karşılaşmalarında önemli bir etkide bulunmazken, araştırmada adı geçen iş sektörlerinin tümünde çocukların azarla sıklıkla karşılaştıkları görülmektedir (% 70.6). Tabloda azarlanmayla ‘az’ karşılaştıklarını belirtenlerin ise ikinci sırada olduğu görülmektedir (% 16.7). Yine yukarıdaki tablo incelendiğinde Ulus Sanayi Bölgesi’nde çalışan çocuklar içinde azarla en fazla karşılaşan kesimin oto-tamir işinde çalışan çocukların olduğu da dikkati çekmektedir.

Tablo-40: Çalışılan İş Kolu ve Hor Görülme Oranı

Çalıştığı İş Kolu	Hor Görülme Oranı						Toplam	
	Çok Az		Az		Sıklıkla			
	S	%	S	%	S	%	S	%
Oto Tamir, Bakım, Onarım	21	35.6	16	27.1	22	37.3	59	100.0
Diğer	13	30.2	15	34.9	15	34.9	43	100.0
Toplam	34	33.3	31	30.4	37	36.3	102	100.0

$$\chi^2=0,748$$

$$P>0,05$$

Yukarıdaki istatistiksel analizde çocukların hor görülme oranlarının çalıştıkları yere göre değişmediği görülmektedir. Bununla birlikte, diğer istismar biçimlerinde ve bu istismarların düzeylerinde olduğu gibi, bu istismar biçiminde de çalışılan sektörler arasında hor görmeye en az karşılaşılan grubun matbaa işçiliği olduğu tespit

edilmiştir. İstismarla en fazla karşılaşan grup ise kuaförlük ve oto tamir bakım işçileridir.

Tablo-41: Çalışılan İş Kolu ve Ayak İşlerine Koşturulma Oranı

Çalıştığı İş Kolu	Ayak İşlerine Koşturulma Oranı						Toplam	
	Çok Az		Az		Sıklıkla			
	S	%	S	%	S	%	S	%
Oto Tamir, Bakım Onarım	8	13.5	5	8.5	46	78.0	59	100.0
Diğer	2	4.7	5	11.6	36	83.7	43	100.0
Toplam	10	9.8	10	9.8	82	80.4	102	100.0

$$\chi^2=2,368$$

$$P>0,05$$

Yukarıdaki istatistiksel analizde çocukların çalıştıkları sektörün, çocukların ayak işlerine koşturulma oranlarında herhangi anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Çocuklar hangi meslek grubunda çalışıyor olurlarsa olsunlar sıklıkla ayak işlerine koşturulduklarını belirtmektedirler. Ayak işlerine en fazla koşturulan grubun ise kuaförde ve oto montaj sanayinde çalışan çocukların olduğunu söylemek gerekmektedir.

Tablo-42: Çalışılan İş Kolu ve Öğle Yemeğinin Verilme Oranı

Çalıştığı İş Kolu	Öğle Yemeğinin Verilme Oranı						Toplam	
	Çok Az		Az		Sıklıkla			
	S	%	S	%	S	%	S	%
Oto Tamir, Bakım, Onarım	40	67.8	7	11.9	12	20.3	59	100.0
Diğer	23	53.5	-	-	20	46.5	43	100.0
Toplam	63	61.7	7	6.9	32	31.4	102	100.0

$$\chi^2 = 11,357$$

$$P<0,05$$

Yukarıdaki istatistiksel analizde çalışılan iş koluyla öğle yemeğinin verilme düzeni arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Öğle yemeğinin ‘sıklıkla’ karşılanma oranına bakıldığında, ilk sırayı oto tamir bakım işçilerinin aldığı tespit edilmiştir. ‘Diğer’ grupta ise matbaa işçilerinin öğle yemeğinin ‘sıklıkla’ karşılanma oranı oldukça fazladır ve bu nedenle de bu alanda en az istismara uğrayan ikinci

grubu oluşturmaktadır. Araştırmada kuaförde çalışan işçilerin ise çoğunlukla öğle yemeklerini kendilerinin karşıladığı anlaşılmıştır. Kuaförde çalışan çocuklar daha önce de değinildiği gibi ağırlıklı olarak bahşiş karşılığında, dolayısıyla son derece düşük ücretler karşılığında çalışmaktadırlar. Kuaförde çalışan çocuklar ağırlıklı olarak (% 53.8) ayda 60-100 milyon karşılığı çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bu veri ise, kuaförde çalışan çocukların öğle yemeklerini çoğunlukla yemedikleri ya da düzensiz beslendikleri varsayımını sunmamıza neden olmaktadır.

Tablo-43: Çalışılan İş Kolu ve Sigortanın Ödenme Oranı

Çalıştığı İş Kolu	Sigortanın Düzensiz Ödenme Oranı						Toplam	
	Çok Az		Az		Sıklıkla			
	S	%	S	%	S	%	S	%
Oto Tamir, Bakım, Onarım	29	49.2	1	1.6	29	49.2	59	100.0
Diğer	21	48.8	-	-	22	51.2	43	100.0
Toplam	50	49.0	1	1.0	51	50.0	102	100.0

$$\chi^2=0,749$$

$$P>0,05$$

Yukarıdaki istatistiksel analizde, çocukların sigortalarının ödenmesiyle çalıştıkları sektör arasında anlamlı bir ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Bilindiği gibi ÇEM, burada öğrenim gören çocukların sigortalanmasını zorunlu tutmaktadır. Dolayısıyla çocukların sigortalarının yasal zorunluluk nedeniyle yaptırılmış olduğu yukarıdaki tablo incelendiğinde netlik kazanmaktadır.

Tablo-44: Çalışılan İş Kolu ve Fazla Mesai Yapma Oranı

Çalıştığı İş Kolu	Fazla Mesai Yapma Oranı						Toplam	
	Çok Az		Az		Sıklıkla			
	S	%	S	%	S	%	S	%
Oto Tamir, Bakım, Onarım	11	18.6	27	45.8	21	35.6	59	100.0
Diğer	5	11.7	9	20.9	29	67.4	43	100.0
Toplam	16	15.7	36	35.3	50	49.0	102	100.0

$$\chi^2=10,273$$

$$P<0,05$$

Yukarıdaki tablo incelendiğinde ‘diğer’ olarak belirlenen grubun fazla mesaiye ‘sıklıkla’ kalma oranlarının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu grup içinde mesaiye sıklıkla kalan birinci grubu kuaförde çalışan çocuklar oluştururken İkinci sırayı matbaa işçileri almakta, oto tamir atölyesinde çalışan çocukların fazla mesaiye ‘sıklıkla’ kalma oranlarının ise daha düşük olduğu görülmektedir. Fazla mesaiye kalma sıklıkları göz önünde bulundurulmadığında ise tüm meslek gruplarında çocukların fazla mesai yaptığı görülmektedir. Burada hatırlatılması gereken bir diğer nokta ise oto-tamir-bakım atölyelerinde çalışan çocukların günlük çalışma süresinin % 69.5 oranında 12-14 saat olduğu verisidir (Tablo-31). Oto tamir bakım atölyelerinde çalışan çocukların fazla mesaiye ‘sıklıkla’ kalma oranının düşük çıkması ise çocukların günlük çalışma süresini 12 saat olarak düşündüklerinden kaynaklanıyor olabilir. Dolayısıyla çocukların yaptığı en az 4 saatlik fazla mesainin, çocuklar tarafından fazla mesai olarak görülmediği düşünülmektedir.

Bu istatistiksel analizlerden de anlaşılmaktadır ki sanayide ve hizmet sektöründe çalışan çocuklar çalıştıkları yerlerde dayaktan fazla mesaiye ve hatta tacize kadar pek çok istismarla karşılaşmaktadırlar. Sanayi bölgesinde bir kuaförde kalfa olarak çalışan 18 yaşındaki Barış özellikle daha önce çalıştığı kuaförde yaşadığı istismarları şu şekilde anlatmaktadır;

“Daha önce Çankaya’daki bir kuaförde çalışıyordum. Çalışmaya 10 yaşında başladım. Babamın durumu kötü olduğu için çalışmak zorunda kaldım. Hem çalışıyor hem de okula gidiyordum. Çalıştığım yerde her gün dayak yedim. Öyle sadece ustadan değil ordaki kalfalardan da. Duruşumu beğenmediklerinde bile çok kötü döverlerdi beni. Akşamları eve gittiğimde bacaklarım kan içinde kalırdı. Annem ne olduğunu

sorduğunda söylemez düştüm derdim. Bir gün fönü doğru tutmadığım için kafamı klozetin içine soktular. Yani herkesin Yaptığı yere. Çok dayak yedim ama dayak yedikçe daha da hırslandım. Bu işi öğrenicem dedim kendi kendime. Biz Altındağ'da oturuyoruz. Orda iş sabah 8.30'da başlar akşam 11'de biterdi. Akşam eve 12.30'dan önce varamazdım. Duraktan inince eve gitmek için 45 dk. Yürümek zorunda kalırdım. Hiç unutmam bizim kalfanın sivri uçlu bi ayakkabısı vardı. Onunla dizime vururdu hep. Şimdi diz kapağım hafif içe dönük. Düzelmiyo bi türlü. Şimdiki işyerimden Allah razı olsun. Rahatım burada. Bir de kaybetmek de istemiyo tabi patron beni. Yine sabah 8.30'dan akşam 10'a kadar çalışıyorum ama rahatım. Önceki iş yerimdeki ustam beni çok arıyo şimdi. Gel sana 1 milyar maaş vereyim diyo ama gitmiyorum."

İnanması her ne kadar güç olsa da yukarıda Barış'ın yaptığı açıklama Türkiye'de çalışan çocukların yaşadıkları olumsuzluklara önemli bir örnek oluşturmaktadır. Derinlemesine görüşmenin yapıldığı diğer çocukların, görüşmede Barış kadar içten ve açık olmadığı düşünülebilir. Buna karşın sanayide çalışan çocukların çalışma koşullarının kuaförlük gibi alanlarda çalışanlara göre biraz daha rahat olduğu anket sonuçlarından da anlaşılmaktadır. Murat Fırat'ın 1998'de İstanbul'da yaptığı çalışmada oto tamir/bakım işinde çalışan çocukların % 44.3'ünün, metal işlerinde çalışan çocukların % 16.4'ünün, tekstil/konfeksiyon işinde çalışanların % 12.7'sinin kötü davranışla karşı karşıya kaldığı belirtilmektedir (Fırat, 1998; 49). Ankara Sanayi bölgesinde gerçekleştirdiğimiz çalışmada ise çocukların istismar edilme oranlarının, istismarla karşılaşma sıklıkları göz önünde

bulundurulmadığında, Murat Fırat'ın İstanbul Doğu Sanayi bölgesinde ortaya koyduğu istismar düzeylerinden daha fazla olduğu görülmektedir. Çocuklar çalıştıkları işyerlerinde % 18.6 oranında dayakla 'sıklıkla' karşılaştıklarını belirtirken, % 52.9'u ise kendilerine 'çok az' dayak atıldığını belirtmişlerdir. Ancak toplam dayak yiyenlerin oranları düşünüldüğünde çocukların bu istismar biçimine de sıklıkla maruz kaldığı görülmektedir. Yine çalışan çocuklara çalıştıkları yerde azarlanıp azarlanmadıkları sorulduğunda çocukların % 70.6'sı 'sıklıkla' azarlandıklarını ifade ederken azarlamayla 'Çok Az' karşılaştıklarını söyleyen çocukların oranı ise % 12.7'dir. Azarla çoğunlukla karşılaşan çocukların toplam oranlarının % 87.3 olduğu dikkate alındığında ise bu oranın oldukça fazla olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Ankara Sanayi bölgesinde çalışan çocuklar toplam % 66.7 oranında hor görüldüklerini, % 90.2 oranında ayak işlerine koşturulduklarını, ve % 87.3 oranında da fazla mesai yaptıklarını belirtmişlerdir (Tablo-26). Dolayısıyla çocuklar pek çok konuda sömürüyle karşı karşıya kalmaktadırlar⁴⁴. Ayak işlerinde koşturulması ise küresel dönemin yaygın politikası olan esnek üretimin Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerdeki yansıması olarak değerlendirilebilir. Çocuklar tacizle genellikle karşılaşmadıklarını (% 93.1) belirtirken düzenli yemeklerinin verilmediğini belirten çocukların oranı da oldukça düşük çıkmıştır (% 38.2). Matbaa işçilerinin ise istismara en az maruz bırakılan grup olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sanayi bölgesinde çalışan çocuklar daha önce yapılmış olan araştırmaların aksine tacizle büyük oranda karşılaşmazken yine yemek masraflarının karşılanması düşük tutulma oranının da diğer araştırmalarda

⁴⁴ Bu değerlendirme yapılırken çok az dayak yediklerini belirten çocuklar dikkate alınmamıştır.

karşımıza çıkan oranların aksine oldukça düşük olduğu görülmektedir⁴⁵. Buna karşın Ankara Sanayi bölgesinde çalışan çocukların da diğer alanlarda diğer araştırmalarda karşımıza çıkan veriler kadar istismar edildikleri görülmektedir.

Çocukların istismar düzeylerinde genel olarak bir farklılık görülmezken özellikle hizmet sektöründe çalışan çocukların istismara çok daha fazla maruz kaldıkları dikkati çekmektedir.

4.3.5. Mesleki Öğrenim Görme Durumlarına Göre Çalışan Çocukların İstismarlarla Karşılaşma Oranları

ÇEM’de öğrenim gören çalışan çocuklarla herhangi mesleki eğitim almamış olan çocukların istismar düzeylerinde bir farklılığın olup olmadığına bakılması yine, çocuk istismarının önlenmesine yönelik getirilmiş olan yasal düzenlemelerin ve iş gücünde uzmanlaşma çabalarının çocuk emeğinin sömürsünde anlamlı bir azalma yaratıp yaratmadığının anlaşılmasında önemli bir veri sunacaktır.

Tablo-45: Çalışan Çocukların Mesleki Eğitim Alma Durumu ve İstismarla Karşılaşma Oranı

Mesleki Eğitim Alma Durumu	İstismara Uğrama Oranı						Toplam	
	Çok Az		Az		Sıklıkla			
	S	%	S	%	S	%	S	%
Çıraklık Eğitim Merkezine Gittim	15	29.4	26	51.0	10	19.6	51	100.0
Hiçbir Eğitim Almadım	2	3.9	18	35.3	31	60.8	51	100.0
Toplam	17	16.7	44	43.1	41	40.2	102	100.0

$$\chi^2 = 22,152$$

$$P < 0,05$$

⁴⁵ Çocukların tacizle karşılaşma oranlarının düşük çıkmasında görüşmenin gerçekleştirildiği Ulus Sanayi bölgesinde çalışan çocuklar arasında kız çocuklarına rastlanmamış olmasının da bir etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Yukarıdaki istatistiksel analiz incelendiğinde çocukların Tablo-26'da belirlenmiş olan 9 istismar biçimiyle karşılaşma oranıyla mesleki herhangi bir eğitim alma oranı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu ve ÇEM'de öğrenim gören çocukların konumlarının herhangi mesleki bir eğitim almamış olan çocukların konumlarına göre daha iyi olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo-46: Çalışan Çocukların Mesleki Bir Eğitim Alma Durumu ve Sosyal Güvencelerinin Sağlanma Oranı

Mesleki Eğitim Alma Durumu	Sosyal Güvencesi				Toplam	
	Sigortalı		Sigortasız			
	S	%	S	%	S	%
Çıraklık Eğitim Merkezine Gittim	51	100.0	-	-	51	100.0
Hiçbir Eğitim Almadım	1	2.0	50	98.0	51	100.0
Toplam	52	51.0	50	49.0	102	100.0

$$\chi^2 = 98.077$$

$$P < 0.05$$

Yukarıdaki istatistiksel analizde çocukların hemen hepsinin sigortalı olma durumlarının ÇEM'de öğrenim görmelerine bağlı olarak değişim gösterdiği görülmektedir. Araştırmada ÇEM'de öğrenim gören çocukların % 100'ü sigortalı çalıştıklarını belirtirken (ki bu çıraklık sözleşmesinin getirdiği yasal bir zorunluluktur), herhangi mesleki bir eğitim almamış olan çocukların % 98.0'i ise sigortasız çalıştıklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla burada, sigortanın ödenmesi, işverenin kar oranını düşüreceğinden, iş veren sigortasız çalışacak işçilerin emeğini kullanmayı tercih etmektedir. ÇEM'in sigortanın yarısını ödüyor olması, iş veren için bir avantajdır. Böylece hem yasal yükümlülüklerini yerine getirmekte, hem de sigortaya ayırdığı ücreti yarıya indirebilmektedir. Dolayısıyla çocukların öğrenim

görerek üretim sürecine katılımını teşvik eden ÇEM'in, burada öğrenim gören çocukların çalışma koşullarında dolaylı olarak etkide bulunduğu, kaçak işçilerin sigortalarının ödenmesinde ise herhangi bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Yüzüncü Yıl Çıraklık Eğitim Merkezi'nin müdür muavini olan Mustafa Bey çıraklık eğitiminde öğrenim görmeyenlerin getirisini şu şekilde anlatmaktadır⁴⁶,

“ÇEM’e gelmeyen bir çocuk hiçbir şey yapamaz. Kalfa olmasının ya da usta olmasının yolu ÇEM’e gelmesinden geçiyor. Etrafta bir dolu kaçak işçi var. Hatta yabancı olanlar bile var. Geçen gördüm zenci bi çocuğu bi tanesi. Kesin burada kalma izni filan yoktur onun. Hayatı mahvoldu işte onun. ...aslında buranın öğrenim sistemi işveren açısından da çok mesele değil. Topu topu haftada bi gün geliyo çocuklar ama iş verenler ondan bile rahatsız oluyo. Hafta sonları çıkarıyorlar çocuklardan acısını.”

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi ÇEM çocukların mesleklerinde ilerleyebilmeleri ve küçük üreticilik de olsa, bu mesleği ilerletebilmeleri için önemli bir fırsat sunmaktadır. ÇEM, kaçak işçilerin çalışma koşullarında etkili olamasa da kaçak işçi statüsünde çalışmanın azalmasında dolaylı bir etkiye sahiptir. ÇEM’de öğrenim gören çocukların sigortalı çalıştırılmasının zorunlu tutulması ise ÇEM’in sanayide çalışan çocukların sosyal güvencesinin sağlanmasındaki etkisini göstermektedir. Örneklemin sigortalarının yaptırılmasında ÇEM’in oynadığı rolü belirledikten sonra, ÇEM’in çocukların aldığı ücret üzerinde bir etkisinin olup olmadığının da belirlenmesi gerekmektedir.

Tablo-47: Mesleki Eğitim Alma Durumu ve Çocukların Aldıkları Ücretin Diğer Çalışanların Aldıkları Ücret

⁴⁶ Bu görüşme tesadüfi bir şekilde gerçekleştiğinden derinlemesine görüşme olarak ele alınmamakta ve bu araştırmada konunun daha açıklayıcı olmasını sağlayan bir anektot niteliği taşımaktadır.

İçindeki ifadesi

Alınan Ücretin Karşılaştırması	Mesleki Eğitim Alma Durumu				Toplam	
	Çıraklık Eğitim Merkezine Gittim		Hiçbir Eğitim Almadım			
	S	%	S	%	S	%
Diğerlerinden Az Alıyorum	14	27.5	29	56.9	43	42.2
Diğerleriyle Aynı Ücreti Alıyorum	5	9.8	10	19.6	15	14.7
Benimle Aynı Yaşta Olanlarla Aynı Ücreti Alıyorum	15	29.4	1	2.0	16	15.7
Ben Daha Fazla Alıyorum	7	13.7	2	3.9	9	8.8
Diğerlerinin Aldığı Ücreti Bilmiyorum	10	19.6	9	17.6	19	18.6
Toplam	51	100.0	51	100.0	102	100.0

$$\chi^2 = 10.676$$

$$P < 0.05$$

Yukarıdaki istatistiksel analizde, çalışan çocukların % 42.2'si, diğer çalışanlardan daha az kazandıklarını söylerken, ÇEM'de eğitim gören çocukların eğitim almayan çocuklara oranla aldıkları ücretin daha yüksek olduğu görülmektedir. Tabloda çocukların % 18.6'sı diğerlerinin aldıkları ücreti bilmediğini, ÇEM'e giden çocukların % 27.5'i diğerlerinin aldıkları ücretten daha az aldıklarını belirtirken, Mesleki Eğitim görmeyen çocukların % 56.9'u ise aldıkları ücretin diğer çalışanlardan daha az olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla herhangi Mesleki Eğitim almayan çocuklar, sadece ÇEM'de öğrenim gören çocuklardan değil çalıştıkları iş yerlerinde diğer çalışanların aldıkları ücretten de daha az ücret aldıklarını belirtmektedir. ÇEM'de öğrenim gören çocukların diğer çalışanlardan az alma oranlarının düşük çıkması her ne kadar görece bir iyileşme olarak görülse de ÇEM sözleşmesinde çocukların alacakları maaşın en az asgari ücretin üçte ikisi olacağına ilişkin madde göz önünde bulundurulduğunda durumun çok da iç açıcı olmadığı sonucuna varılmaktadır.

ÇEM’de öğrenim görenlerle, mesleki herhangi bir eğitim almamış olan çocukların çalışma sürelerine bakıldığında ise, çocukların günlük çalışma süresinin 12-14 saat olduğu (% 57,8), 12 saati aşan günlük çalışma süresinin ise toplam % 10.8’lik dilimi oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda (Tablo-25) her iki grup için de haftalık çalışma sürelerinin 40 saati fazlasıyla aştığını söylemek gerekmektedir. ÇEM çocukların okullarını sürdürmelerinde her ne kadar olumlu bir etkiye sahip olsa da gerek müfredatı gerekse öğretimdeki yetersizliği nedeniyle, örgün öğrenimin yerini alamamaktadır. Aslında Çıraklık Eğitim Merkezleri böyle bir amacı da gütmemektedir. Nitelikli iş gücünün yetiştirilme amacını güden ÇEM’in yetersizliğini Ahmet şu şekilde anlatmaktadır;

“Ben ÇEM’e bir pazartesi geliyorum. Onun dışında hep işteyiz. Burada oto tamirdeyim. Öyle fazla bir şey göstermiyorlar burada... ilkokuldan sonra okumak istemeyince işe başladım. Sigortam olsun diye de buraya kaydoldum.”

Görüldüğü gibi çocuklar ÇEM’i bir okul olarak değil, bir takım sosyal haklardan yararlanabilmenin aracı olarak görmektedir. Okulun bir gün olması ve verilen eğitimin çalıştıkları sektörle ilişkili mesleki bir eğitimi içeriyor olması, çocukların gittikleri ÇEM için yukarıdaki gibi bir değerlendirmeye yönelmelerine neden olmaktadır. ÇEM’in çocukların çalışma süresinin haftalık 40 saati geçemeyeceğine yönelik hükmünün işlevsel olmadığı ise yukarıda yapılmış olan istatistiksel analizde ve derinlemesine görüşmede görülmektedir.

Burada çocukların eğitim görme durumlarıyla Tablo-26'da belirlenen 9 istismar biçimiyle karşılaşma düzeyleri ve sıklıkları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına da bakmak gerekmektedir⁴⁷.

Tablo-48: Mesleki Eğitim Alma Durumlarına Göre Çocukların İş Yerinde Ayak İşlerine Koşturulma Oranı

Herhangi Mesleki Bir Eğitim Alma Oranı	Ayak İşlerine Koşturulma Oranı						Toplam	
	Çok Az		Az		Sıklıkla			
	S	%	S	%	S	%	S	%
Çıraklık Eğitim Merkezinine Gittim	9	17.7	10	19.6	32	62.7	51	100.0
Mesleki Hiçbir Eğitim Almadım	1	2.0	-	-	50	98.0	51	100.0
Toplam	10	9.8	10	9.8	82	80.4	102	100.0

$$\chi^2=20,351$$

$$P<0,05$$

Yukarıda, çocukların mesleki eğitim alma oranlarıyla, ayak işlerine koşturulma oranları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. ÇEM'de öğrenim gören çocuklardan ayak işlerine sıklıkla koşturulanların oranı % 62,7'iken, mesleki eğitim almayan çocuklarda bu oran % 98,0'dır. Ancak yukarıdaki tablo incelendiğinde ÇEM'in çocukların ayak işlerine koşturulmalarına tam olarak engel olamadığı da görülmektedir.

Tablo-49: Mesleki Eğitim Alma Durumlarına Göre Çocukların Çalıştıkları Yerde Azarlanma Oranı

Mesleki Herhangi Bir Eğitim Alma Durumu	Çalışılan Yerde Azarlanma Oranı						Toplam	
	Çok Az		Az		Sıklıkla			
	S	%	S	%	S	%	S	%
Çıraklık Eğitim Merkezine Gittim	10	19.6	13	25.5	28	54.9	51	100.0
Hiçbir Eğitim Almadım	3	5.9	4	7.8	44	86.3	51	100.0
Toplam	13	12.7	17	16.7	72	70.6	102	100.0

$$\chi^2=12,089$$

$$P<0,05$$

⁴⁷ Bu 9 istismar biçimi ele alınırken, iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı dayak, hor görme, taciz, yemeğin verilmemesi ve ücretin düzensiz ödenmesi olarak belirlenen istismar biçimlerinin analizine yer verilmemiştir. Sigortanın ödenme durumuna ise daha önce değinilmiş olduğundan burada tekrar edilmesine gerek duyulmamıştır.

Yukarıdaki istatistiksel analiz incelendiğinde, çocukların ÇEM’de eğitim görme durumlarıyla azarlanma oranları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Ancak çocukların ÇEM’de öğrenim görüyor olmaları çocukların bu istismarla karşılaşma oranını ortadan kaldırmamakta sadece azarla karşılaşma sıklığı üzerinde etkili olabilmektedir.

Tablo-50: Mesleki Eğitim
Alma Durumlarına Göre Fazla Mesaiye Kalma Oranı

Mesleki Herhangi Bir Eğitim Alma Durumu	Fazla Mesainin Kalma Oranı						Toplam	
	Çok Az		Az		Sıklıkla			
	S	%	S	%	S	%	S	%
Çıraklık Eğitim Merkezine Gittim	12	23.5	20	39.2	19	37.3	51	100.0
Mesleki Hiçbir Eğitim Almadım	4	7.8	16	31.4	31	60.8	51	100.0
Toplam	16	15.7	36	35.3	50	49.0	102	100.0

$$\chi^2=7,324$$

$$P>0,05$$

Yukarıdaki istatistiksel analizde, çocukların mesleki eğitim alma oranlarıyla, fazla mesaiye bırakılma oranları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. aralarında önemli bir fark olmasa da ÇEM’de öğrenim gören çocukların mesaiye ‘sıklıkla’ kalma oranının (% 37.3), Mesleki Eğitim almayan çocuklara göre daha düşük olduğu görülmektedir.

Tüm bu analizler incelendiğinde ise ÇEM’de öğrenim gören çocukların mesleki herhangi bir eğitim almayan çocuklara göre çalışma koşullarının görece daha iyi olduğu görülmektedir. Ancak bu görece iyi konum çalışan çocukların istismarının önlenmesi açısından yeterli değildir. ÇEM çalışan çocukların her alanda istismarını önlemede yeterli olamadığı gibi, kaçak olarak çalışan mesleki herhangi bir eğitim almamış olan çocukların çalışma koşullarında da anlamlı bir etki yaratamamaktadır. ÇEM’de öğrenim gören çocuklar her ne kadar yukarıda açıklanmış olan istismar

biçimleriyle daha az karşılaşıyor olsa da, çocukların dayak, hor görme, taciz, yemeğin verilmemesi ve ücretin düzensiz ödenmesi olarak belirlenen istismar biçimleriyle karşılaşma oranlarıyla mesleki bir öğrenim görme oranı arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Çocukların gerek aile içinde gerekse çalıştıkları yerde karşılaştıkları sosyal ve ekonomik sıkıntılar onların farklı yönelimler göstermelerine neden olacağı düşünülebilir. Hatta sokakta çalışan çocuklar arasında sigara, alkol, tiner gibi bağımlılık yapan maddelerin kullanım düzeyindeki fazlalık bunun bir kanıtı olarak da sürülebilir. Ancak burada yapılan araştırmalar, çocukların bağımlılık yapan maddeye yönelimlerinin oldukça düşük düzeyde olduğunu ve mesleki herhangi bir eğitim alma durumlarının ise bu sonuç üzerinde anlamlı bir etki yaratmadığını ortaya çıkarmıştır.

5. BÖLÜM: SONUÇ

Çocuk işçiler bilindiği gibi emek piyasasının bir parçasıdır. Geçmişten günümüze kadarki süreçte uygulanan farklı ekonomi politikalar emek piyasasında değişim ve dönüşümlere neden olduğu gibi çocuk işçiliğinin kullanımı, istismarında ve bu emek türünün kullanım ve istismar oranları ve biçimlerindeki değişimlerde de etkili olmaktadır. Basit el emeğine dayalı emeği gerektiren merkantalist dönemden bant tipi üretimi temele alan fordist döneme ve ardından post-fordist döneme kadarki süreçte emek piyasasında meydana gelen değişimler çocuk işçiliğinin ve sanayide çalışan çocukların istismarının farklı biçim ve boyutlarda şekillenmesine yol açmıştır. Emeğin özelleştirilmesi, standardizasyonu ve basitleştirilmesi ilkelerini temele alan Taylorist politikanın şekillendirdiği bant tipi üretim tarzında kol emeği hala temel bir rolü üstlenmekteydi ve dolayısıyla çocuk emeği bu dönemde ağır sanayide ağır sanayideki kullanılmaktaydı. Friedmancı politikalarla şekillenen üretimde teknik gelişmelerin ve esnek üretimin temele alındığı günümüz post-fordist üretim tarzında ise meydana gelen teknik gelişmeler batı Avrupa’da çocuk emeğinin ağır sanayiden hizmet sektörüne kaymasına neden olmuştur. Az gelişmiş ülkelerde ise, esnekleşmenin çok daha farklı boyutlarda yaşanması, ağır sanayinin gelişmemesi, küçük üreticiliğin temele alınması ve dolayısıyla kol gücüne dayalı olan emek türünün kullanım oranının çoğunlukta olması nedeniyle, çocuk emeğinin gerek sanayide gerekse tarım ve diğer iş kollarında son derece ağır koşullar altında çalıştırılmasına devam edilmiştir. Yine tarihsel analiz merkantalist dönemden günümüze kadarki süreçte dünyada ve dolayısıyla az gelişmiş ülkelerde getirilmiş olan yasal düzenlemelerin uygulamada yetersiz kaldığını göstermiştir. Dünyada bugün 300 milyon civarında çalışan çocuğun olması bunun kanıtıdır. Çocuk

emeğinin birincil kaynağını yoksulluk ve metanın üretimindeki maliyet fiyatının düşürülme amacının oluşturması göz önünde bulundurulduğunda görülmektedir ki, çevre ülkelerin sanayileşemeyen ve giderek yoksullaşan konumları ucuz emeğin ve çocuk işçiliğinin kullanılma oranlarında artışa neden olmaktadır. Çevre ülkelerde çocuk işçiliğinin kullanılmaya devam edilmesi ise, az gelişmiş ülkelerin yoksulluk düzeylerinin devamlılığının bir göstergesidir. Yine bu az gelişmiş ülkelere biri olan Türkiye’de de benzer ekonomi politikalar uygulanmış ve bu durum ise geçmişten günümüze kadarki süreçte çocuk işçiliğinin pek çok alanda kullanımını kolaylaştırmıştır.

Günümüzde sanayide çalışan çocukların durumlarını belirleyebilmek ve sonraki araştırmalar için bir kaynak oluşturabilmek amacıyla Ankara’da Ulus Sanayi bölgesinde 102 kişilik bir örneklem üzerinden gerçekleştirilmiş olan çalışmaya dayanarak Türkiye’de günümüz emek piyasasında çalışan çocukların konumlarına ilişkin şunlar söylenebilir;

Türkiye’de çocuklar çoğunlukla, küçük üreticiliği temele alan küçük ve orta ölçekli işletmelerde çalıştırılmaktadır. Bu işletmelerde çalışan ortalama kişi sayısının % 60.8’inin 2-5 kişiden, % 18.6’sının ise 5-10 kişiden oluştuğu görülmekte, bu oran ise çocukların çalıştıkları iş yerlerinin toplam % 79.4 oranında küçük işletmelerden oluştuğunu ortaya koymaktadır. Bu durum İngiltere ya da Amerika’nın, sanayileşmenin yeni başladığı ve henüz bugünkü teknolojik gelişiminin gerçekleşmediği 19. yüzyıldaki görünümüne benzemektedir. Çocukların sigortasız dolayısıyla kaçak çalıştırıldığı işletmeler tahmin edilebileceği üzere ağırlıklı olarak herhangi bir eğitim almamış olan çocukları (% 72.6) tercih etmektedirler. 16 kişiden fazla işçinin çalıştırıldığı işletmelerde mesleki herhangi bir eğitim almamış olan

çocukların çalıştırılmadığı, 18 yaşından küçük çocuklar çalıştırılıyorsa da bu çocukların ÇEM’de öğrenim gören ve sigortalarının yarısı ÇEM tarafından karşılanan çocuklardan oluştuğu gözlenmektedir (% 11.8). Yine iş yerlerinin konumunun anlaşılabilmesi için, çocukların çalıştıkları yerde 18 yaşından küçük olan çocuk sayısının da belirlenmesi gerekmektedir.

Türkiye’de 2001 yılında yaşanmış olan ekonomik kriz, çalışan çocukların sayısının artmasına neden olmuştur. Çocukların % 54.9’u kriz öncesi dönemde çalışmazken, % 11.8’i sadece yazları çalıştıklarını ifade etmişlerdir (Tablo-11). Dolayısıyla ev içi geçimde bir değişimin olmamasında çocukların çalışmaya başlamalarının payı büyüktür. Bununla birlikte, Ulus Sanayi Bölgesi’nde çalışan çocuklardan bugün için 14-15 yaş grubunda (kriz öncesi dönemde 11-12 yaş grubunda) olan çocukların kriz öncesinde % 72.7 oranında çalışmadıkları saptanmıştır. Geriye kalan çocukların yaş dağılımlarına göre kriz öncesi dönemdeki çalışma durumlarına bakıldığında ise yaştaki artışa paralel olarak çalışma oranlarında da bir artış gözlemlendiği dikkati çekmektedir. 16-17 yaş grubunda olan çocuklar kriz öncesi dönemde % 27.1 oranında, 18-19 yaş grubu arasındaki çocuklar ise % 50.0 oranında kriz öncesi dönemde ‘çoğunlukla çalıştıklarını’ ifade etmişlerdir (Tablo-12). Dolayısıyla çocukların kriz öncesinde çalışmıyor olmasının tek nedeninin ekonomik koşullar olmadığını, yaşı da (her ne kadar belirleyici bir niteliğe sahip olmasa da), bir etmen olarak karşımıza çıktığını söylemek gerekmektedir.

Çocukların sanayide çalışma nedenlerinin başında, ekonomik yetersizlikler, eğitim ve göç gibi etmenler gelmektedir. Ailedeki üye sayısı görüşme yapılan kişiler arasında çoğunlukla 4 ya da 5 kişi olarak şekillenirken, Ailede çalışan kişi sayısı % 59,9 oranında iki kişiden oluşmakta (Tablo-13), aylık hane geliri ise ağırlıklı olarak

250-740 milyon arasında yoğunlaşmaktadır (Tablo-23). Çocukların aileleri ağırlıklı olarak ilkokul mezunudur ve baba % 69.6 oranında ücretli işçi statüsünde çalışmaktadır (Tablo-14). Çalışan çocukların da tamamının ücretli işçi statüsünde çalıştıkları göz önünde bulundurulduğunda, ailede çalışılan sektörün ve geçim koşullarının çocuğun sanayide çalışmasına etkisi daha açık bir biçimde görülmektedir. Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocukların % 47.1'i Ankara dışından çoğunlukla iç Anadolu bölgesinden göç etmiş olan ailelerin çocuklarıdır. Dolayısıyla çocukların çalışmasında göç de bir etkide bulunmaktadır.

Çocuklar, uzun çalışma süresinden, sosyal güvencenin yoksunluğuna; dayaktan tacize kadar pek çok istismara maruz kalmaktadır. Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocukların istismarla karşılaşma sıklıkları göz önünde bulundurulmadığında, toplam % 90.2'sinin ayak işlerine koşturulduğu, % 87.3'ünün azarlandığı, % 84.3'ünün fazla mesai yaptığı, % 66.3'ünün ise hor görüldüğü dikkati çekerken, diğer istismarlarla bu oranlara nazaran daha az karşılaştıkları dikkati çekmektedir. İstismarla karşılaşma sıklıkları göz önünde bulundurulduğunda ise, çocukların % 80.4'ünün karşılaştıkları istismarlar arasında en fazla ayak işlerine koşturulduğu, % 50.0'sinin sigortalarının sıklıkla ödenmediği, % 70.6'sının ise azarlanmayla sıklıkla karşılaştığı görülmektedir (Tablo-26). Çocuklar çoğunlukla günde 12-14 saat arasında aylık ortalama 200 milyon karşılığında çalışmaktadır. Sanayide çalışan çocuklar arasında oto tamir bakımında çalışan çocuklar ve diğer meslek grubu olarak sınıflandırılan meslek grupları içinde de kuaförde çalışan çocuklar istismara en çok maruz kalan grubu oluşturmaktadır.

Çocukların karşılaştıkları istismarların yaşa, çalıştıkları yerin özelliklerine ve mesleki eğitim alma durumuna göre değişiklik gösterdiği araştırmada hipotez olarak kurgulanmış olmakla birlikte, yapılan anket ve derinlemesine görüşmeler,

araştırmada belirlenmiş olan istismar biçimleri arasında her bir istismar düzeyi ile bu değişkenler arasında her zaman anlamlı bir ilişkinin olmadığını göstermiştir.

Çocukların karşılaştıkları istismarların biçimi ve düzeyinde yaşı etkili olmadığı yapılan istatistiksel analizler sonucunda açıkça görülmüştür. Buna karşın 18 yaşından küçük olan çocukların, sıklıkla olmasa da, istismarla 18 yaş grubuna nazaran çok daha fazla karşılaştıkları görülmüştür (Tablo-28). Çocukların istismarla karşılaşma sıklığının, karşılaştıkları istismar biçimine göre değişim gösterdiği görülürken, yaşı da istismarla karşılaşma sıklığını belirlediği saptanmıştır. Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan bu çocukların 16-17 yaş arasında istismara daha fazla maruz kaldıkları dikkati çekmektedir. Çocuklar çalışmaya ağırlıklı olarak 15 yaşında başlarken, çalışan çocukların % 69.7'si oto-montaj sanayiye ait iş kollarında çalışmaktadırlar (Tablo-24). Çocuklar daha önce de belirtildiği gibi ağırlıklı olarak 15 yaşında çalışmaya başlamışlardır. Bu yaştan itibaren ise çocuklar ağır çalışma saatlerine maruz kalarak ağır iş koşulları altında çalışmaya devam etmiş ve sosyal pek çok haktan yoksun kalarak yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocukların % 69.7'si oto tamir bakım işinde çalışmakta ve bu meslek grubunda çalışanların % 69.5'i ise günde 12-14 saat arası mesai yapmaktadır. Yapılan istatistiksel analizde, çalışma süreleri açısından en avantajlı meslek grubunun matbaa işçiliği olduğu görülmektedir. Çocukların hepsinin fazla mesaiye kalarak çalışıyor olmalarına karşın matbaa işçilerinin mesai süresinin daha sınırlı olduğu görülmüştür (9-11 saat). Oto tamir bakım onarımın dışında, mobilya tamir, onarım, matbaa işçiliği, kuaförlük gibi meslek grupları arasında, çalışma süreleri açısından en çok sömürüye uğrayan kesimin ise kuaförde çalışan çocukların olduğu görülmektedir. Bu meslek grubunda çalışan çocukların çalışma süresi % 63.7

oranında 15-17 saattir. Kuaförlük dışındaki meslek gruplarında çalışan çocukların % 72.5'i aylık 110-300 milyon arası ücret alırken kuaförlükte çalışan çocukların aldıkları aylık ortalama ücret ağırlıklı olarak (% 63.5) 50-100 milyon arasında yoğunlaşmıştır. Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocuklar içerisinde oto tamir bakım sektöründe çalışan çocukların, istismarla az ya da sıklıkla karşılaştıkları (% 72.9), diğer meslek grupları içinde ise kuaförlükte çalışan çocukların istismarla daha sık karşılaştıkları belirlenmiştir. Yapılan istatistiksel analizde çocukların dayak yeme oranlarının çalıştıkları sektörle ilgili olmadığı ve çocukların çalıştıkları yerde dayakla sıklıkla karşılaşmadıkları (% 52.9)⁴⁸ dikkati çekmiştir. Çocukların çalıştıkları sektör, azarla karşılaşmalarında önemli bir etkide bulunmazken, araştırmada adı geçen iş sektörlerinin tümünde çocukların azarla sıklıkla karşılaştıkları görülmüştür (% 49.7)⁴⁹. Azarla en fazla karşılaşan kesimi ise oto-tamir işinde çalışan çocukların oluşturduğu dikkati çekmektedir. Çocukların hor görülme oranlarının çalıştıkları yere göre değiştiği görülmüş, diğer istismar biçimlerinde ve bu istismar biçimlerinin düzeylerinde olduğu gibi, çalışılan sektörler arasında hor görmeyle en az karşılaşılan grubun yine matbaa işçiliği olduğu dikkati çekmiştir. Bu istismar biçimiyle en fazla karşılaşan grup ise kuaförlük ve oto tamir bakım işçileridir. Çocuklar hangi meslek grubunda çalışıyor olurlarsa olsunlar sıklıkla ayak işlerine koşturuldukları halde, bu şekilde en çok istismar edilen grubun, kuaförlük ve oto tamir bakım onarım sektörlerinde çalışan çocukların olduğu görülmüştür. Öğle yemeğinin 'sıklıkla' karşılanma oranına bakıldığında, ilk sırayı oto tamir bakım işçilerinin, ikinci sırayı ise matbaa işçilerinin aldığı görülmektedir. Kuaförde çalışan işçilerin ise çoğunlukla öğle yemeklerini kendilerinin karşıladığı anlaşılmaktadır. Kuaförde çalışan çocuklar

⁴⁸ Bu oran genel toplam içinde dayakla 'çok az' karşılaşanların toplam oranı hesaplanarak elde edilmiştir.

⁴⁹ Bu oran genel toplam içinde dayakla 'çok az' karşılaşanların toplam oranı hesaplanarak elde edilmiştir.

daha önce de değinildiği gibi ağırlıklı olarak bahşiş karşılığında, dolayısıyla son derece düşük ücretlerle çalışmaktadırlar. Araştırmada istatistiksel analizler incelendiğinde kuaförlerin fazla mesaiye ‘sıklıkla’ kalma oranlarının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. İkinci sırayı matbaa işçileri alırken, oto tamir atölyesinde çalışan çocukların fazla mesaiye ‘sıklıkla’ kalma oranlarının daha düşük olduğu görülmektedir. Fazla mesaiye kalma sıklıkları göz önünde bulundurulmadığında ise tüm meslek gruplarında, çocukların fazla mesai yaptığı görülmektedir. Bu analiz sonuçları ise Ulus Sanayi Bölgesi’nde çalışan çocukların çalıştıkları yerlerde dayaktan fazla mesaiye ve hatta tacize kadar pek çok istismarla karşılaştığını kanıtlamaktadır. Çocukların istismar düzeylerinde genel olarak bir farklılık görülmezken özellikle kuaförlük gibi hizmet sektörlerinde çalışan çocukların istismara daha fazla maruz kaldıkları dikkati çekmektedir. Çocukların Tablo-26’da belirlenmiş olan 9 istismar biçimiyle karşılaşma oranıyla mesleki herhangi bir eğitim alma oranı arasındaki ilişkiye bakıldığında ise bu iki grup arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu ve ÇEM’de öğrenim gören çocukların konumlarının herhangi mesleki bir eğitim almamış olan çocukların konumlarına göre görece daha iyi olduğu görülmüştür. Çalışan çocukların hemen hepsinin sigortalı olma durumları ise ÇEM’de öğrenim görmelerine bağlı olarak değişim göstermektedir. ÇEM’de öğrenim gören çocukların % 100’ü sigortalı çalıştıklarını belirtirken (ki bu çıraklık sözleşmesinin getirdiği yasal bir zorunluluktur), herhangi mesleki bir eğitim almamış olan çocukların % 98.0’i ise sigortasız çalıştıklarını belirtmişlerdir. ÇEM çocukların mesleklerinde ilerleyebilmeleri ve küçük üreticilik de olsa, bu mesleği ilerletebilmeleri için önemli bir fırsat sunmaktadır. ÇEM, kaçak işçilerin çalışma koşullarında etkili olamasa da kaçak işçi statüsünde çalışmanın azalmasında dolaylı

düzenlemeler sonucunda, 15 yaşın altındaki çocukların sanayide çalıştırılması yasaklanmış, 16 yaşından küçük çocukların radyoaktif madde içeren yerlerde çalışmaları ve kız çocuklarının maden ocaklarında çalışmaları yasaklanmıştır. Bu yasal düzenlemelerden en önemlisi olan 15 yaşın altındaki çocukların çalıştırılmasının yasaklanmasının sonucunda ise, yapılan bu araştırmada iş yerlerinde 15 yaşın altında çalışan çocuğa genelde rastlanmamıştır. Yine bu araştırmada, çalışan çocukların çalıştıkları sektörlerde uzmanlaşabilmeleri amacıyla kurulan ÇEM ve çıraklık sözleşmesi, çalışan çocukların bir takım hak ve yükümlülüklerinin korunmasında her ne kadar etkili olsa da, bu düzenlemelerin çocuk emeğinin sanayideki istismarının önlenmesinde yeterli olmadığı tespit edilmiştir.

Çalışan çocukların bağımlılık yapan maddelere yönelim düzeyleri düşüktür.

Araştırmada, Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocukların yaşam ve çalışma biçimlerinin görece düzenli konumu araştırmada, bu çocukların bağımlılık yapan maddelere yönelimlerinin az olduğu varsayımını kanıtlamaktadır. Çocukların % 63.7'si bağımlılık yapan bir maddeyi kullanmadığını belirtmiştir. Sigara kullanan çocukların toplam oranı % 23.5 gibi düşük bir dilimi oluşturuyorken alkol kullananların oranı daha da azalmakta ve % 12.8'lik bir dilimi oluşturmaktadır. Hap, esrar, eroin gibi maddeleri kullanan sanayide çalışan çocuğa yapılan araştırmada rastlanmamıştır. Oranların genel olarak az olmasında aldıkları ücretin düşük olmasının önemli bir etkisinin olduğu varsayılabilir. Yine çocukların günde 12 saat sürekli çalışıyor olmalarının da bu oranın azlığında bir etmen olduğu düşünülmektedir.

Tüm bu analizler ve değerlendirmeler ışığında denebilir ki; Türkiye sanayisi ağırlıklı olarak küçük üreticiliğe dayalı olan dışa bağımlı bir niteliğe sahiptir. Bu

düzenlemeler sonucunda, 15 yaşın altındaki çocukların sanayide çalıştırılması yasaklanmış, 16 yaşından küçük çocukların radyoaktif madde içeren yerlerde çalışmaları ve kız çocuklarının maden ocaklarında çalışmaları yasaklanmıştır. Bu yasal düzenlemelerden en önemlisi olan 15 yaşın altındaki çocukların çalıştırılmasının yasaklanmasının sonucunda ise, yapılan bu araştırmada iş yerlerinde 15 yaşın altında çalışan çocuğa genelde rastlanmamıştır. Yine bu araştırmada, çalışan çocukların çalıştıkları sektörlerde uzmanlaşabilmeleri amacıyla kurulan ÇEM ve çıraklık sözleşmesi, çalışan çocukların bir takım hak ve yükümlölüklerinin korunmasında her ne kadar etkili olsa da, bu düzenlemelerin çocuk emeğinin sanayideki istismarının önlenmesinde yeterli olmadığı tespit edilmiştir.

Çalışan çocukların bağımlılık yapan maddelere yönelim düzeyleri düşüktür.

Araştırmada, Ulus Sanayi Bölgesi'nde çalışan çocukların yaşam ve çalışma biçimlerinin görece düzenli konumu araştırmada, bu çocukların bağımlılık yapan maddelere yönelimlerinin az olduğu varsayımını kanıtlamaktadır. Çocukların % 63.7'si bağımlılık yapan bir maddeyi 'çok az' kullandığını belirtmiştir. Sigara kullanan çocukların toplam oranı % 23.5 gibi düşük bir dilimi oluşturuyorken alkol kullananların oranı daha da azalmakta ve % 18.6'lık bir dilimi oluşturmaktadır. Hap, esrar, eroin gibi maddeleri kullanan sanayide çalışan çocuğa yapılan araştırmada rastlanmamıştır. Oranların genel olarak az olmasında aldıkları ücretin düşük olmasının önemli bir etkisinin olduğu varsayılabilir. Yine çocukların günde 12 saat sürekli çalışıyor olmalarının da bu oranın azlığında bir etmen olduğu düşünülmektedir.

Tüm bu analizler ve değerlendirmeler ışığında denebilir ki; Türkiye sanayisi ağırlıklı olarak küçük üreticiliğe dayalı olan dışa bağımlı bir niteliğe sahiptir. Bu

sosyo-ekonomik yapılanış Türkiye’de genel bir yoksulluk düzeyi oluştururken, sınıflar arası eşitsizliğin de artmasında temel bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de emek piyasası batı Avrupa’ya nazaran çok daha olumsuz koşullar içerisinde varlığını sürdürmekte, çocuk istismarı ise toplumsal farklılıkların son derece fazla olduğu ekonomik yapılanış içerisinde geçmişten bugüne kadar varlığını sürdürmektedir. Ankara Ulus Sanayi Bölgesinde gerçekleştirilmiş olan bu araştırmada da sanayide ve hizmet sektöründe çalışan çocukların çalışma nedenlerinin temelde ekonominin yetersiz oluşuna, eğitim düzeyinin düşüklüğüne ve göç oranındaki artışa dayandığı, bu nedenlerle çalışmaya başlayan çocukların çalıştıkları işletmelerde, sıklık düzeyleri her ne kadar farklılık gösterse de, dayaktan azara, hor görmeden fazla mesaiye ve tacize kadar pek çok istismara maruz kaldıkları görülmektedir. Getirilmiş olan yasal düzenlemeler bu istismar biçimlerinin yaşanma sıklığında her ne kadar etkili olsa da, sanayide ve hizmet sektöründe çalışan çocukların istismarlarla karşılaşmalarını önlemede yeterli olamamaktadır. Dolayısıyla görülmektedir ki Türkiye dışa bağımlı niteliğinden kurtularak bağımsız bir gelişme politikasını temele almaksızın ‘az gelişmişlik’ten kurtulamayacak, bu durum ise emek piyasasında çocuk emeğinin kullanımını ve istismarını (bu kullanım ve istismarın nedenleri ortadan kalkmadığından kaynaklı) devamlı kılacaktır.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz (1995), **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayıncılık.
- AKŞİN, Sina (1996), **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Ankara: İmaj Yayın .
- ALLEN Larry (2003), **Keseden Bankaya Tezgahtan Borsaya Küresel Finans Sisteminin Öyküsü**, Çev. Mahmut Tekçe, Ankara: Kitap Yayınevi.
- ALTINTAŞ, Betül (2003), **Mendile, Simide, Boyaya, Çöpe... Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- AMİN Samir (1999), **Kapitalizmin Hayaleti**, Çev. Cengiz Algan, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- AMİN Samir (1999), **Küreselleşme Çağında Kapitalizm**, Çev. Vasıf Erenus, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- ARAL, Neriman ve GÜRSOY, Figen (2001), “Çocuk Hakları Çerçevesinde Çocuk İhmal ve İstismarı”, **MEB Dergisi**, S. Yaz Dönemi, s. 23-29
- AYDIN, Suavi (2002), “Yeni Göçler, Yeni Sorunlar, Deprem ve Çözüm Yolu”, **Birikim Dergisi**, S. 156, s. 84-87
- BALES, Kevin (2002), **Yeni Kölelik**, Çev. Pınar Öğünç, İstanbul: Çitlenbik Yayınları.
- BARKAN, Ömer (1970), **16. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri**, Ankara: T.T.K. Basımevi.
- BAŞKAYA, Fikret (1995), **Az gelişmişliğin Sürekliliği**, Ankara: İmge Yayınevi.
- BAYTAN, İlhan (1999), **Özelleştirme: Hukuki Yapı, Uygulamalar, Sorunlar, Öneriler**, Ankara: YDK Yayınları.

- BORATAV, Korkut ve KEYDER, Çağlar (1987), **Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu**, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- BORATAV, Korkut (1995), **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- BELEK, İlker (1993), **Bilimsel Teknolojik Devrim ve Endüstriyel Demokrasi**, İstanbul: Sorun Yayınları.
- BELEK, İlker (1999), **Postkapitalist Paradigmalar**, İstanbul: Sorun Yayınları.
- CASTLES, Stephen- Kosack, Godula (1973), **Immigrant Workers And The Class Structure**, London: The Trinity Press.
- CELASUN, Merih (2001), "Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı, Finansal Krizler ve Türkiye Örneği", **Doğu Batı Dergisi**, Güz Dönemi, 161-181.
- CUNNINGHAM, Stephen (1999), **The Problem Is Doesn't Exist; a Thing of the Past: Child Labor in Britain in the Nineteenth and the Twentieth Centuries**, Liverpool: Liverpool University Press.
- CURTIN, Phillip (1964), **The Atlantic Slave Trade**, Madison: University of Wisconsin Press.
- ÇELEBİ, Işın (1995), **Yeni Bir Düzen Anlayışı: Özelleştirme**, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- ÇOLAK, Ömer Faruk (1998), **Küreselleşme, Beşeri Sermaye ve Çocuk İşgücü**, Ankara: Ödül Matbaacılık.
- ÇSGB (2002), **Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi**, Ankara: ÇSGB yayını.

DE HERDT, R. (1996), **Child Labour in Belgium, 1800-1895: Case Studies from Europa, Japan and Colombia**, Degli Innocenti: UNICEF International Child Development Centre

DEMİRER, Temel (1997), **Koyunlar, Kurtlar, Köpekler**, Ankara: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

DİE(1994), **Çocuk İşgücü** DİE Matbaası, Yayın No: 1997, Ankara: DİE Matbaası.

DİE (2002), **Çocuk İşgücü (1999)**, Yayın No: 2547, Ankara: DİE Matbaası .

DİE (2000), **Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 3210, Ankara: DİE Matbaası.

DİKMEN, Aylin (2000), “Çocuklar Çalışmalı Mı?” **Birinci İstanbul Çocuk Kurultayı İstanbul Çocuk Raporu**, İstanbul: İstanbul Çocuklar Vakfı Yayınları.

DOĞAN, Yahya (1994), **Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme**, İzmir: Doğruluk Matbaa.

DPT (2001), **Nüfus, Demografi Yapısı, Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara: DPT Yayınları.

DUYAR, İzzet ve ÖZENER, Barış (2003), **Çocuk İşçiler, Çarpık Gelişen Bedenler**, Ankara: Ütopya Yayınevi.

DÜZGÜNOĞLU, Aslı (1997), “Üçüncü Dünyada Çocuk Emegi Sömürüsü”, **Çalışma Ortamı Dergisi** Sayı-31, Ankara: Kavel Basım.

EMMANUEL, Arghiri (Eylül-1976), “Azgelişmiş Mitlerine Karşı Gelişme Mitleri”, Çev. Fatma Güzelsoy, **Birikim Dergisi**, S. 18/19, s.45-56.

ERBAŞ, Hayriye (2002), “Küresel Kriz ve Marjinalleşme Sürecinde Göç ve Göçmenler”, **Doğu-Batı Dergisi** S.Güz Dönemi, s. 174-186 .

ERCAN,Fuat (1996), **Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik**, İstanbul: Melisa Matbaacılık.

ERCAN, Fuat (2002), “Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi”, **Praksis Dergisi**, S. Kış Dönemi, s.25-77.

ERIKSON, E.H. (1963), **Childhood and Society**, New York: W.W.Norton.

ERSOY, Melih (1985), **Göç ve Kentsel Bütünleşme**, Yayın No: 225102, Ankara:A.Ü.S.B.F. Yayını.

FIRAT, Murat (1998), **15 Yaş Altı Çalışan Çocuklar İle Aynı Yaş Grubundaki Okuyan Çocukların Sağlık Ve Sosyal Yönden Karşılaştırılması**, Basılmamış Doktora Tezi.

FİŞEK, Gürhan (Nisan 1996), “Çalışma Yaşamının Küçük Dev Adamları”, **TTP Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi**, S. 25, s.23-39.

FİŞEK, Gürhan (Eylül-Ekim-1998), “Çalışan Çocuklar Sorununda İşveren Katkısının Geliştirilmesi”, **Çalışma Ortamı Dergisi** S.40, s.89-102.

FLEKKOY, Malfrid Grude (1996), **The Scandinavian Experience Of Children's Rights; The Handbook Of Children Rights** (Der. Bob Franklin). London: Routledge Press.

FRANKLİN, Bob (1996), **The Case For Children's Rights: A Progress Report; The Handbook Of Children's Rights** (Der. Bob Franklin), London: Routledge Press.

FREUD, Sigmund (1975), **Psikanaliz Üzerine**, Çev. Ali Avni Öneş, Ankara: Koza Yayınları.

- FYFE, Alec (1989), **Child Labour**, Cambridge: Polity Press.
- GANDER, Mary J. ve GARDINER, Harry W. (1993), **Çocuk ve Ergen Gelişimi**, Çev. Bekir Onur, Ankara: İmge Yayınevi.
- GEÇTAN, Engin (1981), **Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar**, Ankara: Maya Yayınevi.
- GÖKÇE, Birsen (1971), **Memleketimizde Cumhuriyet Devrinde Kimsesiz Çocuklar Sorunu**, Ankara: Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- GÜLALP, Haldun (1983), **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Ankara: Yurt Yayınları.
- HARDT, Michael ve Antonio NEGRI (2001), **İmparatorluk**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- HORRELL And HUMPHRIES (1999), **Child Labor And British Industrialization, 1999; A Thing of the Past: Child Labour in Britain in the Nineteenth and Twentieth Centuryies**, Liverpool: Liverpool University Press.
- ILO (1972), **Year Book of Labour Statistics**, Geneva: ILO.
- ILO (2001), **Child Labour in Turkey (1999)**, Ankara: DİE yayınları.
- ILO, MEB vd. (2002), **From The Street Into School**, Ankara: Genç Ofset.
- ILO (2002), **Every Child Counts: New Global Estimates on Child Labour**, Geneva: ILO.
- İLO (2000), **İLO Anayasası; Çalışan Çocuklarla İlgili Uluslar Arası Belge ve Sözleşmeler**, Ankara: İLO Yayınları.
- İLO (2000), **Sanayide Çalışan Çocuklar Raporu**, Ankara: Hak-İş Eğitim Yayınları.

- ILO And TISK (2001), **Children Working İn İntustrial Sites And TISK Activities On Child Labour**, Ankara: TŞOF Plaka Printing Industries.
- ILO, TÜRK-İŞ vd. (2002), **Trade Union Action Against Child Labour: The Türk-İş Model**, Ankara: TURK-İŞ Yayınları.
- ILO ve ÇSGB (2002), **Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika Ve Program Çerçevesi**, Ankara: ÇSGB Yayınları.
- ILO, (1994), **Patterns of Child Labor İn Rural Turkey**, Ankara: ILO/IPEC Yayınları.
- İŞIKLI, Abdullah (1990), **Sendikacılık ve Siyaset**, Ankara: İmge Yayınevi.
- İYİLER, Orhan (1996), **Yeni Dünya Gerçeği**, İstanbul: Ceylan Yayınevi.
- KAZGAN, Gülten (1970), **100 Soruda Ortak Pazar ve Türkiye**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- KAZGAN, Gülten (1995), **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri**, İstanbul: Altın Kitaplar.
- KAZGAN, Gülten (1997), **Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen, Ne Getiriyor? Ne Götürüyor? Nereye Gidiyor?**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- KEYDER, Çağlar (1999), **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KILCI, Metin (Temmuz 1998), **DPT Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Raporu**, Ankara: DPT Yayınları.
- KIRBY, Peter (1999), **The Historic Viability of Child Labour and the Mines Act of 1842; A Thing of the Past: Child Labour in Britain in the**

- Nineteenth And Twentieth Centuryies**, Liverpool: Liverpool University Press.
- KOÇ, Yıldırım (2002), **100 Soruda Türkiye İşçi Sınıfı Ve Sendikacılık Hareketi**, Ankara: Genç Ofset.
- KUT, Sema (1989), **Türkiye’de Korunmaya Muhtaç Çocuklar; Türkiye’de Çocuğun Durumu (1990’ların Çocuk Politikası Kongresi)**, Ankara: DPT Yayınları.
- LACLAU, Ernesto (1975), “Latin Amerika’da Feodalizm ve Kapitalizm”, **Birikim Dergisi**, S.1, s.26-32.
- LAVALLETTE, Michael (1999), **The New Sociology Of Childhood And Child Labour: Childhood, Children’s Rights And Children’s Voice; A Thing Of The Past?, Child Labour In Britain In The Nineteenth And Twentieth Century**, Liverpool: Liverpool University Press.
- LEVINE, Robert A. ve. Levine Barbara (1967), **A Guusii Community In Kenya; Six Cultures, Studying Of Child Rearing**. New York: John Wiley&Sons Press.
- LOCKE, R.M. (2002), **The promise and Perils of Globalization: the Case of Nike, MIT Industrial Performance Centre Working Paper**, New York: Industrial Performance Centre Press.
- LÖWY, Michael (2002), “Milliyetçilik, Küreselleşme, Enternasyonalizm”, Çev. Asena Günal, **Birikim Dergisi**, S.156, s.70-72.
- MAGDOFF, Harry, BARAN Paul vd. (1975), **Emperyalizm Çağı, Askeri Harcamalar ve Amerikan Barışı; Baran ve Magdoff, Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı**, Çev. Yıldırım Koç, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

- MAKAL, Ahmet (2002), “Türkiye’nin Sanayileşme Sürecinde İş Gücü Sorunu, Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, S.Bahar Dönemi s.39-63.
- MARX, Karl ve ENGELS, Frederic (1999), **Alman İdeolojisi**, Çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.
- MCKECHNIE, Jim (1999), **Honoured In The Breach: Child Employment Law In Britain; A Thing Of The Past: Child Labor In Britain In The Nineteenth And The Twentieth Centuries**, Liverpool: Liverpool University Press.
- MILES, Robert-SATZEVICH, Victor (1990), “Migration, Racism And ‘Postmodern’ Capitalism”, **Economy And Society**, Volume:19. - London.
- MUNCK, Ronaldo (2003), **Emeğin Yeni Dünyası**, Çev. Mahmut Tekçe, İstanbul: Kitap Yayınevi,
- MÜFTÜ, Gülgün (2001), “Çocukların Hakları”, **MEB Dergisi**, S. Temmuz Ağustos Eylül, s.9-15.
- OKYAYUZ Mehmet (1999), **Federal Almanya’nın Yabancılar Politikası**, Ankara: Doruk Yayınevi.
- ÖLÇEN, Ali Nejat (1992), **Karl Marx ve İngiliz Emperyalizmi**, Ankara: Ekin Yayınevi.
- ÖZGÜR, Özlem (1976), **100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- POLAT, Oğuz (2001), **Çocuk ve Şiddet**, İstanbul: Der Yayınları.

- POLENBERG, Richard (1980), **One Nation Divisible (Class, Race And Ethnicity In The United State)**, New York: The Viking Press.
- ROBERTSON, Roland (1999), **Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınevi.
- ROSALİYEF, Y.N. (1979), **Türkiye’de Sınıflar ve Sınıf Mücadeleleri**, İstanbul: Belge Yayınları.
- SALLANGÜL, Songül (2004), **Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa**, İstanbul: Etik Yayınları.
- SAVRAN, Sungur. “Azgelişmişlik, Eşitsizlik ve Bilimse Düşünce”, **11.Tez Dergisi**, S. 1986, ss.50-62.
- SANDER, Oral (1998), **Siyasi Tarih (1918-1994)**, Ankara: İmge Kitabevi.
- SCHUMPETER, J.A. (1991), **Imperialism, And Social Classes**, London: Porcupine Press
- SÜLKER, Kemal (1976), **Türkiye’de İşçi Hareketleri**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- ŞENSES, Fikret (1996), **Kalkınma İktisadı, Yükselişi ve Gerilemesi**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- TANNER, J.M. (1981), **A History of the Study of Human Growth**, Cambridge: Cambridge University Press.
- TOKGÖZ, Erdinç (1997), **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997)**, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan (1977), **100 Soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı Ve Sorunları**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- UNICEF (1997), **Risk Altındaki Çocuklar: Tehlikeli ve Sömürücü Çocuk İşçiliğine Son Verilmesi**, Ankara: UNICEF Yayını.

UNICEF (2000), **Young People İn Changing Societies**, Siena: Arti Grafiche Ticci Press.

U.S. Department of Labor (1995), **By the Sweat and Toil of Children: The Use of Child Labour in US Agricultural Imports and Forced and Banned Child Labor**, Washington: Department Of Labor's Press.

U.S. Department of Labor (2002), **2001 Findings Of The Worst Forms Of Child Labor**, Washington: Department Of Labor's Press.

VAN DIJK, M.P. (1995), "The Internationalization of the Labour Market"; M. Simai, ed, **Global Employment: An International Investigation into Future of Work**. Londra: Zed Books.

YDK (2000), **1999 KİT Kamu İktisadi Teşekkülleri Genel Raporu**, Ankara: YDK Yayınları.

YDK (1992), **1991 Kamu İktisadi Teşekkülleri Genel Raporu**, Ankara: YDK Yayınları.

YERASİMOS, Stefanos (1975), **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşına**, İstanbul: Gözlem Yayınları.

YERASİMOS, Stefanos (1977), **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Birinci Dünya Savaşından 1970 Dönemine**, Çev. Babür Kuzucu, İstanbul: Gözlem Yayınları.

ZEYTİNOĞLU, Sezen (1989), **Çalışan Çocuklar ve Sokak Çocukları: Türkiye'de Çocuğun Durumu** (1990'ların Çocuk Politikası Kongresinden), Ankara: DPT Yayınları.

ÖZET

Bu araştırmanın adı 'Türkiye'de Çalışan Çocukların İstismarı: Ankara Ulus Sanayi Bölgesi Örneği'dir. Bu yüksek lisans tezinde emek piyasasının değişim ve dönüşümleri ve bu değişimlerin Türkiye'deki yansımaları tarihsel bir perspektifle ele alındıktan sonra, bu emek piyasasının önemli bir olgusu ve aynı zamanda da sorunu olan çocuk işçiliği Ankara'da Sanayi Bölgesinden seçilen örneklemden yola çıkılarak tartışılmıştır. Türkiye'de çalışan çocuklar, ekonomi politikalarında meydana gelen değişimler ve bu değişimlerin emek piyasasındaki yansımasına paralel olarak değişim göstermiştir. Sanayileşmenin başlangıcından günümüze kadarki süreçte üç önemli dönem dikkati çekmektedir; merkantalist dönem, fordist dönem ve post-fordist dönem. Bu dönemlerde uygulanan ekonomi politikalar gelişmişlik-az gelişmişlik ayırımını ortaya çıkarmış ve keskinleştirmiştir. Bu durumun emek piyasasına ve az gelişmiş bir ülke olan Türkiye'ye yansımaları ise oldukça ağır olmuştur. Bant tipi üretimi, üretimde tekdüzeliği temele alan fordist rejimin uygulandığı dönemde tüm dünyada çocuk emeği, ucuz işgücü ihtiyacını karşılaması nedeniyle yoğun bir biçimde kullanılırken, esnek uzmanlaşma, teknolojik gelişmenin temele alındığı post-fordist dönemde ise özellikle gelişmiş ülkelerde, çocuk işçilerin oranında görece azalma yaşanmıştır. Ancak bu değişim, çocuk emeğinin gelişmiş ülkelerdeki yoğun kullanımının tam olarak önüne geçememiş, çocuk emeği tarımda ve hizmet sektöründe kullanılmaya devam edilmiştir. Bu süreçte yoksullaşma oranları oldukça artış gösteren, ağır sanayisi gelişmemiş olan, ve üretim biçimi ağırlıklı olarak tarım ve küçük ölçekliğe dayalı olan az gelişmiş ülkelerde ise meydana gelen yoksullaşmaya paralel olarak çocuk emeğinin kullanımına artan oranlarda devam edilmiştir.

Az gelişmiş bir ülke olan Türkiye’de de çocuk emeğinin diğer az gelişmiş ülkelerinkinden çok farklı bir görünüme sahip olmadığı görülmüştür. Sanayisi ağırlıklı olarak tarıma ve küçük üreticiliğe dayalı olan Türkiye’de, geçmişten günümüze kadarki süreçte tüketim maddelerine dayalı tarım politikalarının öne çıkarılması, sürekli dış borç alımına gidilmesi ve küçük üreticiliğin temele alınması ciddi bir yoksullaşmanın yaşanmasına neden olmuş bu durum ise çocuk emeğinin kullanımını meşrulaştırmıştır. Küresel dönemle birlikte meydana gelen esnek üretim vb. gelişmelerin emek piyasasına yansması ise, özelleştirmelerle meydana gelen işsizlik, taşeronlaşma ve genel bir yoksulluk şeklinde olmuştur. Bu durum ise çocuk emeğinin kullanım oranlarının artmasına neden olmuştur. Getirilmiş olan bir takım yasal düzenlemeler ise çocuk emeğinin istismarını önlemede yeterli olamamıştır. Ankara Sanayi Bölgesinde gerçekleştirilmiş olan bu araştırma, günümüzde de kayda değer bir iyileşmenin yaşanmadığını gözler önüne sermiştir. Çocuklar bugün de yaklaşık oranlarda, uzun çalışma saatlerinde, ağır işlerde, ucuz işgücü olarak kullanılmaya devam edilmekte, çalıştıkları yerlerde ise dayaktan, azara kadar pek çok kötü muameleye maruz kalmaktadırlar.

SUMMARY

The title of this thesis is 'the Child Abuse in Turkey: A Sample in Ankara Ulus Industry Region'. Based on the considerations of the changes and transformations in labor market and their reflections to Turkey, this research is focused on the child labor in Turkey in Ankara Industry Region as an important problem of labor market. Labor child in Turkey has changed as parallel to the changes in the economic politics and the reflections these political approaches to labor market and child labor. From the beginning of the Industrialization up to present days, three periods have been accepted as important historical shift, which are **merkantalist, fordist and post-fordist** era. Economic politics, practiced in these periods, created and sharpened the differentiations between development and underdevelopment. And theirs reflections to the underdeveloped countries and to Turkey have been fairly serious. Although the time when the fordist form in production carried out child labor had been used as cheap labor with high rates in all over the world, it changed in the post-fordist period taking consideration the technological changes and flexible expertise. In this period, especially in developed countries, number of the child labor diminished relatively. But using of the child labor couldn't be banned thoroughly and using of it has gone on especially in agricultural production and service production sites. In these progresses undeveloped countries having highly poverty rates, not being developed its heavy industry and basing on small production have gone on the using of the child labor with increasing rates.

In Turkey as an underdeveloped country, the labor market and the child labor haven't different appearance from the other underdeveloped countries'. From past to

these days, based its production on small production and agriculture, being given a fundamental role to the agricultural production, being taken foreign loans continually have brought about poverty in Turkey and the poverty has brought about using of the child labor more legitimately than past. Throughout these periods, although a lot of legal arrangements have put into effect these couldn't be effective being banned of using the child labor. In this work in Ankara Ulus Industry Region has indicated that using of child labor hasn't lots of differentiation from the past. Children are used as cheap labor with long hours and difficult working conditions and they expose to a lot of exploitation forms from beating to the rebuking.

EKLER

EK-1: Ankara Sanayi Bölgesinde Çalışan Çocuklara Yönelik Görüşme Formu

A. KİŞİSEL BİLGİLER

1. Yaşınız:

2. Doğum yeriniz:.....

3. Cinsiyetiniz

a) () Kız

b) () Erkek

4. İkamet ettiğiniz mahalle/semte:

5. Aileniz ne kadar zamandır Ankara'da ikamet ediyor?

.....

6. Ailenizdeki kişi sayısını belirtir misiniz?

.....

7. Aile tipiniz nedir?

a) () Çekirdek aile

b) () Geniş aile

8. Ailenizde 7 yaşından küçük kimse var mı? Varsa kaç kişi olduğunu belirtir misiniz?

- a) () Bir b) () İki c) () üç d) ()
Üçten fazla

9. Ailenizde kaç kişi çalışıyor?

- a) () Bir b) () İki c) () Üçten fazla d) () Aile fertlerinin
hepsi

10. Ailenizde bir işte çalışanların en küçüğünün kaç yaşında olduğunu belirtir
misiniz?

.....

11. Ailenizin aylık ortalama geliri nedir?

.....

12. Ailenizle beraber mi kalıyorsunuz?

- a) () ailemle oturuyorum b) () Sokakta kalıyorum
c) () akrabalarımnda kalıyorum d) () Diğer.....

13. anne ve babanız hayatta mı?

	ANNE	BABA	KARDEŞ
HAYATTA			
HAYATTA DEĞİL			

14. anne ve babanızın eğitim düzeyi nedir

	ANNE	BABA
İLKOKUL MEZUNU		
ORTAOKUL MEZUNU		
LİSE MEZUNU		
ÜNİVERSİTE		

MEZUNU		
DİĞER		

15. anne ve babanızın yaptığı işi belirtir misiniz?

1. anne:

2. baba:

16. Ailenizde ciddi bir hastalığı olan kişi varsa hastalık durumunu yazar mısınız?

.....

17. Ankara dışında başka nerede bulundunuz?

.....

18. Başka bir yere taşınmayı ister miydiniz?

1. () doğduğum kente

2. () nüfusumun bağlı bulunduğu kente

3. () daha merkezi bir kente

4. () başka bir ülkeye

5. () diğer.....

19. Tanıdıklarınızdan doğma büyüme Ankaralı olan kaç kişi var?

.....

20. Öğrenim düzeyinizi belirtir misiniz?

.....

21. Şu an öğreniminize devam ediyorsanız okul düzeyiniz nedir?

1 () İlköğretim

1. () Ortaokul

2. () Lise
3. () Diğer

22. Herhangi bir okula devam etmiyorsanız okulu bırakma nedeniniz nedir?

1. () okuma isteğimin olmaması
2. () ekonomik yetersizlikler
3. () yaşadığım yerde okulun olmaması
4. () ailemin zoru

23. ailenizde en yüksek öğrenim düzeyine sahip olan kişinin mezuniyet düzeyini belirtir misiniz?

- a) () ilköğretim b) () Lise c) () üniversite d) () Hiçbiri

24. kaç yaşında çalışmaya başladınız?

.....

B. ÇALIŞMA DURUMUNA YÖNELİK SORULAR

		SONDAN İKİ ÖNCEKİ İŞ	SONDAN BİR ÖNCEKİ İŞ	SONUNCU İŞ
25.	ÇALIŞTIĞI İŞ KOLU			
26.	GÜNLÜK ÇALIŞMA SÜRESİ			
27.	SİGORTALI OLUP OLMADIĞI			

28. Ailenizde sokakta çalışan kimse varsa sayısını belirtir misiniz?

.....

29. Ailenizde sokakta çalışan kişi varsa yaptıkları işi belirtir misiniz?

.....

30. Çalıştığınız iş yerinde çalışan ortalama kişi sayısını belirtir misiniz?

- a) () 5 kişiden az b) () 5-10 kişi arası c) () 10-15 kişi arası d) () 15 kişiden fazla

31. Çalıştığınız iş yerinde sizinle beraber 18 yaşından küçük kaç çocuğun çalıştığını belirtir misiniz?

- a) () 2-5 kişi arası b) () 5-8 kişi arası c) () 8-10 kişi arası d) () 10 kişiden fazla

32. Çalışmaya başlamadan önce herhangi bir sözleşme imzaladınız mı

- a) () çıkarlarıma uygun bir sözleşme imzaladım
b) () şirket çıkarına uygun bir sözleşme imzaladım
c) () hem benim hem de şirketin çıkarlarını gözetten bir sözleşme imzaladım
d) () herhangi bir sözleşme imzalamadım

33. Çalıştığınız sektördeki aylık ortalama geliriniz nedir?

.....

34. kazandığınız ücret geçiminizi sağlamada yeterli oluyor mu?

- a) () hiçbir ihtiyacımı karşılamıyor

- b) () gıda ihtiyacımı karşılayabiliyorum sadece
- c) () gıda ve barınma ihtiyacımı giderebiliyorum
- d) () tüm ihtiyaçlarımı giderebiliyorum

35. Çalıştığınız iş kolundan memnun musunuz?

- a) () masraflarımı karşılayabildiğim için evet
- b) () yapmak istediğim iş bu değil
- c) () maaşım iyi olduğu için memnunum
- d) () maaşım yeterli gelmediği için memnun değilim

36. Aldığınız ücretin sizinle eşdeğer konumda olanlarla aynı olduğunu düşünüyor musunuz?

- a) () ben daha fazla alıyorum
- b) () diğer arkadaşlarımdan az alıyorum
- c) () diğerlerinin aldığı ücreti bilmiyorum
- d) () diğerleriyle aynı ücreti alıyorum
- e) () sadece benimle aynı yaşta olanlarla aynı ücreti alıyorum

37. Ücretinizi anlaşma zamanına uygun ve düzenli olarak alıyor musunuz?

- a) () nadiren aksama oluyor
- b) () sürekli aksamalar oluyor
- c) () düzenli ama eksik alıyorum
- d) () düzenli ve anlaşmaya uygun alıyorum

38. Günde kaç saat çalışıyorsunuz?

.....

39. Çalışma biçiminiz nedir?

a) () vardiyalı

b) () düzenli

40. Ücretinizin ödenme biçimi nedir?

a) () saat başı

b) () Günlük

c) () Haftalık

d) () Aylık

e) ()

Parça başı

41. Yaptığınız işle ilgili daha önce herhangi bir eğitim aldınız mı?

a) () meslek lisesinde öğrendim

b) () çıraklık eğitim merkezlerinde öğrendim

c) () çeşitli kurslara gittim

d) () hiçbir eğitim almadım

e) () diğer.....

42. Çalıştığınız yerin iş güvenliği konusunda ne düşünüyorsunuz?

a) () güvenlik onlar için önemli değil

b) () güvenlik onlar için çok önemli

c) () güvenliğe çok fazla dikkat etmiyorlar

d) () sadece bazı iş kollarında dikkat ediyorlar

43. Daha önce iş kazası geçirdiniz mi?

a) () çok az

b) () bir kere

- c) () iki kere
d) () ikiden fazla

44. 2002 yılı kriz dönemi sizi nasıl etkiledi?

.....

45. Aldığınız geliri 2002 yılı kriz dönemiyle kıyasladığınızda bir farklılık görüyor musunuz?

- a) () aldığım maaşla artık geçinemiyorum
b) () artık belli tüketim maddelerini dahi alamıyorum
c) () temel ihtiyaçlarımı karşılamamda yeterli oluyor
d) () krizden sonra aldığım parayla sadece faturaları ödeyebiliyorum

46. 2002 yılı ekonomik krizi gerçekleşmeden önce de çalışıyor muydunuz?

- a) () sadece yazın çalışıyordum
b) () nadiren çalışıyordum
c) () çoğunlukla çalışıyordum
d) () çalışmıyordum

47. Bu güne kadar çalıştığınız iş yerlerinde karşılaştığınız istismarları aşağıda belirtir misiniz?

	HİÇ BİR ZAMAN	NADİREN	ARASIRA	SIKLIKLA
DAYAK				
AZARLAMA				
HOR GÖRME				
TACİZ				

AYAK İŞLERİNE KOŞTURULMA				
YEMEK VERİLMEMESİ				
SİGORTANIN ÖDENMEMESİ				
ÜCRETİN DÜZENSİZ ÖDENMESİ				
SÜREKLİ FAZLA MESAI				

48. Her hangi bir dernek ya da sendikaya üye iseniz üye olduğunuz organizasyonun adını belirtir misiniz?

.....

49. Bu kuruluşun haklarınızı savunduğuna inanıyor musunuz?

- a) () yeterince savunmuyor
- b) () bazı yerlerde işe yarıyor
- c) () iş yerlerinde daha olumsuz etki ediyor
- d) () tüm haklarımı sonuna kadar savunuyor
- e) () diğer.....

50. Günde kaç öğün yemek yiyorsunuz?

- a) () kimi zaman hiç
- b) () bir öğün
- c) () iki öğün
- d) () üç öğün ve fazlası

51. En çok tükettiğiniz gıda maddelerini belirtir misiniz?

.....

52. Aşağıdaki bağımlılık yapan maddelerden hangisini/hangilerini kullanıyorsunuz?

	NASİREN İÇİYORUM	ARA SIRA	ÇOĞUNLUKLA	HER ZAMAN	HİÇBİR ZAMAN
SİGARA					
İÇKİ					
TİNER					
TUTKAL					
ESRAR					
EROİN					
HAP					
DİĞER					

53. Daha önce cezai bir yaptırımla karşılaştıysanız

56.1. Bu yaptırıma neden olan suçu belirtir misiniz?

.....

56.2. Bu yaptırımın ne olduğunu belirtir misiniz?

.....

C. DÜNYA GÖRÜŞÜNE YÖNELİK

D. Seçimlerde oy verdiğiniz ya da yakın olduğunuz parti hangisi?

() Ak Parti

() Milliyetçi Halk Partisi

() Doğru Yol Partisi

() Demokratik Sol Parti

() Anavatan Partisi

() Hiçbiri

() Cumhuriyet Halk Partisi

() Diğer.....

E. Hükümetin politikalarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

.....

F. Hükümetin ne gibi değişiklikler yapmasını istiyorsunuz?

.....

G. Sendikalar hakkında ne düşünüyorsunuz?

.....

H. Küreselleşme size neyi çağırıyor?

.....

İ. IMF, Dünya Bankası, OECD, OPEC gibi kuruluşları daha önce duydunuz mu?

- a. evet bu kuruluşları biliyorum
- b. bazılarını duydum
- c. duydum ancak ne olduklarını bilmiyorum
- d. ilk defa duyuyorum

J. Bu kuruluşlara yönelik belirtmek istediğiniz bir düşünce var mı?

.....

EK-2: Gelişmiş ve Az Gelişmiş Ülkelerde Çocuk Emeginin İstismarını Önlemek

Amacıyla Getirilmiş Olan Önemli Yasal Düzenlemeler

Gelişmiş ülkelerde;

- 1802 yılında İngiltere’de “Çırakların Bedensel ve Tinsel Sağlıkları Hakkında Yasa”⁵⁰ yürürlüğe konmuştur. (Fişek, TTP Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi; Nisan 1996; 18)
- 1833’te İngiltere’de ve 1841’de Fransa’da fabrika yasaları çıkarılmıştır. Bu yasalarla İngiltere’de 8-12 yaş arası çocukların dokuma fabrikalarında çalışmaları yasaklanmış, Fransa’da da 8-12 yaş arası çocukların 8 saatten fazla çalıştırılmasının önüne geçilirken 12 yaşına dek zorunlu eğitime tabi tutulmaları da gündeme gelmiştir (aktaran, Duyar ve Öner, 2003; 17).
- 1842 yılında ‘Maden Sözleşmesi’ hazırlanmıştır. Bu sözleşme ile İngiltere’de maden ocaklarında 10 yaşındaki küçük çocukların çalıştırılmasının yasaklanması sağlanmıştır (Kirby, 1999; 101).
- 1848’de Belçika’da çocukların çalıştırılma yaşına yönelik yasal düzenleme getirilmiştir. Bu yasa ile 10 yaşından küçüklerin çalışmasına yasal engeller getirilmiş, ayrıca 10-14 yaş dilimindeki çocuklar için çalışma süresi günde 6,5 saatle sınırlandırılmıştır (aktaran Duyar ve Öner, 2003; 17).
- 1919’da Milletler Cemiyeti’ne bağlı olarak Uluslar Arası Çalışma Örgütü (İLO) kurulmuştur. Kendisine verilen yetki ise İLO anayasasında şu şekilde belirlenmektedir;

“a) sözleşmeler akdetme,

⁵⁰ Bu tarihten önce çocuk haklarına ilişkin gerek Norveç’te gerekse diğer ülkelerde getirilmiş olan bir takım yasal düzenlemeler ya da kilise tarafından getirilen yükümlülükler vardır (örneğin bkz. Flekkoy, Malfred Grude, The Scandinavian Experience Of Children’s Rights; The Handbook Of Children Rights, 1996, s. 176) ancak çocukların çalıştırılmasına özellikle de sanayi bölgelerinde çalıştırılmasına ilişkin ilk yasal düzenleme yukarıda belirtilen 1802 yılında olmuştur.

b) menkul ve gayri menkul satın alma ve bunları mülkiyetinde bulundurma,

c) dava açma” (İLO Anayasası; Çalışan Çocuklarla İlgili Uluslar Arası Belge ve Sözleşmeler, İLO, 2000; 60)

- 25 Ekim 1921’de *Trimci ve Ateşçi Sıfatıyla Gemilerde İşe Alınacakların Asgari Yaşının Tespitine Dair Sözleşme Kabul Edilmiştir*. Cenevre’de Milletler Arası Çalışma Teşkilatı Genel Konferansı’nın üçüncü toplantısında alınan bu kararla 18 yaşından küçük olan şahısların Trimci ve Ateşçi sıfatıyla işe alınmaları yasaklanmıştır (İLO, 200; 61) ancak bu karar Japonya ve Hindistan için kıyı bölgelerinde çalışma yaşını 16 olarak belirlemiştir (İLO; 2000; 61).
- 26 Eylül 1924’te *Milletler Cemiyeti Çocuk Hakları Bildirgesini hazırlamışlardır*. Çocukların yaşatılmaları, korunmaları ve gelişmelerinin uluslar arası bağlamda ilk kez ilke olarak ele alındığı bu 5 maddelik bildirgeyi imzalayan devlet büyükleri arasında Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu olan Gazi Mustafa Kemal de vardır (Müftü, Çocukların Hakları, Milli Eğitim Dergisi, Temmuz, Ağustos Eylül 2001; 10).
- 4 Haziran 1935’te *Her Nevi Maden Ocaklarında Yer Altı İşlerinde Kadınların Çalıştırılmaması Hakkında Sözleşme Kabul Edilmiştir*. Milletlerarası İş Bürosunun düzenlediği Milletlerarası İş Teşkilatı Umumi Konferansı’nda alınan bu karar esasınca kadın cinsinden hiçbir şahsın yaşı ne olursa olsun maden ocaklarında çalıştırılmayacağı kararına varılmıştır. Bu sözleşme ile kız çocuklarının maden ocaklarında çalıştırılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.
- 22 Ekim 1936’da *Deniz İşlerinde Çalıştırılacak Çocukların Asgari Yaş Haddinin Tespiti Hakkında Sözleşme Kabul Edilmiştir*. Milletlerarası Çalışma Bürosu Yönetim Kurulu tarafından düzenlenen Milletlerarası Çalışma

Teşkilatı Genel Konferansı'nın yirmi ikinci toplantısında alınan bu kararlar çocukların deniz işlerinde çalıştırılma yaşı asgari 15 olarak belirlenmiş, çocuğun menfaati gereği çalışması gerektiği ve bu resmi makamlarca da tasdik edildiği takdirde de bu yaşı 14'e indirilebileceği kabul edilmiştir (İLO, 2000; 69).

- 1938'de "*Adil Çalışma Standardı Sözleşmesi*" kabul edilmiştir. Bu sözleşme çocuk işçiliği sayısında azalma olmasında etkili olmuştur (McKechnie, 1999; 196).
- 1959'da yeni bir *Çocuk Hakları Bildirgesi* hazırlanmıştır. Bu bildirgede çocukların fiziksel ve ruhsal olarak olgunlaşmamış olduğu göz önünde tutularak, doğum öncesi ve sonrasında özel bakıma ve korunmaya muhtaç olduğu kabul edilmiş ve çocukların doğum öncesi ve sonrasında bakıma ve korunmaya muhtaç olduğu vurgulanarak, artık çocuklar arasında ayırım yapılmaması ve çocukların gelişmelerini sağlayacak tüm olanaklardan yararlanmalarının gerekliliği vurgulanmıştır (Müftü, Gülgün, çocukların hakları, MEB dergisi, temmuz ağustos eylül, 2001;10).
- 26 Şubat 1965'te çocukların çalıştırılmasına ilişkin yasaklar Birleşmiş Milletlerin sosyal şartı ve Avrupa Birliği Üyeliği'nin sosyal şartı olarak kabul edilmiştir. Bu sosyal şartta çalışma yaşı asgari 15 olarak belirlenmiş ve istihdam olanaklarının sürekli artırılması kabul edilmiş, çocukların ise özel korumaya alındıkları belirtilmiştir (İLO, 2000; 27).
- 1970'lerden itibaren çocuk emeğinde gözlenen artış nedeniyle 1979 yılı dünyada Birleşmiş milletler çocuk yılı olarak kabul edilmiştir. Bu yıldan itibaren pek çok ülke çocuk emeğinin istismarını önlemek amacıyla önemli girişimlerde bulunmaya başlamıştır (Müftü, Gülgün, ME Dergisi, Temmuz Ağustos, Eylül, 2001; 11).

- 20 Kasım 1989'da Birleşmiş Milletler tarafından çocuk haklarına dair bir sözleşme hazırlanmış ve bu sözleşmeyle çocuğun kişisel hakları koruma altına alınmıştır. Çocuğun uygun koşullarda bakımından her türlü sömürüyü yasaklamasına ve 18 yaşına kadar her şahsın çocuk olarak kabul edilmesine kadar pek çok kişisel hak ve hukuk bu sözleşmeyle güvence altına alınmıştır (Müftü, Gülgün, ME Dergisi, Temmuz Ağustos, Eylül, 2001; 11).

Az gelişmiş ülkelerde;

Gelişmiş ülkelere alınan kararlara az gelişmiş ülkelerin katılımı ise ancak 1980'lerden sonra mümkün olmuş, bu döneme kadar ise kölelik denilen olgu çoğu alanlarda hüküm sürmeye devam etmiştir.⁵¹ Bu kararlara katılım her ülke için geçerli olmadığı gibi, katılan ülkelerin kabul ettikleri yasal düzenlemeler ve bu düzenlemeleri kabul tarihleri de her ülke için farklılık göstermektedir. Az gelişmiş ülkelerin kabul ettiği yasal düzenlemelerin belli başlıları şunlardır;

- Kenya'da 1976'da 16 yaşın altındaki çocukların çalıştırılması yasaklanmıştır. Bu yasak tarım sektörünü de içine alan bir yapıda gerçekleştirilememiştir.⁵²
- Mısır hükümetince 1981 yılında Çalışma Yasası çıkartılmıştır. Bu yasa ile 12-17 yaş arası genç olarak tanımlanmış ve 12 yaşından küçük çocukların tarım sektörü dışında çalışması yasaklanmıştır.⁵³
- Hindistan'da 1986 yılında Çocuk İstihdamı Yasası çıkartılmıştır. Bu yasa ile çocukların bazı işlerde çalışmaları yasaklanmış, bazılarında da çalışma koşullarının iyileştirilmesi hedeflenmiştir.⁵⁴

⁵¹ bkz. Bales, Kevin, Yeni Kölelik, 2002; 135-136.

⁵² U.S. Department of Labor, 2001 Findings of The Worst Forms of Child Labor, 2002; 190.

⁵³ Fırat, Murat, 15 Yaş Altı Çalışan Çocuklar İle Aynı Yaş Grubundaki Okuyan Çocukların Sağlık ve Sosyal Yönden Karşılaştırılması, 1998;14.

⁵⁴ Fırat, Murat, 15 Yaş Altı Çalışan Çocuklar İle Aynı Yaş Grubundaki Okuyan Çocukların Sağlık ve Sosyal Yönden Karşılaştırılması, 1998;15.

- *Filipinlerde 1993 yılından itibaren çocuk istihdamına ilişkin pek çok yasal sınırlamalar getirilmiştir.* Bu yasal düzenlemelerle 14 yaşın altındaki çocukların çalıştırılması yasaklanmış, 14-16 yaş arası çocukların akşam 6'dan sonra, 16-18 yaş arası çocukların ise akşam 10'dan sonra çalıştırılması yasaklanmıştır.⁵⁵
- *Endonezya'da 1999'da asgari çalışma yaşı 14-15 olarak belirlenmiştir.* Bu karar, diğer az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, pratikte etkili bir yansımasını bulamamıştır.
- *Brezilya'da 1998'de çocukların çalışma yaşı asgari 14 olarak kabul edilmiştir.* Ancak bu yasal düzenleme de henüz pratikteki yeterliliğini gösterememiştir.

Türkiye'de;

Türkiye'de çocuk emeğinin korunmasına yönelik getirilen yasal düzenlemelere kısaca bakıldığında ise karşımıza aşağıdaki gibi kronolojik bir sıra çıkmaktadır;

- *1921 yılında 'Ereğli Kömür havzası kanunu' kabul edilmiştir.* Bu kanun çocuk emeğini korumaya almayı hedefleyen dikkate değer ilk yasal düzenlemedir. Bu kanunda 18 yaşındaki küçüklerin çalışması yasaklanmış (Duyar, 2003; 25), ancak tahmin edilebileceği üzere alınan bu karar uygulamada yetersiz kalmıştır.
- *26 Eylül 1924'te hazırlanan çocuk hakları bildirgesini aynı tarihte kabul etmiştir (İLO, 2000; 1).*
- *1926'da Borçlar Yasası ve 1930'da Genel Sağlığı Koruma Yasası kabul edilmiştir.* Bu yasalarda da çocuk emeğinin korunması açısından önemli sayılabilecek kanun maddeleri yer almaktadır (Fişek, Nisan 96; 25). 'Umumi Hıfzısıhha Kanunları' olarak da bilinen bu kanunlarda 12 yaşındaki

⁵⁵ U.S. Department of Labor, 2001 Findings of The Worst Forms of Child Labor, 2002; 279.

küçüklerin çalıştırılmayacakları, 12-16 yaş arası çocukların 8 saatten fazla çalıştırılmayacakları ve saat 20'den sonra çalıştırılmayacakları hükme bağlanmıştır (Duyar, 2003; 25).

- 1932 yılında, 1919'da kurulmuş olan Uluslar Arası İşçi Örgütü'nün (İLO) üyesi olmayı kabul etmiştir. Bu tarihten günümüze kadar İLO'nun hazırlamış olduğu 38 İLO sözleşmesini (özellikle 1980'li yıllardan itibaren) onaylamıştır (İLO, 2000; 1).
- 4 Haziran 1935'te İLO'nun 'her nevi maden ocaklarında, yer altı işlerinde kadınların çalıştırılmaması hakkındaki sözleşme'yi Türkiye aynı tarihte kabul etmiştir.
- 5 Mayıs 1949 tarihinde 10 Avrupa ülkesi tarafından kurulan Avrupa Konseyi'ne Türkiye aynı tarihte katılmıştır.
- 25 Mayıs 1959 yılında, 1936 yılında kabul edilmiş olan 'Deniz İşlerinde Çalıştırılacak Olan Çocukların Asgari Yaş Haddinin Tespiti Hakkında Sözleşme'yi kabul etmiştir.
- 7 Mart 1968'de, İLO'nun 1 Haziran 1960'ta kabul ettiği 'İşçilerin İyonizan Radyasyonlara Karşı Korunması Hakkında Sözleşme'yi kabul etmiştir.
- 16 Ağustos 1983 yılında, İLO'nun 1946 yılında kabul ettiği 'Çocukların ve Gençlerin İşe Elverişlilikleri Yönünden Sağlık Muayenesine Tabi Tutulmaları Hakkında Sözleşme'yi kabul etmiştir.
- 1986 yılında Çıraklık Sözleşmesi'ni kabul etmiştir. Çocuk haklarının korumasını hedefleyen ve nitelikli iş gücünün yetiştirilmesi amacını güden Çıraklık Sözleşmesi de bu bağlamda Türkiye'de gerçekleştirilen düzenlemeler içinde önemlilik arz etmektedir.

- *1989 yılında Avrupa Sosyal Şartı'nı kabul etmiştir. Bilindiği gibi 26.2.1965 yılında kabul görmüş olan Avrupa Sosyal Şartı, ortak ideal ve ilkelerin gerçekleştirilmesi ve korunması amacıyla üye ülkeler arasında daha güçlü birliğin oluşturulmasını, sosyal ve ekonomik gelişmesinin sağlanmasını öngörmektedir.*
- *8 Mayıs 1991 yılında, 22 Haziran 1965 yılında İLO'nun kabul etmiş olduğu 'Yer Altı Madenlerinde İşe Alınmada Asgari Yaş Hakkında Sözleşme'yi kabul etmiştir.*
- *26 Kasım 1992 yılında, 1937 yılında İLO tarafından kabul edilmiş olan 'Sanayi İşyerlerine Alınacak Çocukların Yaş Sınırını Belirleyen Sözleşme'yi kabul etmiştir (ILO, 2000; 71).*
- *23 Ocak 1998 yılında, 6 Haziran 1965'te yine İLO tarafından kabul edilmiş olan 'İstihdam Kabulde Asgari Yaşa İlişkin Sözleşme'yi kabul etmiştir. Bu yasal düzenlemeye göre, çocuklar için gerekli olan her türlü düzenlemenin yerine getirilmesi şartı ile, asgari çalışma yaşı 16 olarak belirlenmiştir (ILO, 2000; 101).*